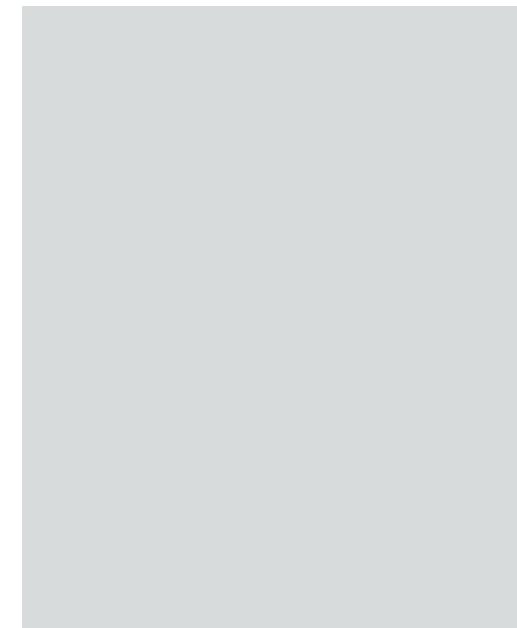

Izveštaj o komemoracijama ratnih zločina u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Kosovu i Crnoj Gori

Izveštaj o komemoracijama ratnih zločina u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Kosovu i Crnoj Gori

Youth Initiative for Human Rights in
Serbia, January 2022

**Raport mbi përkujtimet në Serbi,
Bosnjë dhe Hercegovinë, Kosovë
dhe Mali të Zi**

Impressum

Izdavač

Inicijativa mladih za ljudska prava,
Dobračina 4, Beograd

Prevod

Ivana Radović
Baškim Fazliu

Dizajn i prelom

Ivo Matejin

Publikacija „Izveštaj o komemoracijama ratnih zločina u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Kosovu i Kosovu” nastala je u okviru projekta „Osnaživanje pomirenja” koji sprovode YIHR Srbija, YIHR Bosna i Hercegovina, YIHR Kosovo i YIHR Crna Gora uz podršku Balkanske mreže za razvoj civilnog društva (BCSDN) i Švedske agencije za međunarodni razvoj i saradnju (SIDA).

Ovaj dokument je pripremljen u okviru šireg projekta „Zaštita građanskog prostora – Regionalni centar za razvoj civilnog društva” koji finansira SIDA, a implementira BCSDN. Sadržaj ovog dokumenta i iznesenih informacija i stavova ne predstavljaju zvaničan stav i mišljenje SIDA-e i BCSDN-a. Odgovornost za informacije i stavove izražene u ovom dokumentu u potpunosti je na autoru(ima).

Inicijativa mladih za ljudska prava u Srbiji, januar 2022. godine

This material/production has been financed by the Swedish International Development Cooperation Agency, Sida. Responsibility for the content rests entirely with the creator. Sida does not necessarily share the expressed views and interpretations.

Sadržaj

Contents

Përbajtja

srp

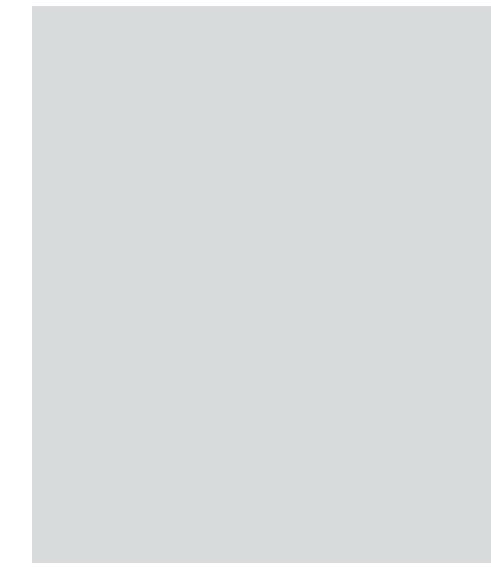
Uvod
Obeležavanje zločina u Račku
Obeležavanje početka NATO bombardovanja
Obeležavanje zločina u Trusini
Obeležavanje zločina na Tuzlanskoj Kapiji
Obeležavanja zločina u Bradini
Obeležavanje deportacija izbeglica
iz Bosne i Hercegovine
Obeležavanje zločina u Foči
Komemoracije posvećene žrtvama genocida u
Srebrenici
    Bosna i Hercegovina
    Srbija
    Crna Gora
    Kosovo
Obeležavanje godišnjice „Oluje“
Komemoriranje žrtava logora Morinj
Odlike komemoracija

eng

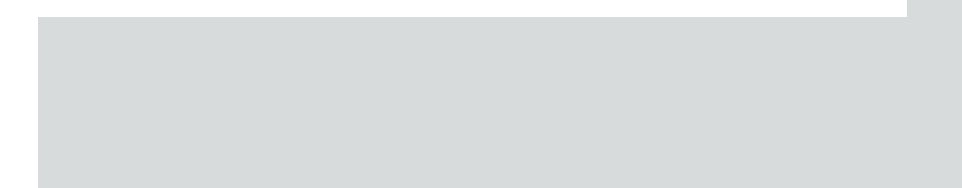
2 Introduction
3 Commemoration of the Crime in Račak
6 Commemoration of the beginning of
11 NATO bombing
13 Commemoration of the Trusina massacre
15 Anniversary of the Tuzla Gate massacre
17 Commemoration of the Deportation
19 of Refugees from Bosnia and Herzegovina
22 Commemorations of the Srebrenica Genocide
22 Bosnia and Herzegovina
23 Serbia
26 Montenegro
28 Kosovo
29 Anniversary of Operation Storm
33 Commemoration of Victims of the
35 Morinj Camp
Characteristics of commemorations

alb

37 Hyrje
38 Përkujtimet e krimeve në Reçak
Shënimi i fillimin të bombardimeve të NATO-s
42 Përkujtim i krimit në Trusinë
48 Shënimi i krimit në Portën e Tuzllës
50 Përkujtimi i krimit në Bradinë
52 Shënimi i dëbimit të refugjatëve nga Bosnja dhe
Hercegovina
54 Përkujtimi i krimit në Bradinë
56 Përkujtimore kushtuar viktimate të gjenocidit të
Srebrenicës
59 Bosnjë dhe Hercegovinë
60 Serbia
64 Mali i Zi
65 Kosova
67 Shënimi i përvjetorit të “Stuhisë”
Përkujtim i viktimate të kampit të Morinjut
71 Karakteristikat e përkujtimeve
73

Izveštaj o komemoracijama ratnih zločina u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Kosovu i Crnoj Gori

Uvod

2

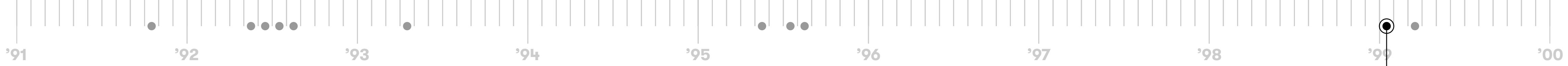
Izveštaj o komemoracijama ratnih zločina u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Kosovu i Crnoj Gori sadrži analizu komemoracija deset ratnih zločina, među kojima i genocid, u ove četiri zemlje, a koji su uzeti kao paradigmatični slučajevi. Analizom komemoracija smo pokušali da ukažemo na najdominantnije odlike politika sećanja na ratove u našim zemljama u periodu od januara do kraja oktobra 2021. godine.

Tokom 2020. godine pomak u zajedničkom komemoriranju žrtava zločina u okviru operacije „Oluja“ od strane hrvatskih i srpskih političkih lidera činio se kao podstrek i da se u drugim zemljama regiona komemoracije izmeste iz dominantnih etno-nacionalističkih monopola i samoviktimizacije. To je bio jedan od motiva da se istraži značaj, opišu i mapiraju postojeće komemorativne prakse u predmetne četiri zemlje. Prethodnu godinu obeležio je novi talas slavljenja ratnih zločinaca, osobito nakon donošenja amandmana na Krivični zakonik BiH kojim se sankcioniše negiranje i poricanje ratnih zločina, zločina pro-

tiv čovečnosti i genocida. Takođe, ratna retorika osobito u BiH, opšti zastoj u evrointegracijama regiona, nepostojanje zvaničnog dijaloga Beograda i Prištine kao i buran odnos između Crne Gore i Srbije zbog donošenja Rezolucije o genocidu u Srebrenici reflektovao se i na komemorativne prakse rata i ratnih zločina iz 1990-ih.

Izveštaj je rezultat rada regionalnog tima Inicijative mladih za ljudska prava u okviru projekta „Osnaživanje pomirenja“ koji je imao za cilj mapiranje i istraživanje komemorativnih praksi koje su posvećene ratnim događajima i ratnim zločinima, a koje su se u pandemijskoj 2021. godini organizovale od 1. Januara do 31. oktobra. Izveštaj je pisan na osnovu medijskog i ne-posrednog praćenja komemoracija, kao i na osnovu dva kruga konsultacija, jednog regionalnog sastanka i radionice koje su bile posvećene komemoracijama žrtvama ratnih zločina. Projekat su zajedno realizovale Inicijative mladih za ljudska prava u Srbiji, Inicijative mladih za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, Inicijative mladih za ljudska prava – Kosovo i Inicijative mladih za ljudska prava u Crnoj Gori uz podršku Balkanske mreže za razvoj civilnog društva (BCSDN) i Švedske agencije za međunarodni razvoj i saradnju (SIDA).

Nadamo se da će analize pojedinačnih komemorativnih praksi i relacije između aktera koje su pokazane u izveštaju biti od pomoći pojedincima, udruženjima žrtava, aktivističkim grupama, organizacijama i političkim partijama koje se bave ili će se baviti kulturom sećanja na ratove 1990-ih, a koja je usmerena na postizanja pozitivnog mira u regionu bivše Jugoslavije.

Obeležavanje zločina u Račku

U ratnom zločinu u selu Račak, opština Štimlje na Kosovu, 15. januara 1999. godine ubijeno je najmanje 45 civila albanske nacionalnosti u zajedničkoj operaciji MUP-a Srbije i Vojske Jugoslavije.¹ Pred Međunarodnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) za ovaj zločin sudilo se u tri predmeta: Milošević², Milutinović i drugi i Đorđević. Iako je ovaj zločin kao deo optužnica za prva dva predmeta izbačen radi efikasnijeg suđenja, u prvostepenoj i drugostepenoj presudi pred MKSJ Vlastimiru Đorđeviću, sud je utvrdio kao činjenicu da se ratni zločin u Račku desio.³ U drugostepenoj presudi navodi se da je Đorđević, kao pomoćnik ministra i načenik Resora javne bezbednosti MUP-a Srbije, imao „vodeću ulogu u nastojanjima MUP-a da se prikrije ubijanje civila u Račku.⁴ Za zločin u Račku je osuđen i kosovski Srbin Zoran

¹ Presuda Žalbenog veća u predmetu Đorđević pred MKSJ, 27.1.2014, str. 86: <https://www.icty.org/x/cases/djordjevic/acjug/bcs/140127.pdf>

² Optužnica protiv Miloševića i drugih pred MKSJ, 22.5.1999, tačka 98: https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/ind/bcs/mil-ii990522b.htm

³ Presuda Žalbenog veća u predmetu Đorđević pred MKSJ, 27.1.2014, str. 86: <https://www.icty.org/x/cases/djordjevic/acjug/bcs/140127.pdf>

⁴ Isto, str. 86 i 216;

Stanojević. On je 2001. osuđen na 15 godina zatvora za ubistvo i pokušaj ubistva presudom Osnovnog suda u Prištini, ali ga je tadašnji predsednik Srbije Boris Tadić pomilovao 2007. godine, istakavši da suđenje koje je imao u Prištini nije bilo fer.⁵

U memorijalnom kompleksu u Račku održana je glavna komemoracija, na kojoj je prisustovalo nekoliko predstavnika vlasti Kosova. „Danas, na ovaj poseban dan, odali smo počast palima u masakru u Račku, na mestu gde se dogodio stravičan masakr. Na Kosovu je počinjeno mnogo jezivih zločina, ali ovo mesto je posebno. Ovaj događaj senzibilisao je svet o situaciji, teroru i ubistvima koja su se godinama dešavala na Kosovu”, rekao je na 22. godišnjici u nedovršenom memorijalnom kompleksu u Račku vršilac dužnosti kosovskog premijera Avdulah Hoti.⁶

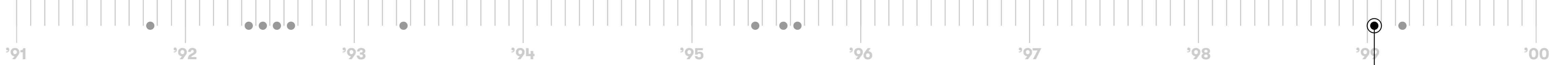
Njegov koalicioni partner i bivši kosovski premijer, Ramuš Haradinaj, održao je najkraći govor. „Sloboda ima ime, ima Prekaz, ima Račak, ima grobove i patnje i bolove onih čiji su najdraži temelj slobode. Večna im slava”, izjavio je on. U Račku su se obratili Aljin Kurti, lider Samoopredeljenja i Vjosa Osmani, tadašnja predsednica Skupštine.⁷

„Račak je mesto gde je konačno dokazana namera Srbije da istrebi albanski narod. Čast svim palim borcima i mučenicima, ova istina mora se reći na glas, tražeći pravdu za sve one koji su

⁵ Zašto je bitan slučaj Račak – u 300 i 500 reči, Slobodan Maričić, BBC na srpskom, 6.12.2019: <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-50688427>;

⁶ 22 godine od Račka koji je internacionalizovao pitanje Kosova, 15.1.2021: <https://kossev.info/22-godine-od-racka-koji-je-internationalizovao-pitanje-kosova/>;

⁷ Isto;

15. januar 1999.

bili civilne žrtve i one koji su pali da bismo mi uživali u našoj slobodi. Dokazi o srpskom genocidu mogu se naći širom Kosova, tako da nikada nije kasno da se bilo gde u svetu razgovara o tim zločinima kako bi svet mogao da vidi ove zločine”, rekla je Osmani novinarima.⁸

Direktor Kancelarije za KiM, Petar Petković se 15. januara 2021. godine sastao sa Danicom Marinković, koja je bila istražna sutkinja za predmet Račak. Petković se tom prilikom zahvalio Marinković kao „najzaslužnijoj za otkrivanje prave istine o slučaju Račak”. Nakon obavljenog uviđaja u Račku, ona je tvrdila da nije bilo zločina i da žrtve nisu bili civili već pripadnici OVK. To je sasvim različit zaključak od istrage šefa Verifikacione misije OEBS-a Vilijama Vokera kao i zaključka forenzičkog tima Helene Rante, da su žrtve civili i da se zločin desio u Račku, što je kasnije potvrdio i MKSJ u presudi Đorđeviću. Ratni zločin u Račku, koji je bio povod za pregovore u Rambujeu kao i početak NATO bombardovanja SRJ, od 1999. do danas jedan je od najčešće poricanih zločina od strane zvaničnika Srbije.¹⁰

Ivan Todosijević, član Srpske liste i tadašnji ministar u Vladi Kosova Ramuša Haradinaja je u martu 2019. u Zvečanu, na obeležavanju 20. godišnjice bombardovanja tadašnje Savezne

Republike (SR) Jugoslavije, rekao da su „upravo ti šiptarski teroristi, koji su to sve izmislili, činili najveća zlodela na Kosovu i Metohiji, za koja niko do dan-danas nije odgovarao”. „Činili su zločine pre NATO agresije, ubijali su dobre srpske domaćine i policajce na svom radnom mestu. Svoj krvavi pir nastavili su i tokom agresije i nakon dolaska tzv. Mirovne misije na Kosovo i Metohiju”, izjavio je tada Todosijević.¹¹

Predsednik Srbije Aleksandar Vučić je povodom prvostepne presude suda u Prištini Ivanu Todosijeviću 5. decembra 2019. godine izjavio: „Ponavljam i ja sada da je to bio fabrikovani zločin, gde je sve falsifikovao onaj belosvetki hohštapler, lažov i prevarant Voker”¹². Inicijativa mladih za ljudska prava u Srbiji i Kosovu su u zajedničkom saopštenju od 9. decembra 2019. godine osudile ovu izjavu i pozvale Vučića da se izvini i prekine za retorikom poricanja ratnih zločina na Kosovu.¹³

U međuvremenu, Todosijević je na poslednjim lokalnim izborima na Kosovu bio i kandidat za odbornika u parlamentu u Zvečanu, opštini sa srpskom većinom na severu Kosova. Nakon što je osvojio mandat, Centralna izborna komisija Kosova (CIK) je isti poništila jer je Todosijević 24. avgusta 2021. godine pra-

¹¹ Na zatvor osuđeni poslanik Srpske liste i dalje poslanik, Sandra Cvetković, RSE, 30.11.2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/kosovo-skupstina-ivan-todosijevic/31587196.html>;

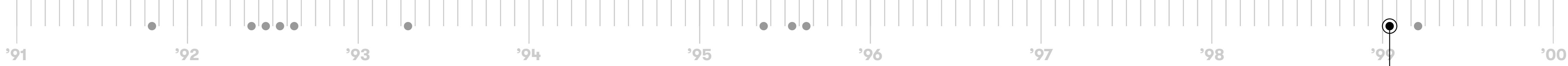
¹² Vučić: I ja i svi članovi Srpske liste ponavljamo da je „Račak” fabrikovan, Kosovo Online, 5.12.2019: <https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/vucic-i-ja-i-svi-clanovi-srpske-liste-ponavljamo-da-je-racak-fabrikovan-5-12-2019>;

¹³ YIHR Kosovo i YIHR Srbija osuđuju retoriku poricanja predsednika Vučića, YIHR Srbija, 9.12.2019: <https://www.yihr.rs/bhs/yihr-kosovo-i-yihr-srbija-osuduju-retoriku-poricanja-predsednika-vucica/>;

⁸ Isto;

⁹ Petković sa sudijom koja je istraživala Račak: Hvala joj što je istinu o Račku otrgla od zaborava i politizacije, KOSSEV, 15.1.2021: <https://kossev.info/petkovic-sa-sudijom-koja-je-istrazivala-racak-hvala-joj-sto-je-istinu-o-racku-otrgla-od-zaborava-i-politicije/>;

¹⁰ Sećanje na Račak, Isidora Stakić, Blog Kulture sećanja u dijalogu, 15.1.2021: <https://www.kulturesecanja.org/blog/secanje-na-racak/>;

15. januar 1999.

vosnažno osuđen na dve godine zatvora za govor mržnje zbog izjave u kojoj je negiraomasakr nad Albancima u Račku 1999. godine.¹⁴

Nakon drugostepene presude Todosijeviću, **25. avgusta 2021.** godine, Vučić je izjavio da je „Todosijević kažnen jer je rekao istinu o Račku”.¹⁵ Podsetimo i na to da je Goran Radosavljević Guri, koji je komandovao policijskom operacijom u Račku i da je član vladajuće Srpske napredne stranke (SNS).¹⁶

Mediji u Srbiji su predominantno na godišnjicu ovog zločina ali i tokom **2021.** godine izveštavali o tome da je zločin u Račku bila legitimna akcija u kojoj su ubijeni teroristi¹⁷, a da je Vijilam Voker lagao javnost da je to bio zločin.¹⁸ Sagovornica nekoliko medija povodom godišnjice Račka je Danica Maksimović pa tako Večernje Novosti **14. januara 2021.** godine prenose vest portala Kosovo online pod nazivom „Slučaj Račak: 22 godine

od Vokerove laži koja je prouzrokovala bombardovanje Jugoslavije” u kom Maksimović ponavlja tezu. U njemu Danica Maksimović i Goran Petronijević ocenjuju kako je Voker „špijun” i „lažov”.¹⁹

RTS je **10. decembra 2021.** godine saopštio da je pri kraju snimanje filma „Slučaj Račak” u okviru serijala „Dosije Kosovo” koje realizuje RTS u produkciji MUP-a Srbije.²⁰ Tim povodom, u poseti filmskoj ekipi u Nišu ministar Vulin istog dana je izjavio: „Račak je strašan falsifikat. Račak je velika uvreda za čitavo čovečanstvo, za svakog onog ko je ovu laž izrekao, ali Račak je naša prilika da pokažemo koliko smo kao narod nepravedno uništavani, ubijani”.²¹ Ovu izjavu Vulina osudile su Ambasada SAD- u Beogradu i Evropska Unija.²²

¹⁴ Na zatvor osuđeni poslanik Srpske liste i dalje poslanik, Sandra Cvetković, RSE, 30.11.2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/kosovo-skupstina-ivan-todosijevic/31587196.html>;

¹⁵ Vučić: Todosijević osuđen zbog istine, brutalno kršenje prava, Tanjug, 25.8.2021: <http://www.tanjug.rs/full-view.aspx?izb=677964>;

¹⁶ Predstavnički dom traži od Srbije rešavanje ubistva braće Bitići, Dušan Komarčević i Amra Zejneli, RSE, 23.10.2019: <https://www.slobodnaevropa.org/a/bitici-kongres-sad-rezolucija-srbija/30231888.html>;

¹⁷ Sudija Danica o slučaju Račak na godišnjicu: „Voker je uništio Srbe na Kosovu, sve je bila prevara”, Telegraf, 15.1.2021: <https://www.telegraf.rs/vesti/politika/3289104-sudija-danica-o-slucaju-racak-na-godisnjicu-voker-je-unistio-srbe-na-kosovu-sve-je-bila-prevara>;

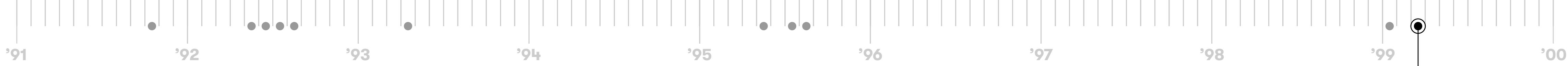
¹⁸ ADVOKAT GORAN PETRONIJEVIĆ: Račak je laž, Voker je obaveštajni manipulator, Informer, 10.12.2021: <https://informer.rs/vesti/politika/658980/advokat-goran-petronijevic-racak-laz-voker-obavestajni-manipulator>;

¹⁹ SLUČAJ RAČAK: 22 godine od Vokerove laži koja je omogućila bombardovanje Jugoslavije, Večernje Novosti, 14.1.2021: <https://www.novosti.rs/vesti/politika/954856/slucaj-racak-22-godine-vokerove-lazi-koja-omogucila-bombardovanje-jugoslavije>;

²⁰ Završava se snimanje filma „Slučaj Račak” u okviru serijala „Dosije Kosovo”, RTS, 10.12.2021: <https://www.rts.rs/page/magazine/sr/story/411/film-itv/4621721/sosije-kosovo-slucaj-racak-snimanje-okolina-nisa-sladjana-zaric.html>;

²¹ Isto;

²² EU i SAD osudile Vulinove izjave o Račku, RSE, 10.12.2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/vulin-racak-masakr-albanci/31602952.html>;

24. mart 1999.

Obeležavanje početka NATO bombardovanja

24. marta 1999. godine počeli su vazdušni napadi na SRJ od strane NATO snaga, uz obrazloženje sprečavanja zločina na Kosovu. Bombardovanje je trajalo 78 dana. Ovom prilikom održano je više komemorativnih događaja uz prisustvo predstavnika vlasti širom Srbije kojim se obeležava Dan sećanja na stradale u NATO bombardovanju, u vidu polaganja cveća na spomenike žrtvama bombardovanja,

U Valjevu, povodom obeležavanja Dana sećanja na stradale u NATO bombardovanju, predstavnici grada i Vojske Srbije su položili cveće na spomenik pilotu Milenku Pavloviću, a potom je organizованo polaganje cveća na spomenik stradalima u ratovima od 1991. do 1999.²³ Gradonačelnik Novog Sada, Miloš Vučević poručio je da „smo patili i plakali za svakim izgubljenim životom, drhtali od zvuka sirena, uvijali se pred udarcima najjače vojne sile, koja je ovom zemljom ikad hodila, ali se nismo predali ni izgubili nadu da će naša Srbija ponovo pono-sno zasijati u svoj svojoj slavi i lepoti”.²⁴ Predstavnici boračkih

udruženja i porodica poginulih polaganjem venaca na spomenik Pančevcima palim u ratovima devedesetih u Gradskom parku u Pančevu, obeležilo je tužan datum početka NATO bombardovanja Srbije.²⁵

„Prošlo je 22 godine od NATO agresije - zločinačkog napada na Srbiju. To nikada ne bismo smeli da zaboravimo. Možemo da oprostimo, ali da zaboravimo nikada”, rekao je Todor Stojanović iz SUBNOR-a Pančevo. Vence su položili i predstavnici lokalne samouprave u Boru, predstavnici Vojske Srbije, policije i boračkih organizacija sa teritorije grada. Tom prilikom, gradonačelnik Bora Aleksandar Milikić istakao je da „skoro da nema grada u Srbiji koji nije bio meta NATO agresora”.²⁶ Takođe, u Smederevu su položeni venci od strane predstavnika lokalne vlasti i Ministarstva odbrane i vojske na spomen ploču palim borcima u agresiji NATO-a.²⁷

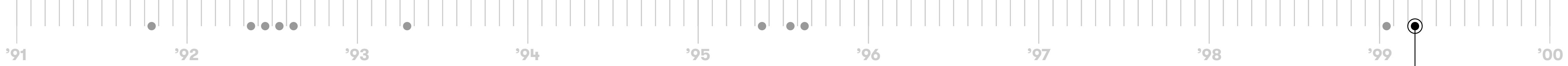
Polaganjem venaca i pomenom za nastradale u Nišu, Leskovcu, Vlasotincu, Medveđi, Vranju, Prokuplju, Pirotu i Surdulici obeležen je 24. mart, Dan sećanja na stradale u NATO agresiji. Od početka bombardovanja koje je trajalo 78 dana prošle su 22 go-

²³ [com/vesti/vucevic-imena-stradalih-pod-nato-bombama-bice-u-nasim-secanjima-dok-god-je-srbije-i-njenih-gradjana-id39163.html](https://www.vamedia.info/2021/03/obelezen-dana-secanja-na-stradale-u-nato-bombardovanju/);

²⁵ Položeni venci na spomenik Pančevcima, 013 Info, 24.3.2021: <https://013info.rs/vesti/drustvo/pancevo-povodom-godisnjice-nato-bombardovanja-polozeni-venci-na-spomenik-pancevcima>;

²⁶ Sećanje na NATO Bombardovanje: Dan koji se ne zaboravlja, bor.rs, 24.3.2021: <https://bor.rs/secanje-na-nato-bombardovanje-dan-koji-se-ne-zaboravlja/>;

²⁷ Komemorativni skup u znak sećanja na stradale u NATO bombardovanju, Podunavlje, 24.3.2021: <https://www.podunavlje.info/dir/2021/03/24/komemorativni-skup-u-znak-secanja-na-stradale-u-nato-bombardovanju/>;

24. mart 1999.

dine, a cveće i vence na spomen-obeležja u gradovima na jugu Srbije su, osim porodica pginulih, položile i gradske i opštinske, delegacije vojske i policije i udruženja građana.²⁸ U Prokuplju je pomen žrtvama rata i NATO agresije služilo sveštenstvo crkve Sveti Prokopije sa sveštenstvom Eparhije topličke.²⁹ Takođe, nakon parastosa koji je služen „za duše nastradalih”, na „Spomenik braniocima srpske slobode” na prostoru spomen parka „Brdo mira”, vence su ispred Opštine Gornji Milanovac položili zamenica predsednika opštine Jadranka Dostanić i predsednik Skupštine opštine Lazar Nikolić, ispred Vojske Republike Srbije komandant garnizonog mesta, potpukovnik Nenad Dražinac i predstavnici Udruženja ratnih vojnih invalida i porodica pginulih boraca opštine Gornji Milanovac.³⁰

Potpredsednik Vlade i ministar odbrane dr Nebojša Stefanović položio je venac na spomen-obeležja „Spomenik pginulima u toku ratova 1990-2020. i NATO agresije na SRJ 1999. godine” u centru Kuršumlije i kraj Spomen-obeležja u kasarni „Toplički ustank”.³¹ Posle polaganja venca na spomen-obeležje u kuršumlijskoj kasarni, ministar Stefanović rekao je da „danas odajemo poštu hrabrim braniocima naše

zemlje na mestu gde je bilo istureno komandno mesto Treće armije i gde je prvog dana agresije život izgubilo 11 pri-padnika naše vojske, oficira, podoficira i vojnika i još 27 je ranjeno”.³² U Aleksandrovcu su, uz parastos su položeni venci na spomenik pginulim župskim borcima u ratovima od 1990-1999.godine.³³ Takođe, vojne komemoracije su održane u Somboru³⁴, zatim u Negotinu gde se obratio i jedan od „junaka sa Košara”, kao i u Kragujevcu³⁵, Boljevcu³⁶, Požarevcu³⁷ i Zrenjaninu.³⁸

Povodom obeležavanja Dana sećanja na stradale u NATO bombardovanju, ministarka za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja i predsednica Odbora za negovanje tradicija oslobodilačkih ratova Srbije, Darija Kisić Tepavčević, položila

32 Isto;

33 U Aleksandrovcu obeležena godišnjica NATO bombardovanja, RT Kruševac, 24.3.2021: <https://www.rtk.rs/121161/u-aleksandrovcu-obelezena-godisnjica-od-pocetka-nato-bombardovanja/>;

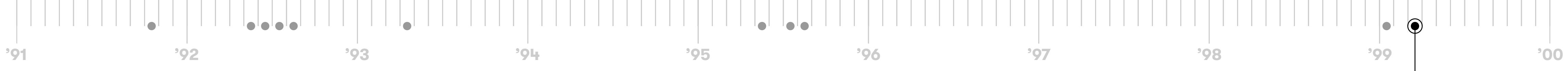
34 U Somboru obeležen dan sećanja na žrtve NATO bombardovanja, TV Sombor/ Youtube, 24.3.2021: <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=Gd4cDjaOZ9o>;

35 Obeležena godišnjica početka NATO bombardovanja u Kragujevcu, Nedeljne Kragujevačke, 24.3.2021: <https://www.kragujevacke.rs/DRUSTVO/obelezena-godisnjica-pocetka-nato-bombardovanja-u-kragujevcu/>;

36 U Boljevcu obeležena godišnjica NATO bombardovanja, TV Bor, 24.3.2021: <https://rtvbor.rs/u-boljevcu-obelezena-godisnjica-nato-bombardovanja/>;

37 GODIŠNICA NATO BOMBARDOVANJA U POŽAREVCU: Pomen za 19 pginulih policajaca i vojnika, Večernje Novosti, 24.3.2021: <https://www.novosti.rs/drustvo/vesti/978593/godisnjica-nato-bombardovanja-pozarevcu-pomen-19-pginulih-policajaca-vojnika>;

38 Obeležen Dan sećanja na žrtve NATO agresije 1999. godine, Gradski radio Zrenjanin, 24.3.2021: <http://www.gradskiradiozrenjanin.com/obelezan-dan-secanja-na-zrtve-nato-agresije-1999-godine/>;

je venac na Spomenik deci stradaloj u NATO agresiji u beogradskom parku Tašmajdan.³⁹

Ministar unutrašnjih poslova Aleksandar Vulin položio je u Ulici kneza Miloša u Beogradu venac na spomen-ploču pripadnicima MUP-a koji su poginuli tokom NATO agresije 1999. godine i poručio da Srbija nikada neće zaboraviti taj zločin i prestati da traži pravdu.⁴⁰ Aleksandar Vulin je poručio da je NATO agresija poslednji veliki i nekažnjeni zločin u 20. veku. Vulin je vence položio zajedno sa Obradom Stevanovićem.⁴¹ „Nijedan vojnik, nijedan policajac nije zaslужio da umre. Svaka smrt čoveka koji je branio svoju zemlju je zločin. Zato tako licemerno zvuči kada nam stignu poluizvinjenja u kojima se kaže da žale zbog toga što su ubijali našu decu”, rekao je ministar Vulin i istakao da su i policajci i vojnici koji su stradali tokom agresije bili naša deca i da nisu zaslужili da svoju decu ostave kao siročad.” „Najveći deo ovog perioda od dve decenije pretežno smo slušali o tome kako su branioci naše otadžbine kvalifikovani najčešće kao ratni zločinci. Jasnije je i veoma sam ponosan na to što država priznaje žrtve

³⁹ Kisić Tepavčević: Ono što svakog čoveka najviše боли то су деје жртве и деји сузе, Tanjug, 24.3.2021: <http://www.tanjug.rs/multimedia.aspx?izb=v&&GalID=507171>;

⁴⁰ Dan sećanja na stradale u NATO agresiji – Srbija nikad neće prestati da traži pravdu, RTS, 24.3.2021: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/4306792/nato-agresija-bombardovanje-jugoslavija-srbija-aleksandar-vulin-.html>;

⁴¹ U maju 1999. godine, na jednom od sastanaka državnog vrha, Obrad Stevanović, pomoćnik ministra policije, zapisao je „Nema leša - nema zločina”, a ispod toga „predsednik”, što se, izvesno, odnosilo na Slobodana Miloševića prema Dosije FHP: Uklanjanje dokaza o zločinima tokom rata na Kosovu: Operacija skrivanja tela, str. 53;

policajskih snaga koje su uz rame sa vojskom i građanima branili svoju zemlju od 19 najmoćnijih zemalja članica NATO”, rekao je Stevanović.⁴²

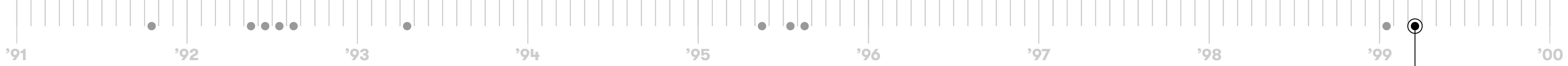
Predsednik Srbije Aleksandar Vučić je 24. marta izjavio da je NATO ubio „2500 civila, vojnika i policajaca”. S druge strane, Ministarstvo inostranih poslova Kosova na svom zvaničnom Twiter nalogu navelo je da su Vojska Jugoslavije i srpska policija ubile više od 15 000 kosovskih Albanaca za vreme rata na Kosovu.⁴³ Fond za humanitarno pravo (FHP) i Fond za humanitarno pravo Kosovo (FHP Kosovo) objavili 2014. godine poimenični popis žrtava koje su stradale od posledica NATO bombardovanja Savezne Republike Jugoslavije.⁴⁴ Prema ovom popisu, koji se stalno ažurira, u NATO napadima život je izgubilo ukupno 755 ljudi, i to 454 civila i 301 pripadnik oružanih snaga. Među civilima je 205 srpske i crnogorske nacionalnosti, 221 civil Albanac i 28 civila romske nacionalnosti. Ukupno je stradalo 271 pripadnika VJ/MUP i 30 pripadnika Oslobodilačke vojske Kosova (OVK). Takođe, u okviru Kosovske knjige pamćenja FHP i FHP Kosovo su utvrdili da su od 20. marta do 14. juna 1999. godine, srpske snage ubile 6.901 Albanca koji nisu učestvovali u neprijateljstvima.⁴⁵ U istom periodu, pripadnici OVK

⁴² Dan sećanja na stradale u NATO agresiji – Srbija nikad neće prestati da traži pravdu, RTS, 24.3.2021: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/4306792/nato-agresija-bombardovanje-jugoslavija-srbija-aleksandar-vulin-.html>;

⁴³ Prestati sa manipulacijama u vezi sa žrtvama rata na Kosovu, YIHR Srbija, 27.3.2021: <https://www.yihr.rs/bhs/prestati-sa-manipulacijama-u-vezi-sa-zrtvama-rata-na-kosovu/>;

⁴⁴ Fond za humanitarno pravo, 754 žrtve NATO bombardovanja, 23.3.2018: <http://www.hlc-rdc.org/?p=34890>

⁴⁵ Isto;

24. mart 1999.

su ubili 328 srpskih civila i 136 Roma i drugih nealbanaca koji nisu učestvovali u oružanom sukobu. U sukobima između VJ/MUP-a i OVK pогinulo je 1.204 pripadnika OVK i 559 pripadnika VJ i MUP-a Srbije.⁴⁶ Predsednik Srbije je u istom obraćanju naveo podatak da je NATO ubio decu iz porodice Ahmetaj dok su se vraćali kući, u Prizren. Prema podacima FHP i FHP Kosovo, ova porodica bila je u grupi od stotinak izbeglica koje su 13. maja 1999. godine, srpske snage zaustavile i naterale da ostanu u objektu Vojske Jugoslavije, na izlazu iz sela Koriša. Tokom noći, NATO je bombardovao vojni objekat, a u napadu je ubijeno 78 osoba od kojih 32 dece.⁴⁷

Sklanjanje venca koji je položio Studentski klub Pravnog fakulteta u Beogradu na spomeniku „Bili smo deca” u Tašmajdanskom parku, kako bi se postavio venac državne delegacije koju su predvodili ministarka Kisić – Tepavčević i zamenik gradonačelnika Beograda Vesić, predstavlja ogledni primer bezobzirnog odnosa prema kulturi sećanja, u kome glavno mesto umesto žrtava imaju aktuelni državni funkcioneri. Takođe, sramotno je da nakon 22 godine od početka NATO bombardovanja u udarnom terminu RTS-a, u emisiji „Upitnik” autorke Olivere Jovićević, o uzrocima i posledicama NATO bombardovanja govore osuđeni ratni zločinci Nikola Šainović i Vladimir Lazarević. Ovo je samo jedan od primera u nizu promocija osuđenih ratnih zločinaca u javnim ustanovama i na televizijama sa nacio-

⁴⁶ Isto;

⁴⁷ Prestati sa manipulacijama u vezi sa žrtvama rata na Kosovu, YIHR Srbija, 27.3.2021: <https://www.yihr.rs/bhs/prestati-sa-manipulacijama-u-vezi-sa-zrtvama-rata-na-kosovu/>;

nalnim frekvencijom.⁴⁸

Stranka slobode i pravde (SSP) navela je u saopštenju povodom 22. godišnjice NATO bombardovanja, da je obaveza društva da oda počast svim žrtvama koje su stradale tokom te agresije, ali i da, kako kažu, shvati da zvečanje oružjem i konflikti nikada i nikom nisu doneli ništa dobro.⁴⁹ Podsećaju da je tokom NATO bombardovanja „više od 2.500 civila i 270 pripadnika vojske i policije izgubilo živote, kao i da su uništene bolnice, škole, mostovi, putevi, pruge, fabrike, medijske kuće” što predstavlja isto iskrivljjenje podataka koje je izneo predsednik Vučić.⁵⁰ Takođe, dodaju, „zbog podrške dela međunarodne zajednice protivpravoj secesiji KiM čiji rezultat je i proterivanje skoro svih nealbanaca sa tog prostora, izgubljeno je na hiljade života”. „Svest da nikome na Balkanu neće biti dobro dok nam svima ne bude dobro je temelj na kome počiva politika regionalne saradnje i ubrzanog pristupanja Evropskoj uniji na kojoj insistira SSP”, navodi se u saopštenju i dodaje da je to, kako kažu, nemoguće uraditi dok je na vlasti ista grupa ljudi koja je, kako kažu, i tada propagirala politiku konflikta.⁵¹

I Demokratska stranka se seća svih nedužnih žrtava u Varvarinu, Nišu, Grdelici, Batajnici i drugim mestima širom zemlje koje su stradale tokom tragičnih 78 dana 1999. godine.⁵² Krivce za te

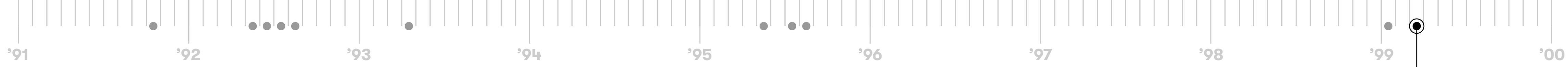
⁴⁸ Isto;

⁴⁹ Godišnjica NATO bombardovanja SRJ, SSP, 24.3.2021: <https://ssp.rs/godisnjica-nato-bombardovanja-srj/>;

⁵⁰ Isto;

⁵¹ Isto;

⁵² NATO srušio mostove, vlast državu, a stradali građani, DS, 24.3.2021: <https://>

24. mart 1999.

žrtve, kao i najveće materijalno razaranje u istoriji naše zemlje, kako kažu, vide u tadašnjem političkom i vojnom vođstvu država članica NATO-a, s jedne, te Srbije i SRJ s druge strane. DS takođe konstatiše da je Srbija današnju godišnjicu dočekala u sličnim unutrašnjim prilikama kao tada - neograničena vlast jednog čoveka i kako tvrde progonom političkih neistomišljenika, kao i da pitanje KiM još stoji otvoreno⁵³.

Pokret obnove Kraljevine Srbije (POKS) takođe podseća na zločine nanete srpskom narodu i državi, pre 22 godine od strane NATO pakta i podseća da ni nakon dve decenije, niko nije za to odgovarao.⁵⁴ Iz te stranke ističu da Srbija zbog toga nikada i ni po koju cenu neće pristupiti NATO paktu i dodaju da ne sme da odustane od pokretanja tužbe protiv odgovornih za „nedela učinjena nad srpskim narodom, građanima Srbije i državom”.⁵⁵

Savet omladine Dveri naveo je da za zločine tokom NATO bombardovanja niko nije odgovarao i da Srbija nikada ne sme da pristupi NATO paktu. „Svesni smo posledica medijske kampanje i histerične srbofobije koja gotovo traje i do danas i teškoča sa kojim su suočeni svi oni koji se bore za istinu o stradanju našeg naroda”, navodi Savet omladine Dveri. Ističu da je u našem društву neophodna kultura sećanja, naročito kod mlađih, u cilju jačanja nacionalnog identiteta i svesti da je naša

ds.org.rs/vest/nato-srusio-mostove-a-vlast-drzavu?_lat=1;

53 Isto;

54 Tužiti NATO zbog ratnog zločina korišćenja municije osiromašenog uranijuma, POKS, 30.3.2021: <http://poks.rs/2021/03/30/tuziti-nato-zbog-ratnog-zlocina-korisenja-municije-sa-osiromasenim-uranijumom/>;

55 Isto;

sloboda plaćena životima. Savet omladine Dveri ukazuje i na potrebu boljieg položaja ratnih veterana.⁵⁶

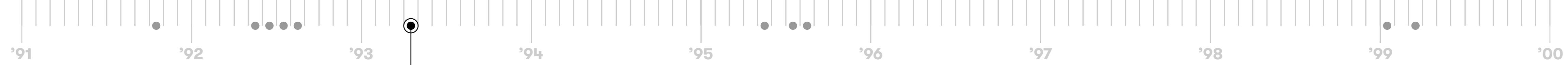
Potpredsednik Srpske radikalne stranke (SRS) Miljan Damjanović izjavio je danas, povodom 22 godine od početka NATO bombardovanja da „mnogi” hoće da predstave da su nam „te zemlje i predstavnici NATO pakta prijatelji”. „Ne, oni nikada neće biti naši prijatelji, oni nikada ne mogu da budu naši zaštitinici i nikada ne smemo da dozvolimo da se ikada više u našim udžbenicima uči i piše da je to bila, ne daj bože, neka humanitarna akcija ili da to povezuju samo da je akcija izvršena zbog svrgavanja režima Slobodana Miloševića”, rekao je Damjanović.⁵⁷

Godišnjica početka NATO bombardovanja obeležena je u Severnoj Mitrovici i Gračanici parastosom i polaganjem venaca pored krsta podignutom stradalim Srbima u NATO bombardovanju i tokom egzodus-a nakon 1999. godine. Na obeleževanju je rečeno da „Srbi na KiM u ni malo lakim uslovima dvadeset i drugu godinu istinom i sećanjem stameno stoje na mestu velikih stradanja sećajući se i odajući pomen i poštovanje za sve svoje nevino stradale žrtve bombardovanja”.⁵⁸

56 Opozicione stranke o godišnjici NATO agresije, Kosovo Online, 24.3.2021: <https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/opozicione-stranke-o-godisnjici-nato-agresije-24-3-2021>;

57 Damjanović: NATO nikada neće biti naš prijatelj, SRS, 24.3.2021: <https://www.srpskaradikalnastranka.org.rs/lat/saopstenja/damjanovic-srs-nato-nikada-neće-bitu-nas-prijatelj.html>;

58 U severnom delu Mitrovice obeležene 22. godine od NATO bombardovanja, KOSSEV, 24.3.2021: <https://kossev.info/u-severnom-delu-mitrovice-obelezene-22-godine-od-nato-agresije/>;

16. april 1993.

Obeležavanje zločina u Trusini

Ispred spomen obeležja u mestu Trusina kod Konjica postavljeni su venci, zapaljene sveće i služena je misa povodom 28 godina za 22 žrtve ubijene u napadu pripadnika Armije BiH 16. aprila 1993. godine. Zločin u Trusini dogodio se istoga dana kad i pokolj koji su pripadnici HVO-a počinili u selu Ahmićima kod Viteza gdje je ubijeno 116 bošnjačkih civila i vojnika.⁵⁹ Organizator obeležavanja ove godišnjice je Udruga obitelji poginulih, umrlih i nestalih hrvatskih branitelja, u Domovinskom ratu Konjic.⁶⁰

⁵⁹ Obilježena godišnjica pokolja nad 23 Hrvata u Trusini u sjevernoj Hercegovini, Jutarnji.hr, 16.4.2021: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/obiljezena-godisnjica-pokolja-nad-23-hrvata-u-trusini-u-sjevernoj-hercegovini-15065906>;

⁶⁰ BiH: Obilježene godišnjice zločina u Ahmićima i Trusini, RSE, 16.4.2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/ahmici-zlocin-vitez-hvo-bosnjaci-rat-hrvati-bih-trusina/31207194.html>

„Pre rata u tom je području bilo oko 7000 Hrvata katolika, a danas jedva njih 150”, rekao je don Ivan Ravlić prilikom komemoracije. Ocenjeno je da su „počinitelji provodili politiku tadašnjeg predsjednika BiH”.⁶¹

„Ovdje je bila na djelu viša politika iz Sarajeva da se jednostavno istjera hrvatski narod iz Klisa. I to su uspjeli. To je bila i želja Alije Izetbegovića da tako učini”, rekao je Ravlić u izjavi za medije. Za taj zločin pravomoćno su osuđeni pripadnici Armije BiH: Edin Džekona 13 godina zatvora i Rasema Handanović, koja je po priznanju krivice osuđena na pet i pol godina zatvora. Sud BiH je zbog zločina u Trusini izrekao i presudu od 15 godina zatvora zamjeniku zapovjednika postrojbe Zulfikar Ni hadu Bojadžiću, a Nedžad Hodžići Mensur Memić suđeni su na 12, odnosno 10 godina zatvora.⁶²

Mari Delinac u zločinu u Trusini ubijeni su otac i sestrin suprug. Ona je na komemoraciji izjavila:

„Nakon 28 godina želim da se ovo zlo nikad i nikome ne dogodi. Svi koji su ubijeni bili su moja rodbina i dragi ljudi. Ove rane nikad ne mogu zarasti.”⁶³

Predsednica udruženja stradalnika Hrvata iz Trusine Dragica Tomić rekla je da je najteže to što su žrtve ubijane pred očima

⁶¹ Obilježena godišnjica pokolja nad 23 Hrvata u Trusini u sjevernoj Hercegovini, Jutarnji.hr, 16.4.2021: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/obiljezena-godisnjica-pokolja-nad-23-hrvata-u-trusini-u-sjevernoj-hercegovini-15065906>;

⁶² Isto;

⁶³ Isto;

16. april 1993.

njihovih najmilijih. „Emocije ovdje prorade svaki put i neka to bude opomena da se bilo gdje više ne dogodi zločin. Vojnici koji su bili zarobljeni ubijani su pred svojim obiteljima, što je stravično”, rekla je Dragica Tomić.⁶⁴

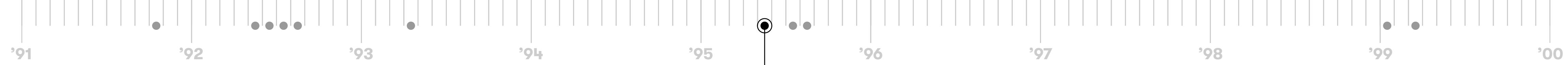
Pred Sudom BiH trenutno je u toku postupak protiv Zulfikara Ališpage, komandanta Specijalnog odreda za posebne namjene „Zulfikar” Armije BiH, gde mu se sudi zbog optužbe da je propustio da preduzme mere na kažnjavanju potčinjenih pripadnika ARBiH zbog ubistva civila i vojnika HVO.⁶⁵ Na ovaj zločin podsetilo je 16. aprila 2021. godine udruženje UDIK koje odalo poštovanje za 22 žrtve zločina, 18 hrvatskih civila i 4 pripadnika HVO.⁶⁶ Iz UDIK-a su podsetili na publikaciju koju su izdali 2017. godine pod nazivom „Ratni zločin u Trusini – presude”.⁶⁷

⁶⁴ Isto;

⁶⁵ BiH: Obilježene godišnjice zločina u Ahmićima i Trusini, RSE, 16.4.2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/ahmici-zlocin-vitez-hvo-bosnjaci-rat-hrvati-bih-trusina/31207194.html>;

⁶⁶ UDIK, Facebook, 16.4.2021: <https://m.facebook.com/UDIKBiH/photos/a.1429153380630911/2827723670773868/?type=3&source=57>

⁶⁷ Ratni zločin u Trusini – Presude, UDIK, 2017: <https://www.goodreads.com/book/show/34861192-ratni-zlo-in-u-trusini--presude>;

25. maj 1995.

Obeležavanje zločina na Tuzlanskoj Kapiji

Sa položaja Vojske Republike Srpske 25. maja 1995. godine granatiran je grad Tuzla, zaštićena zona UN (Rezolucija UN 824 od 6. maja 1993. godine). Tom prilikom stradala je 71 osoba a više od stotinu njih ranjeno, uglavnom mladih koju su to majska veče iskoristili za šetnju i druženje. Najviše stradalih su bile osobe između 18 i 25 godina, a najmlađa ubijena žrtva, Sandro Kalesić je imao samo dve godine.⁶⁸

Pred Odjeljenjem za ratne zločine Višeg suda u Beogradu od februara 2016. godine vodi se postupak za priznanje i izvršenje pravnosnažne krivične presude Suda BiH protiv Novaka Đukića.⁶⁹ U Tuzli je održana je komemoracija 25. maja 2021. godine i položeni su venci na Kapiji i u Aleji mladosti na gradskom groblju gde su devojke i mladići ukopani.

68 Država Srbija nastavlja da brani zločin i skriva Novaka Đukića, ubicu tuzlanske mladosti, 7.11.2019, YIHR Srbija: <https://www.yihr.rs/bhs/drzava-srbija-nastavlja-da-brani-zlocin-i-skriva-novaka-dukica-ubicu-tuzlanske-mladosti/>;

69 Obilježena 26. godišnjica od zločina na Tuzlanskoj kapiji, RSE, 25.5.2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/tuzlanska-kapija-ratni-zlocini-godisnjica-2021/31272955.html>;

Gradonačelnik Tuzle Jasmin Imamović izjavio je na godišnjicu ovog zločina da je neophodno od vlasti Srbije intenzivno tražiti da izruče pravosnažno osuđenog ratnog zločinca. „Svi naši odnosi nisu iskreni dok se taj zločinac, koji je počinio takav jedan strašan zločin, ne izruči Bosni i Hercegovini”, kazao je gradonačelnik Tuzle. Ubijenim na Tuzlanskoj kapiji odao je počast i član Predsjedništva BiH, Željko Komšić.⁷⁰

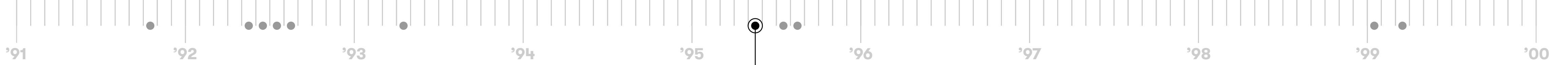
„Dolazite do zaključka, ne mogu to reći za cijelu Srbiju niti za cijeli narod, daleko bilo od toga, ali mogu reći da politički vrh Srbije jednostavno još uvijek nije sazrio za bilo kakvu vrstu moralnog, ljudskog pa onda na kraju krajeva i političkog ozdravljenja kada je riječ i o zločinu na Kapiji i o svemu onom što se događalo u Bosni i Hercegovini”, kazao je Komšić.⁷¹

U Srbiji nije bilo obeležavanja zločina na Tuzlanskoj kapiji tokom 2021. godine. U oktobru 2020. Fondacija „Istina, pravda, pomirenje” u prostoru Centra za kulturnu dekontaminaciju (CZKD) otvorila je izložbu „I kada boli, istina je lek”. Izložba se sastoji od su dokumenta sa suđenja Novaku Đukiću kao i svedočanstva porodica žrtava. Izložba je bila planirana za maj 2020. godine i to u Novom Sadu ali je zbog pandemije odložena za jesen. Otvaranje izložbe je pokušao da omete predsednik Srpske desnice, Miša Vacić ali je ubrzo otišao.⁷²

70 Isto;

71 Isto;

72 Šta kažu organizatori izložbe koju je prekinuo Miša Vacić, N1, 10.10.2020: <https://rs.n1info.com/vesti/a659300-sta-kazu-organizatori-izlozbe-koju-je-prekinuo-misa-vacic/>;

25. maj 1995.

„U Srbiji, prema pričama u medijima koje finansira državni sistem, ispada da su Bošnjaci suicidan narod, da sami sebe ubiju. Izloženi su sudski dokumenti, dobijeni iz zvaničnih izvora, pa neka ljudi sami zaključuju ko je ubio sve te ljude. U centralnom delu postavljen je i pano tri i po sa 1,4 metra sa ispisanim imenima 71 žrtve, prosek godina tih žrtava je 22, a najmlađa je imala dve, pa neka ljudi sami razmisle zašto su ti ljudi ubijeni i u ime kojih ciljeva”, rekao je tada Sinan Alić, predsednik Fondacije „Istina, pravda, pomirenje”.⁷³

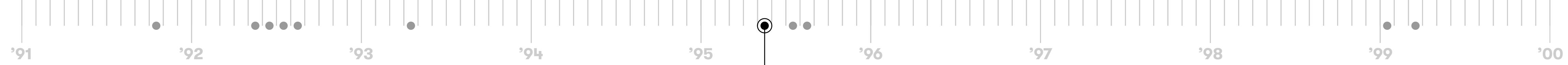
U Tuzli je, uoči obeležavanja godišnjice ovog zločina 2020. godine otvoren Memorijalni centar „Kapija”. Gradonačelnik Tuzle Jasmin Imamović je rekao da „će dokazi u ovom centru služiti kao podsetnik na ono što se dogodilo i opomena da se takvi zločini ne smeju ponoviti”.⁷⁴

„Ti dokazi neće biti dostupni samo posjetiocima, nego će ga online moći posjetiti svako iz bilo kojeg kraja svijeta”, kazao je Imamović. Te godine nije bilo masovnog okupljanja povodom komemoracije zbog korona virusa ali je građanima preporučeno da individualno mogu posetiti mesto stradanja i groblje.⁷⁵

⁷³ Isto;

⁷⁴ Otvoren Memorijalni centar „Kapija” u Tuzli, BIRN, 25.5.2020: <https://balkaninsight.com/2020/05/25/otvoren-memorijalni-centar-kapija-u-tuzli/?lang=sr>;

⁷⁵ Isto;

25. maj 1995.

Obeležavanja zločina u Bradini

Pripadnici jedinica „Zelene Beretke” i „Patriotska liga” 25. maja 1992. godine, kao i paravojnih formacija HOS i HVO napali su selo Bradina, opština Konjic i izvršili zločin nad civilima srpske nacionalnosti tog sela. Od 25. do 27. maja iste godine ubijeno je 48 civila, a oko 240 meštana odvedeno je u logor „Čelebić”.⁷⁶ Među 48 ubijenih u Bradini najviše je članova iz porodice Kuljanin, a stradali su i Vujičići, Mrkajići, Žuže, Kureši, Gligorevići, Koprivice, Draganići i Živaci.⁷⁷

U Sudu BiH za zločine počinjene nad srpskim civilnim stanovništvom na području Konjica, u periodu od maja 1992. do maja 1993. godine, a koji obuhvataju i Bradinu, sudi se Esadu Ramiću, Omeru Boriću, Šefiku Nikšiću, Adnanu Alikadiću, Mitku Pirkiću, Redži Baliću, Hamedu Lukomirku, Safaudinu Čosiću,

Muhamedu Cakiću, Ismetu Hebiboviću, Enesu Jahiću, Senadinu Ćibi i Željku Šimunoviću.⁷⁸

Komemoracija za žrtve zločina održana je ispred Crkve Vaznesenja u ovom selu 25. maja 2021. godine. Konjički paroh Dejan Grčić izjavio je novinarima da ovo obilježavanje i sabiranje srpskog naroda pokazuje kolika je to bila žrtva i koliko je ljudi postradalo u Konjicu, a žila kucavica je Bradina, gdje ih je najviše i stradalo.⁷⁹

„Naša snaga je snaga u Gospodu, ne u broju. Iako je ovdje bilo mnogo srpskog stanovništva, sada je ostalo samo dvoje, naša snaga je u okupljanju, sabiramo se na svetu liturgiju i dok je tako biće i života ovdje”, istakao je Grčić. Nakon služenja liturgije u Crkvi Vaznesenja Gospodnjeg i parastosa srpskim žrtvama, položeni su vijenci na spomen-obilježje ubijenima.⁸⁰

Boško Tomić, savjetnik predsjedavajućeg i srpskog člana Predsjedništva BiH Milorada Dodika, naglasio je da je ovo klasičan primjer čišćenja srpskog naroda sa ovog područja, koje su počinile bošnjačke jedinice. „Danas smo se okupili da iskažemo poštovanje prema nevino stradalim žrtvama na ovom području, i civilima i vojnicima. Srbi su uz sva obećanja, vjerovali svojim komšijama, da ih niko neće dirati, a poznato je koliko ih je to povjerenje koštalo”, istakao je Tomić.⁸¹

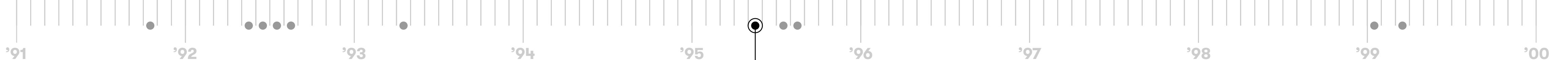
⁷⁶ Sećamo se žrtava u Bradini i na Tuzlanskoj Kapiji, YIHR Srbija, 25.5.2021: <https://www.yihr.rs/bhs/secamo-se-zrtava-zlocina-u-bradini-i-na-tuzlanskoj-kapiji/>;

⁷⁷ Odata pošta Srbima ubijenim u Bradini, Top Portal, 25.5.2021: <https://topportal.info/odata-posta-srbima-ubijenim-u-bradini-prije-29-godina/>;

⁷⁸ Sećamo se žrtava u Bradini i na Tuzlanskoj Kapiji, YIHR Srbija, 25.5.2021: <https://www.yihr.rs/bhs/secamo-se-zrtava-zlocina-u-bradini-i-na-tuzlanskoj-kapiji/>;

⁷⁹ Odata pošta Srbima ubijenim u Bradini, Top Portal, 25.5.2021: <https://topportal.info/odata-posta-srbima-ubijenim-u-bradini-prije-29-godina/>;

⁸⁰ Isto;
⁸¹ Isto;

25. maj 1995.

Na komemoraciji je govorio i Željko Gligorević jedan je od retkih koji je uspeo da preživi napad na Bradinu. „Narod je ostavljen na milost i nemilost tim zločincima. Tako nešto ne bih poželio nikada nikome, čak ni najgorem neprijatelju da se nađe u takvoj bezizlaznoj situaciji. To je bilo strašno, djeca i žene su vrištali, niko nije znao šta da radi, kako da se spasi i da preživi te strahote”, istakao je Gligorević, kojem su stradali najbliži članovi porodice.⁸²

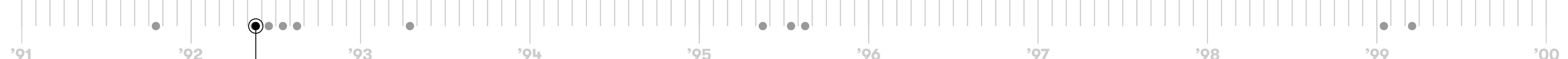
Na godišnjicu ovog zločina 2021. godine ali i zločina na Tuzlanskoj kapiji podsetili su zajedničkim saopštenjem Inicijativa mladih za ljudska prava u BiH i Inicijativa mladih za ljudska prava u Srbiji izražavanjem poštovanja prema žrtvama ovih zločina. Obe organizacije zahtevaju od pravosudnih organa Srbije i BiH da se pravično i efikasno okončaju sudski postupci, a od političkih institucija da prekinu sa praksom skrivanja i glorifikacije ratnih zločinaca.⁸³ Selo Bradina je godinama unazad jedno od mesta koje aktivisti Inicijative mladih za ljudska prava u BiH redovno posećuju kroz program „Škola drugaćijih sjećanja”⁸⁴ i odaju poštovanje za žrtve zločina.⁸⁵

82 Isto;

83 Sećamo se žrtava u Bradini i na Tuzlanskoj Kapiji, YIHR Srbija, 25.5.2021: <https://www.yihr.rs/bhs/secamo-se-zrtava-zlocina-u-bradini-i-na-tuzlanskoj-kapiji/>;

84 Škola drugaćijih sjećanja: Neformalnim obrazovanjem protiv nametnute tištine, AJB, Mirza Imamović, 17.8.2020: <https://balkans.aljazeera.net/teme/2020/8/17/skola-drugacijih-sjecanja-neformalnim-obrazovanjem-protiv-nametnute-tisine>;

85 Mladi poručili: Premladi da se sjećamo, odlučni da nikada ne zaboravimo, N1 BiH, 24.5.2019: <https://ba.n1info.com/vijesti/a346449-mladi-porucili-premladi-da-se-sjecamo-odlucni-da-nikada-ne-zaboravimo/>;

25. maj 1992.

Obeležavanje deportacija izbeglica iz Bosne i Hercegovine

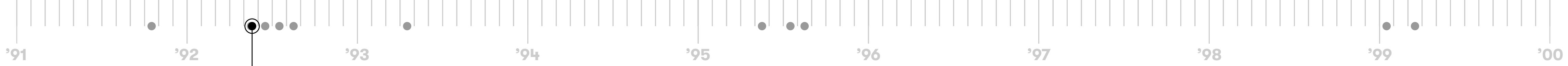
Tokom maja i juna 1992. godine, crnogorska policija uhapsila je najmanje 79 bosanskih izbeglica koje su pokušavale da pronađu mir na teritoriji Crne Gore, dok su se na njihovim prostorima odvijale ratne operacije. Ova lica su zatim autobusima deportovana Vojsci Republike Srpske. Među njima bilo je najmanje 66 pripadnika muslimanske veroispovesti, nakon čega su likvidirani. Pored njih, u istoj akciji, uhapšeno je i 33 izbeglice srpske nacionalnosti. Međutim, deportovane izbeglice srpske nacionalnosti nisu tretirane kao zarobljenici. Takođe, javnosti nije poznato da li je neko od njih stradao prilikom ovog zločina.⁸⁶

Komemoracija se od 2010. godine održava ispred zgrade Centra bezbednosti u Herceg Novom, gde su izbeglice bile dovedene nakon hapšenja, u organizaciji nevladinih organizacija i porodica žrtava.⁸⁷ Simboličnom polaganju cveća poslednjih godina prisustvuju i predstavnici nekih političkih stranaka - hercegnovske URE i SDP-a, kao i Demokrate Kotora. Iako do sada nije bilo predstavnika države i vladajuće stranke, po prvi put se 2020. godine na komemoraciji pojavljuje i načelnik Centra bezbednosti Herceg Novi, Goran Banićević.⁸⁸ To se može videti kao pomak i pokušaj policije da se suoči sa svojom prošlošću. Tom prilikom predsednik Saveta za građansku kontrolu policije, Aleksandar Zeković, istakao je važnost negovanja kulture sećanja: „Njegovanje kulture pamćenja je zaista važno i ono što zabrinjava jeste da su se u gradu Herceg Novom smijenjivale vlasti, ali gotovo da su sve one imale isti stav prema ovom zločinu. Koristim ovu priliku da u ime građanske kontrole rada policije pozovem lokalne vlasti da podrže još od ranije aktivne inicijative da se na ovom mestu izgradi i postavi dostoјansven spomenik kako bi se njegovala kultura pamćenja i kako bi generacije naših građana odale poštujljivo ljudima koji su potpuno nevino stradali, isključivo iz razloga što su nosili drugačije ime i drugačije prezime.”⁸⁹

87 NVO obilježile 28 godina nekažnenog ratnog zločina deportacije bosansko-hercegovačkih izbjeglica, Akcija za ljudska prava, 25.5.2020: <https://www.hraction.org/2020/05/25/nvo-obiljezile-28-godina-nekažnenog-ratnog-zlocinadeportacije-bosansko-hercegovackih-izbjeglica/>;

88 OBILJEŽENA GODIŠNICA NEZAKONITE DEPORTACIJE IZBJEGLICA IZ CRNE GORE: <http://www.kontrolapolicije.me/blog/obilje%C5%BEena-godica%C5%A1njica-nezakonite-deportacije-izbjeglica-iz-crnegore>;

89 NVO obilježile 28 godina nekažnenog ratnog zločina deportacije bosansko-hercegovačkih izbjeglica, Human Rights Action, 25.5.2020: <https://www.hraction.org/2020/05/25/nvo-obiljezile-28-godina-nekažnenog-ratnog-zlocinadeportacije-bosansko-hercegovackih-izbjeglica/>;

25. maj 1992.

Jedna od inicijativa koje je proizašla iz ovih komemoracija jeste zahtev da se 27. maj proglaši za Dan sećanja na žrtve zločina deportacije izbeglica, i da se podigne memorijalno obeležje u Herceg Novom koje bi služilo kao upozorenje da se ovakav zločin više nikad ne sme ponoviti:

„I ove godine smo pokazali da ne dopuštamo da se žrtve ovog zločina zaborave, da zahtijevamo utvrđivanje pojedinačne krivične odgovornosti i dostojan memorijal za žrtve.“ Iako je je bilo obećanja od strane crnogorske vlasti da će memorijal biti podignut, to se nije desilo. Jedan od zahteva grupe nevladinih organizacija je i da se crnogorska policija izvini porodicama žrtava za nezakonito hapšenje izbeglica i tim činom preuzme odgovornost za počinjeno delo, ali ni ovaj zahtev nije nikad ispunjen.”⁹⁰

Komemorativni skup ispred zgrade Uprave policije u Herceg Novom su 2021 godine organizovale nevladine organizacije Akcija za ljudska prava, Centar za građansko obrazovanje i Centar za žensko i mirovno obrazovanje ANIMA, a učestvovali su predstavnici političkih stranaka Građanski pokret URA, Bošnjačka stranka, Socijaldemokratska partija, DEMOS-a i Socijaldemokrate. Skupu je prisustvovao i Alen Bajrović, sin deportovanog Osmana Bajrovića, čiji posmrtni ostaci još uvijek nisu pronađeni, građanski aktivista Aleksandar Saša Zeković, kao i predstavnici nevladinih organizacija Broj 19, Adamas, Evropska asocijacija za pravo i finansije (EALF) i građani Emil

cije-bosansko-hercegovackih-izbjeglica;
90 Isto;

Redžematović i Orhan Šahmanović. To je ukupno dvanaesta omemoracija za 17 godina.⁹¹ Istog dana, aktivisti Inicijative mladih za ljudska prava u Crnoj Gori su povodom obeležavanja nezvaničnog dana sećanja na deportovane izbeglice, položili cveće i vence ispred spomenika civilnim žrtvama ratova u bivšoj Jugoslaviji u Podgorici.⁹²

91 Isto;

92 Ratni zločini u Crnoj Gori, Memory Book, YIHR Crna Gora, 2021, str. 27: <https://www.yihr.me/wp-content/uploads/2021/07/YIHR-IDC-Memory-book-Ratni-zlocini.pdf>;

jun-avgust 1992.

Obeležavanje zločina u Foči

U Foči su zabeleženi neki od najdrastičnijih primera sistematskog seksualnog nasilja tokom rata u BiH, koje je bilo i jedan od razloga osnivanja Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). Suđenje pred MKSJ u predmetu Kunarac i drugi predstavlja prekretnicu u međunarodnom krivičnom pravu, jer je proširilo okvir dela „porobljavanje kao zločin protiv čovečnosti“ tako da uključi i seksualno porobljavanje. Zahvaljujući ovom i drugim predmetima pred MKSJ koji su se bavili seksualnim nasiljem, priznato je da silovanje nije samo prateća pojava oružanih sukoba, nego i moćno oruđe rata koje se koristi za zastrašivanje, progon i teror.⁹³

Tokom 2021. godine bilo je više komemoracija posvećenih žrtvama iz Foče kako u Bosni i Hercegovini, tako i u Srbiji. Povodom Međunarodnog dana borbe protiv seksualnog nasilja u ratu (19. jun), Žene u crnom i Autonomni ženski centar su 17. juna 2021. od 13h do 14h, na Trgu Republike u Beogradu održa-

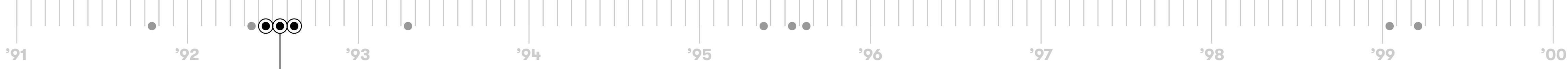
le stajanje u crnini i čutanju. Tokom protesta izvedena je scenarska akcija „Pamtimo žene Foče“: četiri aktivistkinje obučene u belom (simbol žalosti kod Bošnjakinja), raširile su belo platno, na kome je jedan aktivista ispisao crvenim sprejem reč Foča, potom su u polukrugu istaknuti sledeći transparenti: Pamtimo žene silovane u ratu, U ratu u Bosni i Hercegovini silovano je preko 20.000 žena, Foča – mesto najmasovnijeg ratnog zločina silovanja, Mapa seksualnih zločina u Foči: Sportska dvorana „Partizan“; Kazneno-popravni dom u Foči; Karamanova kuća u Miljevini; Buk Bijela, gimnazija u Foči. Protestu je prisustvovalo tridesetak aktivistkinja i aktivista.⁹⁴

Tom prilikom su ove dve feminističke organizacije istakle da neguju politiku sećanja kao odgovornost u odnosu na zločine počinjene u „naše ime tokom rata u BiH“. Podsetile su i da u Srbiji žene koje su preživele seksualno nasilje u ratu ostaju nevidljive pred institucijama – one nisu prepoznate niti kao civilne žrtve rata, niti kao žrtve rodno zasnovanog nasilja prema ženama, koje zaslužuju posebna prava, podršku i zaštitu.⁹⁵

19. juna 2021. godine grupa od osam aktivistkinja Mreže Žena u crnom, Autonomnog ženskog centra i Inicijative mladih za ljudska prava u Srbiji prisustovala je komemoraciji za žene žrtve seksualnog nasilja u ratu u Foči koje je organizovalo „Udruženja žrtava Foča 92-95“. Tom prilikom su ove organizacije zajednički položile cveće kod Karamanova kuće u Miljevini, kod Foče koje

⁹³ Izveštaj o aktivnostima maj – avgust 2021. godine, Žene u crnom: <https://zeneucrnom.org/sr/izvestaji/1993-izvestaj-o-aktivnostima-maj-avgust-2021/>;

⁹⁵ Isto;

jun-avgust 1992.

predstavlja jedno od najpoznatijih mesta zatočenja žena i seksualnog ropstva žena u ratu. U okviru ove komemoracije održan je protest ispred sportske hale „Partizan” koja je bila jedno od brojnih mesta zatočenja i seksualnog nasilja nad ženama.⁹⁶ Tu je položeno cveće i odata počast svim zlostavljanim i ubijenim ženama u BiH. Ovom prilikom obratile su se: Halida Konjo Uzunović i Midheta Kaloper Oruli, Udruženja žrtava rata FOČA 92-95, Melika Mahmutbegović, potpredsjednica Federacije BiH i Staša Zajović ispred Žena u crnom. Zajović je Udruženju žrtava rata FOČA 92-95 uručila i umetničke artefakte: „Mjesta zločina” (memorijal/spomen-ploča posvećena silovanim ženama od 1992. do 1995. u Foči), koju je izradio vajar Dejan Jankov iz umetničkog kolektiva Art klinika iz Novog Sada, zatim Mapu zločina u Fočkoj koju je uradio Đorđe Balmazović Žole iz umetničkog kolektiva Škart iz Beograda, kao i veliko belo platno sa natpisom Foča – sa akcije 17. juna u Beogradu. To je doprinos ŽUC-a budućem memorijalu za koji se godinama zalaže Udruženju žrtava Foča 92-95'. Nažalost, dosadašnji napori nisu urodili plodom zbog opstrukcija opštinskih vlasti u Foči.⁹⁷

U Foči je 19. aprila osvanuo mural dug 25 metara sa likom osuđenog ratnog zločinca Ratka Mladića⁹⁸, a ovaj grad je 6. jula 2021. godine posetio tadanjski visoki predstavnik Valentin Incko kako bi se uverio u postojanje ovog murala.⁹⁹ Ubrzo nakon

⁹⁶ Isto;

⁹⁷ Isto;

⁹⁸ U Foči osvanuo mural sa likom Ratka Mladića „Nek je tvojoj majci hvala”, Preokret.info, 19.4.2021: <https://preokret.info/index.php/2021/04/19/u-foci-osvanuo-murak-sa-likom-ratnog-zlocinca-mladica-denerale-nek-je-tvojoj-majci-hvala/>;

⁹⁹ Incko nakon posete Foči: Veličanje ratnih zločinaca je neprihvatljivo, RSE,

poseste Foči ali i drugim mestima gde se na ovaj način slave ratni zločinci, Incko je obznanio donošenje amandmana na Krivični zakon kojima se sankcioniše svaki oblik negiranja ili poricanja ratnih zločina u BiH.¹⁰⁰

Prema podacima Udruženja žrtava rata "Foča 1992 – 1995" u Foči je ubijena, nestala i prisilno odvedena 1.641 osoba, civila bošnjačke nacionalnosti. Do sada je ekshumirano 1.014 žrtava zločina počinjenog u ovom gradu, a porodice ubijenih Bošnjaka tragaju za još 627 nestalih.¹⁰¹

Članovi Udruženja žrtava rata "Foča 1992 – 1995" svake prve nedelje u avgustu obeleže dan sećanja na sve fočanske „šeheride” i stravične zločine u kojima su ubijani, zarobljeni, silovani i mučeni u ovom gradu kako se žrtve, a ni zločini ne bi zaboravili. Ove godine, uz brojne delegacije ovom obilježavanju prisustvovala je i premjerka Bosansko – Podrinjskog kantona Goražde Aida Obuća. U svom obraćanju prisutnim ona je nglasila značaj rada pravosudnih institucija kako bi zločini u kočnicima bili procesuirani.¹⁰²

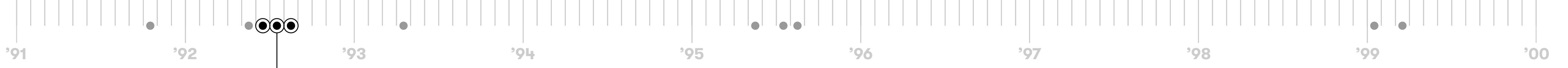
---

¹⁰⁰ 6.7.2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/inzko-murali-ratni-zlocinci/31343575.html>;

¹⁰¹ Incko nametnuo zabrane i kažnjavanje negiranja genocida u BiH, RSE, 23.7.2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/inzko-bih-negiranje-genocida-/31373462.html>;

¹⁰² „Moramo biti jedinstveni te tražiti da se ono što desilo u periodu 1992-1995. godina na ovom području i krvavoj Drini nazove pravim imenom” – poručila premjerka BPK Goražde Vlada BPK Goražde, 1.8.2021: <https://www.bpkg.gov.ba/vijesti/103299/103299>;

¹⁰³ Isto;

jun-avgust 1992.

„Mi se ne smijemo umoriti, moramo biti zajedno u istrajava-nju kako bismo dokazali istinu i tu nema kompromisa. Tu se ne smijemo dijeliti i tu moramo biti jedinstveni te tražiti da ono što se desilo u periodu 1992-1995. godina na ovom području i krvavoj Drini se nazove pravim imenom. Mi ispred kantona pišemo Tužilaštву i tražimo da oni rade svoj posao, ne samo u vezi Foče već i Goražda, jer kako je poznato za zločine na području Goražda još niko nije odgovarao i mi imamo pravo i obavezu da tražimo da oni rade svoj posao, kako bi se o zločinu koji se desio kazalo zauvijek”-sa mjesta obilježavanja uputila je poruku premijerka kantona Obuća.¹⁰³

Nakon spuštanja ruža u Drinu, u Aladža džamiji proučeni su jasin i dova za sve nevino ubijene Bošnjake iz ovog grada.¹⁰⁴

Fond za humanitarno pravo je povodom obeležavanja sećanja na žrtve u Foči 2. avgusta objavio digitalnu arhivsku kolekciju „Zločini u Foči 1992. godine”. Digitalna kolekcija sadrži presude, video-zapise, dokazne predmete i druge materijale prikupljene iz sudske baze podataka i arhive FHP-a. Cilj kolekcije je da na što potpuniji način predstavi i dokumentuje ratne zločine nad bošnjačkim stanovništvom Foče počinjene na početku rata u Bosni i Hercegovini.¹⁰⁵

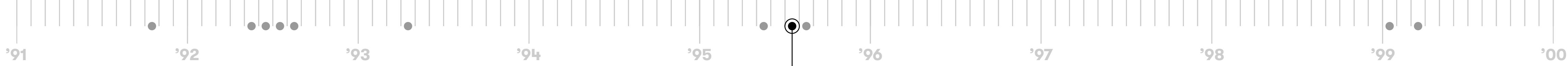
Fočanska organizacija porodica poginulih boraca obeležila je 4. oktobra 2021. godine 26 godina od pogibije 13 boraca Fočanske brigade Vojske Republike Srpske na planini Treskavici. Kod centralnog spomenika poginulim borcima i civilima služen je pomen parastos za srpske borce koji su 4. oktobra 1995. godine koji su poginuli kod platoa Treskavice. Načelnik opštine Foča Milan Vukadinović, u obraćanju članovima porodica i saborci ma poginulih boraca, naveo je da su se „srpski div junaci u sami suton rata, opkoljeni od višestruko brojnijeg neprijatelja, borili do posljednjeg metka, braneći Foču i Republiku Srpsku”.¹⁰⁶

¹⁰³ Isto;

¹⁰⁴ Isto;

¹⁰⁵ Digitalna arhivska kolekcija – „Zločini u Foči 1992. godine”, FHP, 2.8.2021: <http://www.hlc-rdc.org/?p=38073>;

¹⁰⁶ Sjećanje na srpske junake sa „vječne straže” na Treskavici, Foča – 24 Info, 4.10.2021: <https://foca-24.info/vijest/975/sjecanje-na-srpske-junake-sa-vjecke-straze-na-treskavici>;

11. jul 1995.

Komemoracije posvećene žrtvama genocida u Srebrenici

Bosna i Hercegovina

U Memorijalnom centru Potočari kod Srebrenice, održana je centralna komemoracija i sahrana. 11. Jula 2021. godine sahranjen je 19 žrtava srebreničkog genocida. Najmlađa žrtva koja koja je ukopana Azmir Osmanović, koji je imao 16 godina. Među identifikovanim je i Zilha Delić, koja je imala 24 godina. Među 19 žrtava genocida, najstariji je Husein Kurbašić iz Srebrenice, koji je, kada je ubijen, imao 64 godine. Uoči sahrane, održana je komemoracija, položeno sveće ispred spomenika u Memorijalnom centru Potočari, te klanjana kolektivna dženaza.¹⁰⁷

Muhamed Avdić kazao je tokom komemoracije kako ima 39 godina, koliko je imao i njegov otac kada ga je poslednji put video. „Ne sjećam se babinog posljednjeg zagrljaja. Nadali smo se da će biti razmijenjen. Ostao je samo pokušaj”, kazao je Avdić

¹⁰⁷ U Potočarima pokopano 19 žrtava genocida u Srebrenici, RSE, 11.7.2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/srebrenica-genocid-bih-komemoracija/31352113.html>;

I dodao da je njegov otac je prešao Drinu i došao u Srbiju, gdje ga je policija iz Bajine Bašte isporučila bratunačkoj brigadi.¹⁰⁸

Prisutnima se prilikom komemoracije obratila i Kada Hotić, predstavnica udruženja „Majke Srebrenice”. U genocidu, u julu 1995. godine, je izgubila sina, muža, dva brata i više od 50 članova uže porodice. „Mi majke, supruge i djeca koji smo ostali bez svojih najdražih obilježavamo svaki 11. juli kao dan sjećanja. Valjda će se u svijetu roditi pravedniji ljudi. Hvala svima koji sa nama osuđuju zločin i genocid. Nijedna religija nije razlog za patnju. Nemojte nas žaliti, već pomozite da se izgradi bolji i pravedniji svijet”, kazala je Hotić.¹⁰⁹

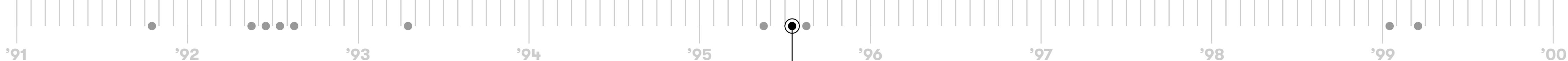
Član Predsjedništva Bosne i Hercegovine Šefik Džaferović u obraćanju prisutnima u Potočarima, je pozvao visokog predstavnika u BiH Valentina Incka da spreči poricanje genocida u Bosni i Hercegovini, usvajanjem Zakona o zabrani negiranja. Takođe, on je pozvao da oni koji znaju gdje su masovne grobnice to jave, kako bi umrli, ali i njihove porodice našle smiraj.¹¹⁰

„Pozivam međunarodnu zajednicu da zaštiti svoje dostojanstvo i dostojanstvo presuda. Gospodine Incko, poruka da su njihove ubice heroji, strašna je poruka, Vi to možete spriječiti. Pozivam Vas sa ovog svetog mesta da to i učinite. Pozivam i one koji znaju gdje su masovne grobnice da to otkriju”, poručio je Džaferović. Predsjednik Republike Hrvatske Zoran Milanović u

¹⁰⁸ Isto;

¹⁰⁹ Isto;

¹¹⁰ Isto;

11. jul 1995.

video poruci je izrazio saučešće porodicama žrtava. On je rekao da je genocid najstrašniji zločin i trajna odgovornost međunarodne zajednice da čuva sjećanje na sve žrtve.¹¹¹

„Budućnost se neće moći graditi bez suočavanja sa prošlošću. Ona se mora temeljiti na evropskim vrijednostima. Odgovornost svih nas je da svakodnevno činimo sve kako se strašne tragedije ne bi ponavljale u budućnosti”, rekao je Milanović. Alekса Bećić, predsjednik Skupštine Crne Gore, u video poruci je podsetio da je Crna Gora Rezolucijom osudila genocid u Srebrenici, kao i osudila sve zločine na prostoru bivše Jugoslavije.¹¹²

„Odgovornost je individualna, a nijedan narod ne može biti osuđen kao genocidni ili zločinački. Zločinci nemaju vjeru, oni su ljušturi ispunjene zlom. Niti se zločini smiju pripisivati narodima ili vjerama. Pozivam sunarodnike da jačamo međuvjerske i međuljudske odnose, jer je tolerancija da mi živi poslajemo poruku da poštujemo žrtve. U ime građana Crne Gore poklanjam se sjenima ubijenih, da njihove duše počivaju u miru”, poručio je Bećić.¹¹³

Srbija

Dan nakon što je potvrđena presuda Ratku Mladiću za genocid u Srebrenici i zločine protiv čovečnosti u drugim opština BiH¹¹⁴, novo-stari predlog rezolucije o osudi genocida u Srebrenici Narodne skupštine Srbije podnet je 9. juna 2021. godine od strane šest poslanika poslaničke grupe „Ujedinjena dolina - SDA Sandžaka”: Enis Imamović, Šaip Kamberi, Selma Kučević, Nadije Bećiri, Mirsad Hodžić i Argjend Bajrami.¹¹⁵

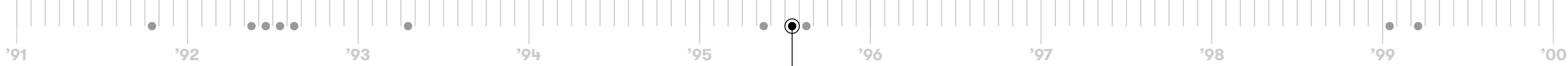
Nakon donošenja rezolucije Skupštine Crne Gore 17. juna, kojom se osuđuje genocid u Srebrenici, ministar unutrašnjih poslova Srbije Aleksandar Vulin založio se 18. juna za zabranu ulaska u Srbiju onima koji su u Skupštini Crne Gore glasali za rezoluciju.¹¹⁶ „Ispisali su se iz Srba”, kazao je Vulin.¹¹⁷ Kao posledica ove najave, granična policija Srbije je ometala i zadržala najmanje troje poslanika Skupštine Crne Gore tokom 2021. godine. Poslanicu opozicione Socijaldemokratske partije Draginju Vuksanović Stanković granična policija Srbije je dodatno zadržala i pretresala na beogradskom aerodromu „Nikola Tesla” kra-

¹¹⁴ Sažetak drugostepene presude Ratku Mladiću, MRMKS, 8.6.2021: https://www.irmct.org/sites/default/files/case_documents/210608-sazetak-presude-mladic-13-56.pdf;

¹¹⁵ Predlog rezolucije o genocidu u Srebrenici, Otvoreni parlament, 9.6.2021: http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/akta_procedura/2021/1012-21.pdf;

¹¹⁶ Vulin: Ko je glasao za Rezoluciju u Srebrenici, zabraniti mu ulazak u Srbiju, N1, 18.6.2021 <https://rs.n1info.com/vesti/vulin-ko-je-glasao-za-rezoluciju-u-srebrenici-zabraniti-mu-ulazak-u-srbiju/>;

¹¹⁷ Isto;

11. jul 1995.

jem juna 2021. godine.¹¹⁸ U septembru bivšu ministarku Crne Gore Dragicu Sekulić granična policija Srbije zadržala je zbog šest tableteta bromazepana i tom prilikom je protiv nje podignuta krivična prijava koja je kasnije odbačena.¹¹⁹ Predsjednik Bošnjačke stranke (BS) i poslanik u Skupštini Crne Gore Ervin Ibrahimović je dodatno zadržan i pretresan od strane granične policije Srbije tokom jula i sredinom oktobra 2021. godine.¹²⁰ Protest protiv stavljanja granične policije Srbije u službu negiranja genocida, izražavale su crnogorske političke partije i Inicijative mladih za ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori.¹²¹

Na donošenje „crnogorske rezolucije“ reagovao je i predsednik Srbije Aleksandar Vučić kazavši da je ona uperena „protiv vitalnih interesa srpskog naroda“ i da neće dozvoliti da se tom rezolucijom „stavi kolektivni žig“ na svakog pripadnika srpskog naroda. Vučić je 20. juna naglasio da „dok sam predsednik, u Srbiji neće biti rezolucije o Srebrenici“.¹²²

¹¹⁸ Draginja Vuksanović Stanković pretresana na beogradskom aerodromu, zadržana duže od sat, CDM, 30.6.2021: <https://www.cdm.me/politika/draginja-vuksanovic-stankovic-pretresana-na-beogradskom-aerodromu-zadrzana-duze-od-sat/>;

¹¹⁹ Bivšu ministarku iz Crne Gore zadržala policija iz Srbije zbog bromazepamama, RSE, 7.9.2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/biv%C5%A1u-ministarku-iz-crne-gore-zadr%C5%BEala-policija-iz-srbije-zbog-%C5%A1est-tableta/31448531.html>;

¹²⁰ Ibrahimović ponovo zadržan na granici Srbije, RTCG, 17.10.2021: <http://www rtcg.me/vijesti/politika/338304/ibrahimovic-ponovo-zadrzan-na-granici-srbije.html>;

¹²¹ Granična policija Srbije u službi negiranja genocida u Srebrenici, YIHR Srbija, 8.9.2021: <https://www.yihr.rs/bhs/granicna-policija-srbije-u-sluzbi-negiranja-genocida-u-srebrenici/>;

¹²² Vučić: Dok sam ja predsednik u Srbiji neće biti rezolucije o Srebrenici, RSE, 20.6.2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/vu%C8%8D%C4%87-rezoluci-ja-srebrenica-srbija/31317073.html>;

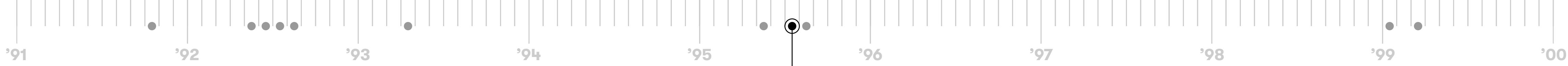
U Beogradu je u nedelji i danu obeležavanja genocida u Srebrenici održano ukupno pet komemorativnih događaja koji su posvećeni žrtvama. Prvo je bila izložba sarajevskog fotografa Midhata Poturovića pod nazivom „Duša Srebrenice“ koja je bila izložena u prostoru Endžio Hab od 3. do 13. jula 2021.¹²³ Poturović je za serijal fotografija „Duša Srebrenice“ nagrađen priznjem „Hrvoje Polan“ koju dodeljuje magazin Grain, uz podršku Inicijative mladih za ljudska prava Srbija i nemačke nevladine organizacije forum ZFD u Beogradu. Destak huligana, među kojima i članovi pokreta „Levijatan“ su u neposrednoj blizini galerije u kojoj je otvorena izložba skandirali Ratku Mladiću i Radovanu Karadžiću, osuđenima za genocid, uz poruke „Srebrenica nije genocid“ i nacističko salutiranje. Izložbu je tokom otvaranja obezbeđivala policija ali nije reagovala na slavljenje ratnih zločinaca.¹²⁴

U istom prostoru je 10. jula 2021. godine predstavljen zbornik „Genocid u Srebrenici: Nikome se ne ponovilo“ u izdanju Foruma ZFD, Nezavisnog društva novinara Vojvodine (NDNV) i Inicijative mladih za ljudska prava na kome su govorili Alja Škrbić, urednica zbornika, Nemanja Stjepanović ispred Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove (MR-MKS), Veran Matić, predsednik Upravog odbora Fonda B92 i Marina Fratucan, novinarka i facilitatorka promocije.¹²⁵

¹²³ <https://www.slobodnaevropa.org/a/izlozba-genocid-srebrenica-beograd/31339550.html>;

¹²⁴ Isto;

¹²⁵ Promocija zbornika „Nikome se ne ponovilo: Genocid u Srebrenici i borba protiv

11. jul 1995.

Takođe, 10. jula Žene u crnom su na Trgu Republike organizovale stajanje i performans uz kontraskup od par desetina huligana koji su zauzeli veći prostor Trga Republike. Za vreme performansa Žena u crnom, pripadnici Levijatna i Narodnih patrova skandirali su Ratku Mladiću i Radovanu Karadžiću i pevali „Srebrenica nije genocid”. Policija je ovim grupama dopustila da imaju skup bez obzira na poruke mržnje kao i na ometanje i uvrede upućene Staši Zajović iz Žena u crnom, dok je govorila pred okupljenim medijima. Žene u crnom su raširile crnu tkaninu, na čijem je kraju položen venac od belog cveća i kamen sa natpisom 8.372.¹²⁶ Sledećeg dana, Žene u crnom su organizovale i odlazak aktivistkinja i aktivista iz Srbije u Potočare.¹²⁷

Inicijativa mladih za ljudska prava u Srbiji organizovala je paljenje sveća 11. jula uveče, u parku između Predsedništva i Skupštine grada Beograda. Na skupu se okupilo par desetina građana koji su bili okruženi kordonom policije. Ubrzo po početku skupa iza kordona se okupila grupa od deset huligana, pripadnika pokreta „Levijatan”. Ova grupa je tokom komemoracije uzvikivala imena Ratka Mladića i Radovana Karadžića i skandirala „Srebrenica nije genocid”. Takođe, ova grupa je seksistički vredala učesnice komemoracije i preko razglosa puštala

uvredljive nacionalističke turbo folk pesme dok su paljene sveće u tišini. Policija nije reagovala ovim povodom.¹²⁸

Predstava „Srebrenica: Kad mi ubijeni ustanemo“ autora Zlatka Pakovića u produkciji Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji je odigrana 11. jula uveče u „Dorćol Platzu“ u Beogradu uz policijsko obezbeđenje.¹²⁹

U Novom Pazaru 11. jul se godinama obeležava kao dan žalosti, a na osnovu odluke Skupštine Novog Pazara iz 2015. da se na teritoriji grada 11. jul proglaši „Danom sjećanja na žrtve genocida nad Bošnjacima u Srebrenici“. Ta odluka poštuje se svake godine i dan protekne u tišini, a u ugostiteljskim objektima i na javnim mjestima nema muzičkih događaja. U Novom Pazaru 2018. godine je otvoren plato u centru grada, nazvan po predsednici Udruženja „Majke Srebrenice“ Hatidži Mehmedović.¹³⁰

Plato su tada zajedno otvorili gradonačelnik Novog Pazara, Nihat Biševac i predsednica Udruženja „Žene Srebrenice“, Hajra Ćatić. Centralni deo platoa čini fontana sa cvetom Srebrenice u sredini, nezvaničnim simbolom sećanja. Nedavno je Gradsko veće Novog Pazara donelo odluku da se sredstvima iz budžeta podrži projekat

zaborava”, YIHR Srbija, 10.7.2021: <https://www.yihr.rs/bhs/promocija-zbornika-nikome-se-ne-ponovilo-genocid-u-srebrenici-i-borba-protiv-zaborava/>;

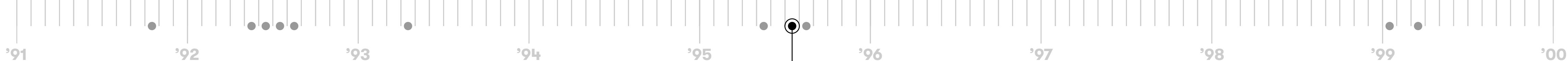
¹²⁶ Performans Žena u crnom o Srebrenici, prisutni desničari skandirali Ratku Mladiću, Danas, 10.7.2021: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/performans-zena-u-crnom-o-srebrenici-na-trgu-desnicari-skandiraju-ratku-mladicu>;

¹²⁷ Žene u crnom iz Srbije došle su u Potočare da odaju počast žrtvama genocida, Klix.ba, 11.7.2021: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/zene-u-crnom-iz-srbije-doslesu-u-potocare-da-odaju-podcast-zrtvama-genocida/210711065>;

¹²⁸ U Beogradu upaljeno 400 sveća u pomen žrtvama Srebrenice, Danas, 11.7.2021: <https://www.danas.rs/vesti/beograd/u-beogradu-svece-povodom-godisnjice-genocida-u-srebrenici/>;

¹²⁹ Isto;

¹³⁰ Novi Pazar: 11. jul – Dan sjećanja na žrtve genocida nad Bošnjacima u Srebrenici, RTV Novi Pazar, 10.7.2021: <https://rtvnp.rs/2021/07/10/novi-pazar-11-jul-dan-sjecanja-na-zrtve-genocida-nad-bosnjacima-u-srebrenici/108579>;

11. jul 1995.

izgradnje Staračkog doma za majke Srebrenice u Potočarima.¹³¹

Od političara iz Srbije koji su bili prisutni na centralnoj komemoraciji u Potočarima 11. jula 2021. godine bili su Čedomir Jovanović i Nenad Čanak. Predsednik neparlamentarne LDP, Čedomir Jovanović izjavio je da je došao sa osećajem stida zbog toga što „nije urađen posao koji je trebalo uraditi”.¹³² Za Jovanovića, Srebrenica nije samo simbol genocida, već i simbol mira.

„Sa svim ovim što se ovde dogodilo i što je još uvek prati Srebrenica čuva mir više od svih naših vojski i topova. Ja ovde dolazim da kupim mir za sebe i svoj narod. Srebrenica je, po mom mišljenju, vrelo života - naveo je Jovanović.¹³³ Delegacija Grada Novog Pazara prisustvovala je dženazi u Memorijalnom centru Potočari u Srebrenici i tom prilikom se susrela sa predsednikom SDA, Bakicom Izetbegovićem.¹³⁴

Predsednica Vlade Srbije, Ana Brnabić je izjavila 11. jula da ne bi išla u Potočare sve dok se ne privedu pravdi oni koji su pre šest godina napali tadašnjeg premijera Aleksandra Vučića, kada je u ime Srbije otišao da se pokloni žrtvama.¹³⁵ „To je užasan zločin i nemam problem da pokažem žaljenje i pijetet žrtvama,

¹³¹ Isto;

¹³² Jovanović (LDP): U Srebrenici sam sa osećajem stida, Blic, 11.7.2021: <https://www.blic.rs/vesti/politika/jovanovic-ldpu-srebrenici-sam-sa-osecajem-stida/mdgbc1>;

¹³³ Isto;

¹³⁴ Delegacija Grada Novog Pazara prisustvovala dženazi u Srebrenici, Sandžak Danas, 11.7.2021: <https://www.sandzakdanas.rs/delegacija-grada-novog-pazara-prisustvovala-je-dzenazi-u-memorijalnom-centru-potocari-u-srebrenici/>;

¹³⁵ Brnabić: Nije nam mesto u Srebrenici dok se ne odgovara za napad na Vučića, Danas, 11.7.2021: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/brnabic-nije-nam-mesto-u-srebrenici-dok-se-ne-odgovara-za-napad-na-vucica/>;

ali dok se ne privede pravdi svako ko je učestvovao u napadu na predsednika, tada premijera, kada je otišao da se pokloni žrtvama, ne vidim da je nama zvaničnicima tamo mesto”, kazala je Brnabić.¹³⁶ Predsednik Skupštine Srbije Ivica Dačić ocenio je 11. jula „da se obeležavanja godišnjica zločina u Srebrenici koristi za stalni pritisak na Srbiju”, i da je to „orkestrirana kampanija koja za cilj ima da baci ljagu, pečatira ceo srpski narod”.¹³⁷

Demokratska stranka je u svom saopštenju od 11. jula je navela da se „tog dana navršava 26 godina od genocida u Srebrenici, a juče je obeležena i godišnjica genocida u Bratuncu i Podrinju”.¹³⁸ DS je istakla da „predstavnicima režima Aleksandra Vučića nije mesto na komemoraciji u Potočarima, ne zato što još uvek nisu rasvetljeni detalji takozvanog napada na predsednika pre šest godina kako tvrdi premijerka Brnabić, već zato što ne samo da se režim do danas nije distancirao od zlodela činjenih devedesetih godina, već je i svojim delovanjem doprineo potpunoj relativizaciji zločina i presuda”.

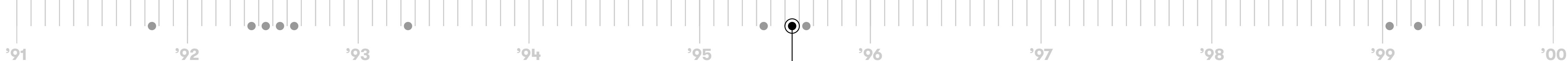
Crna Gora

U Skupštini Crne Gore je sredinom juna, na predlog Bošnjačke stranke i uz podršku opozicione Demokratske partije socija-

¹³⁶ Isto;

¹³⁷ Dačić: Licemerje drugih – nema deklaracije koja osuđuje zločine nad Srbima, N1, 11.7.2021: <https://rs.n1info.com/vesti/dacic-nema-deklaracija-za-zlocine-nad-srbima/>;

¹³⁸ Mir i sećanje na žrtve mora biti u fokusu, ne biznis saradnja političara, DS, 11.7.2021: https://www.ds.org.rs/vest/mir-i-secanje-na-zrtve-mora-bitu-u-fokusune-biznis-saradnja-politicara?_lat=1;

11. jul 1995.

lista (DPS), izglasana je Rezolucija o genocidu u Srebrenici 17. Juna.¹³⁹ Predlog je podnet 25. decembra 2020. godine. Dve nedelje pre usvajanja, nakon prethodnog odbijanja predloga rezolucije, devet nevladnih organizacija iz Crne Gore je pozvalo skupštinu da usvoji rezoluciju.¹⁴⁰ Tom Rezolucijom Skupština Crne Gore potvrđuje da je u Srebrenici počinjen genocid u julu 1995. godine, u kojem je stradalo više od 8.000 civila bošnjačke nacionalnosti. Skupština Crne Gore Rezolucijom osuđuje izjave, postupke i politike koje negiraju ili dovode u pitanje da se u Srebrenici desio genocid, a 11. jul se proglašava Danom sećanja na „žrtve Srebrenice”.¹⁴¹ Uoči 11. jula Akcija za ljudska prava je pozvala državne institucije da proglose dan sećanja na žrtve genocida u Srebrenici, a ne „žrtve Srebrenice” kako to glasi u tekstu rezolucije.¹⁴²

Nakon što je izrazio „sumnje” u presudu Haškog suda kojim su masakri u Srebrenici okvalifikovani kao genocid, ministar pravde, ljudskih i manjinskih prava Vladimir Leposavić sme-

¹³⁹ Razlika teksta predloga i usvojene rezolucije, Akcija za ljudska prava, jun 2021: <https://www.hraction.org/wp-content/uploads/2021/06/USVOJENA-REZOLUCIJA-O-GENOCIDU-U-SREBRENICI-I-PREDLOG-REZOLUCIJE.pdf>;

¹⁴⁰ 9 NVO: SKUPŠTINA CRNE GORE TREBA DA USVOJI REZOLUCIJU O GENOCIDU U SREBRENICI, 4.6.2021: <https://womensrightscenter.org/9-nvo-skupstina-crne-gore-treba-da-usvoji-rezoluciju-o-genocidu-u-srebrenici/>;

¹⁴¹ Provera činjenica: Da li crnogorska rezolucija o Srebrenici ‘stigmatizuje’ Srbiju?, BIRN, 21.6.2021: <https://balkaninsight.com/2021/06/21/provera-cinjenica-da-li-crnogorska-rezolucija-o-srebrenici-stigmatizuje-srbiju/?lang=sr>;

¹⁴² HRA apeluje da se 11. jul proglaši danom sjećanja na žrtve genocida u Srebrenici, Akcija za ljudska prava, 10.7.2021: <https://www.hraction.org/2021/07/10/povodom-26-godina-od-genocida-u-srebrenici-hra-apeluje-da-se-11-jul-proglaši-danom-sjecanja-na-zrtve-genocida-u-srebrenici/>;

njen je 17. Juna. Za njegovu su smenu glasali opozicioni zastupnici iz koalicije Crno na bijelo, koja je takođe član vladajuće većine.¹⁴³

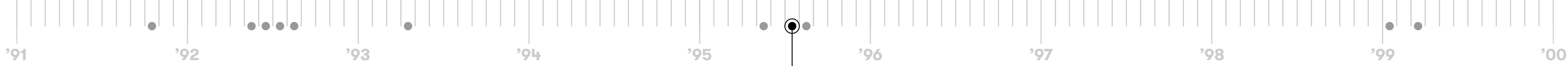
U Podgorici je 11. jula 2021. godine, održana komemoracija pod nazivom „Dušom za Srebrenicu”, koju je organizovalo Bošnjačko Vijeće i Bošnjački savjet u Crnoj Gori u Crnoj Gori povodom obežavanja Evropskog Dana sećanja na žrtve genocida u Srebrenici i Dana sećanja na civilne žrtve ratova vođenih na prostorima bivše Jugoslavije u periodu od 1991-2001 godine.¹⁴⁴

U Spomen-parku na Pobrežju brojne delegacije i građani Podgorice, polaganjem cveća, izrazili su pijetet prema žrtvama genocida u Srebrenici. Obežavanju Dana sećanja prisustvovali su, između ostalih, ministar unutrašnjih poslova Sergej Sekulović, ambasadorka Turske u Crnoj Gori Songul Ozan, ambasador Palestine u Crnoj Gori Rabi Altanhuli, gradonačelnik Podgorice Ivan Vuković, predsednik Skupštine Glavnog grada Đorđe Suhih, predstavnici političkih partija, civilnog društva i brojni građani.¹⁴⁵

¹⁴³ U Srbiji i Crnoj Gori Srebrenica je još uvijek politički toksična, BIRN, 8.7.2021: <https://balkaninsight.com/2021/07/08/u-srbiji-i-crnoj-gori-srebrenica-je-jos-uvijek-politicki-toksicna/?lang=sr>;

¹⁴⁴ HRA apeluje da se 11. jul proglaši danom sjećanja na žrtve genocida u Srebrenici, Akcija za ljudska prava, 10.7.2021: <https://www.hraction.org/2021/07/10/povodom-26-godina-od-genocida-u-srebrenici-hra-apeluje-da-se-11-jul-proglaši-danom-sjecanja-na-zrtve-genocida-u-srebrenici/>;

¹⁴⁵ U Spomen-parku na Pobrežju održan program „Dušom za Srebrenicu”, Portal Analitika, 11.7.2021: <https://www.portalanalitika.me/clanak/u-spomen-parku-na-pobrezju-odrzan-program-dusom-za-srebrenicu>;

11. jul 1995.

Kosovo

Skupština Kosova usvojila je 7. jula Rezoluciju o Srebrenici kojom se osuđuje genocid srpskog režima u Srebrenici nad pri-padnicima bošnjačkog naroda, potvrđuje masakr nad više od 8.000 bošnjačkih muškaraca i dečaka, te oštro osuđuje negiranje genocida. Rezolucijom se predviđa da se na Kosovu 11. juli proglaši Danom sećanja na genocid u Srebrenici. Rezoluciju je pred poslanicima predstavio Bahrim Šabani iz koalicije VA-KAT, koja predstavlja bošnjačku zajednicu na Kosovu. oslanici iz redova Srpske liste, jedine partije kosovskih Srba koja je za-stupljena u centralnim institucijama na Kosovu i ima podršku zvaničnog Beograda, napustila je salu uoči predstavljanja Rezo-lucije o Srebrenici.¹⁴⁶

Iz Srpske liste je saopšteno da su poslanici u Skupštini Koso-va iz redova te stranke „demonstrativno napuštajući sednicu skupštine odbili da prisustvom daju legitimitet nameri kosov-skih institucija da srpskom narodu zalepe etiketu genocidnog“. „Rezolucijom se jednostrano, bez ikakvog osnova, napada srp-ski narod, srpska država, i ugrožavaju međunacionalni odnosi, a ni jednom rečju ne govori o zločinačkom stradanju Srba, bilo u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj ili na Kosovu“, navode iz Srpske liste.¹⁴⁷

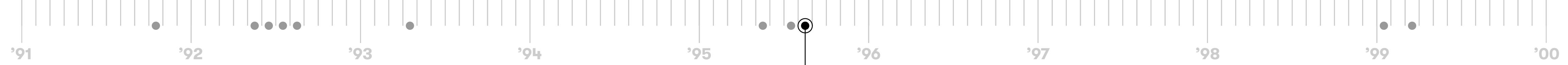
Premijer Kosova Albin Kurti je izjavio da je usvajanje Rezolu-cije o Srebrenici „plemenit i pravilan potez“, jer je to bio najve-ći masakr u Evropi od kraja Prvog svetskog rata. Istakao je da genocid nad jednim narodom mora biti kažnjen, kako se u bu-dućnosti ne bi ponovio. Kurti je ponovio da Kosovo priprema tužbu za genocide protiv Srbije.¹⁴⁸ Obeležavanju 26. godišnjice genocida u Srebrenici danas u Potočarima prisustvovala je i dr-žavna delegacija Kosova koju je predvodila zamenica premije-ra Emilia Redžepi, inače predsednica bošnjačke partije Nova demokratska stranka. U kosovskoj delegaciji su bili i ministar odbrane Armend Meha i ministar administracije lokalne samo-uprave Elbert Krasnići.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Skupština Kosova izglasala Rezoluciju o osudi genocida u Srebrenici, RSE, 7.7.2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/kosovo-rezolucija-genocid-srebrenica/31345441.html>;

¹⁴⁷ Isto;

¹⁴⁸ Isto;

¹⁴⁹ Komemoraciji u Potočarima prisustvovala i državna delegacija Kosova, Anado-ly Agencija, 11.7.2021: <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/komemoraciji-u-po-to%C4%8Darima-prisustvovala-i-dr%C5%BEavna-delegacija-kosova/2301205>;

4. avgust 1995.

Obeležavanje godišnjice „Oluje”

Državne komemoracije operacije „Oluja”, koje su nastale 2015. godine, takođe putuju po Srbiji, u mesta gde žive mnoge izbeglice iz Krajine. Do 2015. godine, „Oluja” se obeležavala jedino parastosom u Crkvi Svetog Marka, koji je organizovalo Udruženje porodica „Suza”, uz prisustvo pojedinih državnih zvaničnika. Bivši predsednik Srbije Boris Tadić davao je kratke izjave u kojima je tražio javno izvinjenje od Hrvatske i istraživanje sudbina nestalih lica. Vojislav Koštunica je u javnosti zastupao tezu da je „Oluja” najveće etničko čišćenje u Evropi od Drugog svetskog rata. Srpska radikalna stranka takođe se pojavljivala na tim obeležavanjima. Nakon parastosa za žrtve, slede protestna šetnja i polaganje cveća na spomen-ploču srpskim žrtvama ratova devedesetih u Tašmajdanskom parku.¹⁵⁰

Državne institucije Srbije počele su zvanično da obeležavaju

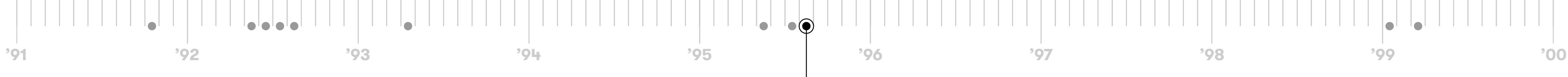
¹⁵⁰ POMIRENJE I ZVANIČNE POLITIKE SEĆANJA: OBELEŽAVANJE POBEDE I KOMEMORACIJA ŽRTAVA VOJNO-POLICIJSKE AKCIJE „OLUJA” U HRVATSKOJ I SRBIJI, REKOM – Mreža pomirenja, Oktobar 2020, Jelena Đureinović, str. 12: <https://www.recom.link/wp-content/uploads/2020/10/Obelezavanje-pobede-i-komemoracija-zrtava-Ouje.pdf>;

godišnjice „Oluje” 2015. godine, zajedno sa Republikom Srbskom. Te godine uspostavljen je i Dan sećanja na sve stradale i prognane Srbe, koji se obeležava 5. avgusta kao dan žalosti. Iste godine održana je i prva zvanična komemoracija velikih razmera koja je počela simboličnim susretom Milorada Dodika i Aleksandra Vučića na sredini mosta na Rači. Na ovom mestu je 2020. godine otkrivena spomen ploča, a u planu je i razvijanje memorijalnog parka kod Sremske Rače.¹⁵¹

Centralna manifestacija povodom Dana sećanja na sve stradale i prognane Srbe u vojnoj akciji „Oluja” 1995. godine, 4. avgusta 2021. godine održana je u zemunskom naselju Busije. Na početku obeležavanja opelo za stradale je održao patrijarh Porfirije. Patrijarh je poručio da Bog ne broji čijih je žrtava više, čijih je manje i istakao da su pred Bogom sve žrtve iste, zvali se oni Ivan, Jozo ili Jusuf. „Pamtim stradale bližnje, ali ne zlopamtimo, osveta i mržnja umanjuju onoga koji su opsednuti njima”, rekao je patrijarh. Manifestacija se sastojala i od čitanje informacija o šest preživelih logoraša iz logora NDH (Jelena Buhač Radojičić, Slavko Milanović, Smilja Tišma, Milinko Čekić, Gojko Rončević, Ljuban Jednak) dok je njih petoro bez reči stajalo na bini. Pre govora političara, izведен je performans u kome su glumci među kojima i deca sa igračkama padali dok se čuli pucnji i govor Franje Tuđmana iz tzv. Brionskog transkripta u kome se navljuje operacija „Oluja” rečima „treba načiniti takav udarac da Srbi nestanu”.¹⁵² Sličan scenario za performans iz 2020. godine

¹⁵¹ Isto, str. 12;

¹⁵² Sećanje na žrtve „Oluje” – u zaboravu nema oproštaja ni sebi ni drugima, RTS Youtube, 4.8.2021: https://www.youtube.com/watch?v=uc3tzr2I_eM;

4. avgust 1995.

koji se održao na mostu kod Sremske Rače, uz ljude koji su na traktorima glumili izbeglice, pisao je Dragoslav Bokan, nekadašnji vođa paravojne jedinice „Beli Orlovi” i ratni huškač.¹⁵³

Srpski član predsedništva Bosne i Hercegovine Milorad Dodik istakao je „da je to bilo stradanje biblijskih razmara, a da su prostori gde su živeli Srbi pusti”.¹⁵⁴ Predsednik Aleksandar Vučić poručio je okupljenima „da pokazujemo koliko volimo svoj narod i kako nećemo da zaboravimo sve ono kroz šta su naši Krajišnici morali da prođu”. Vučić je istakao da ga je „sramota one Srbije koja se stidela svojih krajiških izbeglica, koja je zatvarala svoje puteve i drumove da ih drugi Srbi ne bi videli, kao da ima potrebe da se stidimo suza naših”.¹⁵⁵

Istog dana u crkvi Svetog Marka u Beogradu udruženja „Koordinacije Udruženja izbeglih i raseljenih u Srbiji i „Zavičaj” organizovali su parastos poginulima, a nakon parastosa položili i venac na spomenik u Tašmajdanskom parku.¹⁵⁶ Ova udruženja zatražila su 2. avgusta 2021. godine od Srpske pravoslavne crkve (SPC) da se 4. avgust proglaši crvenim slovom u kalendaru SPC. Takođe, predsednik Koordinacije Udruženja izbeglih i raseljenih u Srbiji Milan Žutić kritikovao je Borisa Miloševića i Milorada Pupovca zbog odlaska na proslavu operacije Oluje 2020. godine i tom prilikom pozvao druge predstavnike Srba iz Zagreba ali i Crne Gore da ne idu na to obeležavanje ove godine.¹⁵⁷

Udruženje porodica nestalih i poginulih „Suza” tradicionalno je organizovalo parastos u Crkvi Svetog Marka 5. avgusta u Beogradu.¹⁵⁸ Posle parastosa, jedna grupa ljudi, među kojima je najviše onih koji su 1995. imali 10 ili 15 godina, razvila je transparent na kojem je pisalo: „Zločin koji traje”, a porodice nestalih i stradalih Srba iz udruženja „Suza” nakon toga su položili vence i cveće na spomenik u Tašmajdanskom parku dok su se sa razglosa čitala imena onih koji su stradali u „Oluji”.¹⁵⁹ Isto

¹⁵³ POMIRENJE I ZVANIČNE POLITIKE SEĆANJA: OBELEŽAVANJE POBEDE I KOMEMORACIJA ŽRTAVA VOJNO-POLICIJSKE AKCIJE „OLUJA” U HRVATSKOJ I SRBIJI, REKOM – Mreža pomirenja, Oktobar 2020, Jelena Đurenović, str. 13: <https://www.recom.link/wp-content/uploads/2020/10/Obelezavanje-pobede-i-komemoracija-zrtava-Ouje.pdf>;

¹⁵⁴ Sećanje na žrtve „Oluje” – u zaboravu nema oproštaja ni sebi ni drugima, RTS, 4.8.2021:<https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/4469816/dan-secanja-srbi-hrvatska-oluja-busije.html>;

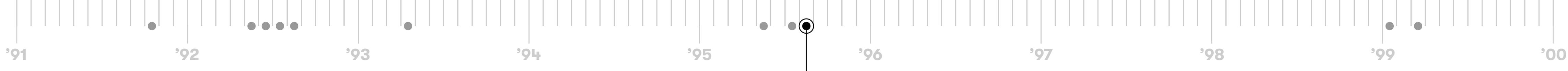
¹⁵⁵ Sećanje na žrtve „Oluje” – u zaboravu nema oproštaja ni sebi ni drugima, RTS, 4.8.2021:<https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/4469816/dan-secanja-srbi-hrvatska-oluja-busije.html>;

¹⁵⁶ Beograd, udruženja Koordinacija i Zavicaj na parastosu poginulim Srbima u hrvatskoj akciji Oluja, 24 Sata/ YouTube, 4.8.2021: <https://www.youtube.com/watch?v=NorT3yWoIcM>;

¹⁵⁷ TRAŽE CRVENO SLOVO ZA ŽRTVE „OLUJE”: Udruženje izbeglih iz Hrvatske podneli inicijativu SPC, Večernje Novosti, 2.8.2021: <https://www.novosti.rs/drustvo/vesti/1023115/traze-crveno-slovo-zrtve-oluje-udruzenje-izbeglih-hrvatske-podneli-inicijativu-spc>;

¹⁵⁸ Služiće 5. avgusta za ubijene u Hrvatskoj, vojnoj akciji Oluja, Udruženje „Suza”, 4.8.2021: <http://www.afmpkr.org.rs/?q=node/211>;

¹⁵⁹ Porodice se sećaju žrtava „Oluje”, traže da se konačno rasvetli sudbina nestalih, N1, 5.8.2021: <https://rs.n1info.com/vesti/porodice-se-secaju-zrtava-oluje-traze-da-se-konacno-rasvetli-sudbina-nestalih/>;

4. avgust 1995.

udruženje organizovalo je konferenciju za medije 5. avgusta pod nazivom „Oluja – nekažnjeni zločin”, na kojoj je bilo reči o problemu nestalih koji i dalje opterećuje porodice žrtava.

Koordinacija srpskih udruženja nestalih, ubijenih i poginulih sa prostora bivše Jugoslavije ocenila je, povodom 26. godišnjice hrvatske operacije Oluja, da je ta akcija predstavljala „državni projekat tadašnjih hrvatskih vlasti s ciljem trajnog progona Srba”.¹⁶⁰ Komesarijat za izbeglice i migracije ocenio je da je „Oluja” jedan od „najtežih i najtužnijih dana za srpski narod” i dan za tugovanje za poginulima, kao i za još 770 ljudi kojima se i danas ne zna grob.¹⁶¹

Dokumentaciono-informacioni centar „Veritas” podsetio je, povodom godišnjice „Oluje”, da „su sudovi u Hrvatskoj za zločine u toj akciji pravosnažno osudili samo jednu osobu, i to Albanca, dok je u BiH osuđen jedan pripadnik 5. korpusa Armije BiH za ratni zločin nad četvoricom pripadnika Srpske vojske Kraljine”. Veritas je ocenio i da se obeležavanje godišnjice Oluje u Hrvatskoj „iz godine u godinu pretvara u veličanje ustaštva i izlive mržnje prema Srbima”.¹⁶²

Fond za humanitarno pravo je u svom saopštenju od 5. avgusta naveo da je „jedan od problema sa kojima se suočavaju žrtve „Oluje” jeste činjenica da ih institucije Srbije ne prepoznaju kao

¹⁶⁰ Obeležava se godišnjica progona Srba iz Hrvatske u akciji Oluja, N1, 4.8.2021: <https://rs.n1info.com/vesti/obelezava-se-godisnjica-progona-srba-iz-hrvatske-u-akciji-oluja/>;

¹⁶¹ Isto;

¹⁶² Isto;

civilne žrtve rata”.¹⁶³ FHP pojašnjava da „i u ranijem i u sadašnjem zakonskom rešenju ova kategorija žrtava ne može dobiti taj status jer njihove povrede nisu nastale na teritoriji Srbije već Hrvatske”.¹⁶⁴ FHP je 2019. godine javnosti predstavio Dosije „Prisilna mobilizacija izbeglica” u kojem je naveo dokaze o prisilnoj mobilizaciji izbeglica koju je sprovodila policija nakon što su izbeglice stigle na teritoriju Srbije nakon operacija „Bljesak” i „Oluja” u letu 1995. godine. Do danas ne postoje komemoracije i spomenici posvećeni prisilno mobilisanim osobama na teritoriji Srbiji, osobito izbeglicama iz BiH i Hrvatske.¹⁶⁵

Predsednik Saveza Srba iz regiona i poslanik SNS-a Miodrag Linta ocenio je da akcija „Oluja” predstavlja najveći ratni zločin u Evropi od završetka Drugog svetskog rata i samo završni čin etničkog čišćenja srpskog naroda sa područja današnje Hrvatske”.¹⁶⁶ On je, između ostalog, rekao i da Hrvatska odbija da isplati zaostale penzije, dinarsku i deviznu štednju i naknadu štete za uništenu imovinu. „Bez rešavanja imovinskih, stečenih, statusnih i drugih prava proteranih Srba i drugih oštećenih građana nije moguće govoriti o trajnom miru i pomirenju između Hrvatske i Srbije”, rekao je Linta.¹⁶⁷

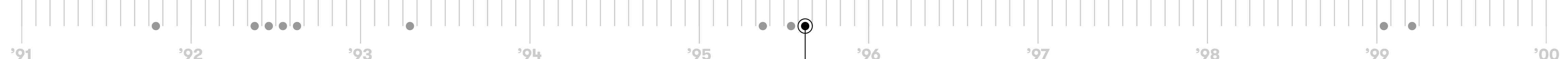
¹⁶³ Operacija Oluja – 26 godina bez pravde za žrtve, FHP, 5.8.2021: <http://www.hlc-rdc.org/?p=38098>;

¹⁶⁴ Isto;

¹⁶⁵ Dosije: Prisilna mobilizacija izbeglica, FHP, 13.11.2019: <http://www.hlc-rdc.org/?p=37035>;

¹⁶⁶ Linta za RTS: Oluja je najveći ratni zločin u Evropi od završetka Drugog svetskog rata, 4.8.2021: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/4468823/oluja-miodrag-linta.html>;

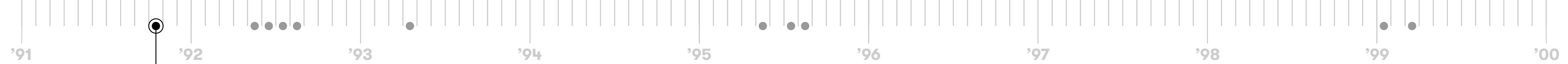
¹⁶⁷ Isto;

4. avgust 1995.

Polovinom maja 2021. godine glavni gradski urbanista u Beogradu Marko Stojčić izjavio je da će na teritoriji opštine Zemun, u Busijama - upravo mestu gde je bila centralna manifestacija posvećena žrtvama „Oluje“ - biti izgrađen spomen-park posvećen Srbima stradalim u sukobima na teritoriji bivše Jugoslavije devedesetih godina. „Kada nađemo adekvatnu lokaciju, raspisaćemo konkurs kako bi počela realizacija projekta kojim bismo se odužili svim žrtvama“, rekao je Stojčić tada za Večernje novosti.¹⁶⁸

¹⁶⁸ Memorijal srpskim žrtvama u Zemunu: Traži se lokacija za izgradnju spomeničkog kompleksa posvećenog stradalima u ratovima devedesetih, Večernje Novosti, 15.5.2021: <https://www.novosti.rs/beograd/vesti/997172/memorijal-srpskim-zrtvama-zemunu-trazi-lokacija-izgradnju-spomenickog-kompleksa-posvecenog-stradalima-ratovima-devedesetih>;

3. oktobar 1991.

Komemoriranje žrtava logora Morinj

Logor Morinj (Sabirni centar Morinj) kod Kotora, gde je od oktobra 1991. do avgusta 1992. godine bilo zatočeno oko 270 Hrvata, među kojima je bilo i civila i vojnika sa dubrovačkog ratišta. Za ovaj zločin i nečovečno postupanje prema zatočenicima, osuđeno je više lica pred crnogorskim sudovima, pripadnika JNA, a Crna Gora je do sada donela 154 odluke naknade za žrtve logora.¹⁶⁹ Uprkos okončanom krivičnom procesu i reparacijama, više nevladinih organizacija iz Crne Gore smatra da pravda na ovaj način nije zadovoljena niti da se crnogorsko društvo suočilo sa ovim zločinom.¹⁷⁰ Ne postoje zvanične komemoracije za ovaj zločin, a organizacija iz Kotora, Centar za žensko i mirovno obrazovanje ANIMA, pokrenula je inicijativu

¹⁶⁹ Sudjenja za ratne zločine u Crnoj Gori (2009-2015), Bogdan Ivanišević, Tea Gorjanc, Human Rights Action , 2016, str. 27: <http://www.hraction.org/wp-content/uploads/2017/05/Sudjenja-za-ratne-zlocine-u-Crnoj-Gori-2009-2015-1.pdf>;

¹⁷⁰ Inicijativa za podizanje spomen-obležja ratnim zatvorenicima iz Hrvatske u sabirnom centru Morinj, ANIMA Kotor, 9.11.2019: <http://www.animakotor.org/index.php/634-inicijativa-za-podizanje-spomen-obiljezja-ratnim-zatvorenicimaiz-hrvatske-u-sabirnom-centru-u-morinju>;

za podizanje spomen obležja na ovoj lokaciji.¹⁷¹ Ova organizacija jedina i održava redovne komemoracije za žrtve na dan formiranja logora, 3. oktobra, različitim uličnim akcijama u centru Kotora.¹⁷² Predstavnici ove organizacije tom prilikom ponavljaju svoj zahtev za obeležavanje ovog mesta i poručuju: „Država, a i Opština Kotor mora uraditi više i učiniti logor Morinj vidljivim obilježiti ovo mjesto zločina i odati počast žrtvama kako bi se znalo što se dešavalo u Kotoru tokom rata. Ako se čuti o sramnom postojanju i funkcionisanju Logora Morinj ne može se govoriti o pravdi i mirnom suživotu u Crnoj Gori. Niti miru u Kotoru i Boki Kotorskoj.”¹⁷³

Ministri spoljnih poslova Hrvatske i Crne Gore, Gordan Grlić Radman i Đorđe Radulović 3. oktobra 2021. godine posetili su zajedno mesto na kome se pre 30 godina nalazio logor Jugoslovenske narodne armije (JNA) u kome je oko 270 zarobljenika sa dubrovačkog ratišta bilo izloženo mučenju od oktobra 1991. do avgusta 1992. godine. To je za sada prvi pozitivan gest predstavnika Vlade Crne Gore povodom logora Morinj iako su po red ovog čina tri organizacije civilnog društva zahtevale trajnu memorijalizaciju mesta zločina.¹⁷⁴

¹⁷¹ Isto;

¹⁷² <https://radiojadran.com/u-kotoru-akcija-za-spomen-zrtvama-logora-morinj>;

¹⁷³ Logor Morinj učiniti vidljivim, ANIMA: <https://www.bokanews.me/featured/anima-logor-morinj-uciniti-vidljivim-obiljeziti-mjesto-zlocina-odati-pocastzrtvama>;

¹⁷⁴ 3 Zahtijevaju trajnu memorijalizaciju mjesta na kom se nalazio logor Morinj, RTCG, 5.10.2021: <http://www.rtcg.me/vijesti/drustvo/336902/zahtijevaju-trajnu-memorijalizaciju-mjesta-na-kom-se-nalazio-logormorinj.html>;

3. oktobar 1991.

Za informiranje crnogorske javnosti posebno je značajan bio dokumentarni film „Rat za mir” u kom su u završnim kadrovima prikazani i snimci iz Morinja, uz svedočenja bivših logoraša, autora Koče Pavlovića i nezavisne produkcije „OBALA”, (2003./2004.). Društvo hrvatskih logoraša je izradilo i dokumentarne filmove „Otvaram vrata” (2006.), „Logor Morinj” (2008. u suradnji s NTV Montena). Takođe, Društvo logoraša učestovalo je u pripremama filma „Rat za Dubrovnik” autorice Snežane Rakonjac (2010), a Morinjom se bavi peta epizoda, „Prljavi rat”. Društvo logoraša je skupilo i obilje arhivske građe. U sudskim procesima dobro su dokumentovani zločini upravo zahvaljujući svedočenjima bivših logoraša, od kojih se na suđenje odazvalo sedamdesetak. Documenta iz Zagreba je u sklopu projekta „Osobna sjećanja na ratove i druge oblike političkog nasilja od 1941. do danas” snimila nekoliko svedočenja logoraša u Morinju i Bileći.¹⁷⁵

Krajem 2020. godine crnogorski pisac Ognjen Spahić objavio je knjigu „Pod oba sunca”, koja progovara o problemu suočavanja s poglavljem crnogorske prošlosti kroz oči pukovnika Branimira Bate Lončara, u kojima se isprepliće osobna, obiteljska trauma te njegovo odbijanje da sudeluje u zlostavljanju zarobljenika u Morinju.¹⁷⁶

¹⁷⁵ Ratni zločini u Crnoj Gori, Memory Book, YIHR Crna Gora, 2021, str. 83:
<https://www.yihr.me/wp-content/uploads/2021/07/YIHR-IDC-Memory-book-Ratni-zlocini.pdf>;

¹⁷⁶ Isto, str. 84;

Odlike komemoracija

Sumirana analiza deset slučajeva različitih komemorativnih praksi pokazuje da dominiraju sledeće odlike komemoracija u okviru kojih je najprisutniji nacionalistički ideološki okvir:

Etnocentričnost

U skoro sve četiri zemlje retki su primeri inkluzivnih komemorativnih praksi na nivou zvaničnih komemoracija. Jedini pomak vidljiv je u Crnoj Gori, u vidu zajedničkog komemoriranja logora Morinj od strane ministara spoljnih poslova Hrvatske i Crne Gore.

Militarizacija

Ova odlika najviše se vidi na primeru sećanja na NATO bombardovanja i marginalizacije civilnih žrtava bombardovanja ali i glorifikacije smrti za vreme vojne službe.

Žrtve kao heroji

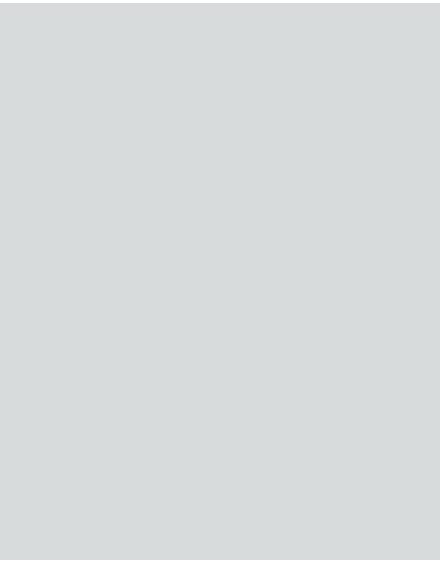
Najrasprostranjeniji oblik komemoracija gde se žrtve vidi kao osobe koje su poginule svojom voljom i dale život za domovinu.

Marginalizacija

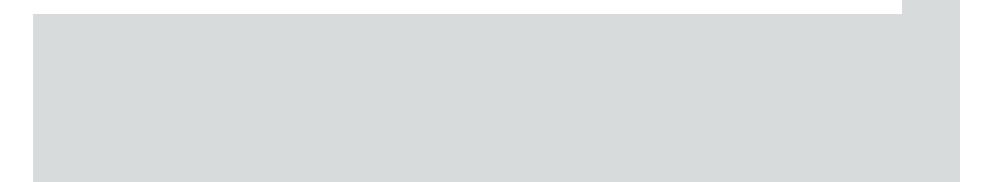
Nema razgovora o tim zločinima u društvu.

Poricanje

Poricanje zločina koristi se u i komemoriranju žrtava ili boraca „naše zajednice”.

Handbook on Commemorative Practices in the Region and Attitudes Towards the 1990s War Crimes

Introduction

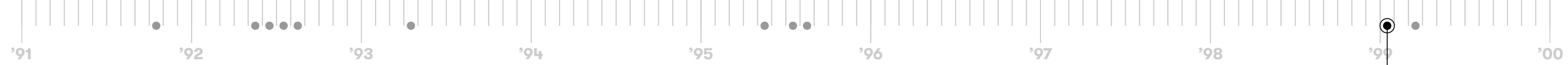
The Report on Commemorations of War Crimes in Serbia, Bosnia and Herzegovina, Kosovo and Montenegro contains an analysis of commemorations of ten war crimes, including genocide, in these four countries, which have been taken as paradigmatic for the analysis seeking to present prevailing characteristics of the memory politics in relation to the war in our countries in the period from January to the end of October 2021.

In 2020, progress in joint commemoration of victims of crimes committed in Operation Storm by Croatian and Serbian political leaders seemed as an incentive for other countries in the region to remove commemorations from the prevailing ethno-nationalist monopolies and self-victimisation. This was one of the motives to examine the significance, describe and map the existing commemorative practices in these four countries. Last year was marked by a new wave of glorification of war criminals, in particular after the amendments to the BiH Criminal Code were passed, sanctioning the denial of war crimes, crimes against humanity and genocide. Also, war rhetoric, par-

ticularly in BiH, general halt of EU integration of the region, the absence of dialogue between Belgrade and Prishtina, and turbulent relations between Montenegro and Serbia due to the passage of the Srebrenica Genocide Resolution also had consequences on the commemorative practices in relation to the war and war crimes of the 1990s.

The Report is the result of the work of the regional team of the Youth Initiative for Human Rights within the project "To Reconcile Is to Reinforce", aimed at mapping and examining commemorative practices dedicated to hostilities and war crimes, organised in the pandemic year of 2021 from 1 January to 31 October. The Report was made based on media analysis and direct attendance of commemorations, as well as based on two rounds of consultations, a regional meeting, and a workshop dedicated to the commemoration of victims of war crimes. The project was jointly implemented by the Youth Initiative for Human Rights in Serbia, Youth Initiative for Human Rights in Bosnia and Herzegovina, Youth Initiative for Human Rights – Kosovo and Youth Initiative for Human Rights in Montenegro with the support of the Balkan Civil Society Development Network (BCSDN) and Swedish International Development Cooperation Agency (SIDA).

We hope the analyses of individual commemorative practices and relations between actors presented in the Report will help individuals, victims' associations, activist groups, organisations, and political parties involved or will someday be involved with the culture of memory of the 1990s wars, which seeks to achieve positive peace in the region of the former Yugoslavia.

15 January 1999

Commemoration of the Crime in Račak

At least 45 Albanian civilians were killed in the war crime in the village of Račak, in the municipality of Štimlje in Kosovo, on 15 January 1999, in a joint operation by the Serbian Interior Ministry and the Yugoslav Army.¹ This crime was put on trial before the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY) in three cases: Milošević², Milutinović and others, and Đorđević. Although this crime was dropped as part of the indictments for the last two cases for a more efficient trial, in the first and second instance judgments before the ICTY to Vlastimir Đorđević, the court established as a fact that a war crime took place in Račak.³ The second-instance judgment states that Đorđević, as an assistant minister and head of the Public Security Department of the Serbian Interior Ministry, "played a leading role in the Interior Ministry's efforts to cov-

¹ ICTY Appeal Chamber Judgment, Prosecutor v. Đorđević, 27 January, 2014, p. 86: <https://www.icty.org/x/cases/djordjevic/acjug/en/140127.pdf>

² ICTY, Indictment against Milošević and others, 22 May, 1999, count 98: https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/ind/en/mil-ii990524e.htm

³ ICTY Appeal Chamber Judgment, Prosecutor v. Đorđević, 27 January, 2014, p. 86: <https://www.icty.org/x/cases/djordjevic/acjug/en/140127.pdf>

er up the killing of civilians in Račak."⁴ A Serb from Kosovo, Zoran Stanojević was also convicted of the crime in Račak. He was sentenced in 2001 to 15 years of imprisonment for murder and attempted murder in a judgment by the Basic Court in Prishtina but was pardoned by the then President of Serbia Boris Tadić in 2007, noting that his trial in Prishtina was not fair.⁵

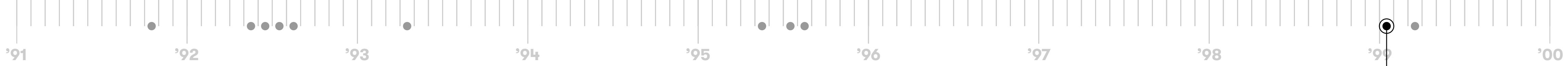
The main commemoration was organised at the Memorial Complex in Račak, in the presence of several representatives of the Kosovo Government. "Today, on this special day, we are paying our respects to those killed in the Račak massacre, at the very place where this horrible massacre happened. Many horrible crimes were committed in Kosovo, but this place is special. This event sensitised the world about the situation, terror and murders that had been taking place in Kosovo for years", said Acting Prime Minister of Kosovo Avdullah Hoti on the 22nd anniversary of this crime in the unfinished Memorial Complex in Račak.⁶

His coalition partner and former Kosovo Prime Minister Ramush Haradinaj delivered the shortest speech. "Freedom has a name, it has Prekaz, it has Račak, it has the graves and the suffering and pain of those whose loved ones are the foundation of freedom. Glory be to them," he said. Albin Kurti, leader of

⁴ Ibid, pp. 86 and 216.

⁵ Slobodan Maričić, "Zašto je bitan slučaj Račak – u 300 i 500 reči", BBC na srpskom, 6 December, 2019: <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-50688427>

⁶ "22 godine od Račka koji je internacionalizovao pitanje Kosova", KoSSeV, 15 January, 2021: <https://kossev.info/22-godine-od-racka-koji-je-internacionalizovao-pitanje-kosova/>

15 January 1999

Vetëvendosje and Vjosa Osmani, the then Speaker of the Kosovo Parliament also addressed the gathering in Račak.⁷

“Račak is a place where Serbia’s intent to exterminate the Albanian people was finally proved. In honour of all the glorious dead, this truth must be said out loud, seeking justice for all those who were civilian victims and those who lost their lives so that we can enjoy our freedom. Evidence of Serbian genocide can be found throughout Kosovo, so it is never too late to discuss those crimes anywhere in the world so that the world can see these crimes,” Osmani told the journalists.⁸

On 15 January, 2021, the Director of the Office for Kosovo and Metohija, Petar Petković, met with Danica Marinković, who was the investigating judge for the Račak case. On that occasion, Petković expressed thanks to Marinković as “the most deserving for revealing the real truth about the Račak case”.⁹ After the investigation in Račak, she determined that there were no crimes and that the victims were not civilians but members of the Kosovo Liberation Army (KLA). This is a completely different conclusion from the investigation of the head of the OSCE Kosovo Verification Mission, William Walker, as well as the conclusion of Helena Ranta’s forensic team that the victims were civilians and that the crime indeed took place in

⁷ Ibid.

⁸ Ibid.

⁹ “Petković sa sudijom koja je istraživala Račak: Hvala joj što je istinu o Račku otrgla od zaborava i politizacije”, KoSSeV, 15 January, 2021: <https://kossev.info/petkovic-sa-sudijom-koja-je-istratzivala-racak-hvala-joj-sto-je-istinu-o-racku-otrgla-od-zaborava-i-politizacije/>

Račak, which was later confirmed by the ICTY in the Đorđević judgment. The war crime in Račak, which was the reason for the negotiations in Rambouillet as well as the beginning of the NATO bombing of the FRY, has been one of the most frequently denied crimes by Serbian officials since 1999.¹⁰

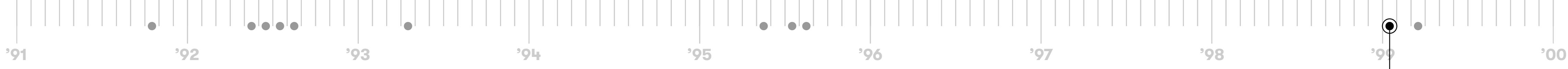
In March 2019, in Zvečan, at the commemoration of the 20th anniversary of the NATO bombing of the then Federal Republic of Yugoslavia (FRY), Ivan Todosijević, member of the Serbian list and the then Minister in Ramush Haradinaj’s Government, said that “the very Shqiptar terrorists who had made this all up were the ones who committed the gravest atrocities in Kosovo and Metohija, for which no one has been prosecuted to date.” “They were committing crimes before the NATO aggression, killing good Serbian family men and police officers at their work place. They continued their bloody feast during the aggression and after the arrival of the so-called Peace Mission to Kosovo and Metohija,” said Todosijević at the time.¹¹

On the occasion of the first-instance judgment of the court in Prishtina to Ivan Todosijević, on 5 December, 2019, the President of Serbia, Aleksandar Vučić, said: “I repeat now that it was a fabricated crime, where everything was falsified by that implausible fraud, liar and deceiver - Walker.”¹² In a joint state-

¹⁰ Isidora Stakić, “Sećanje na Račak”, Blog Kulture sećanja u dijalogu, 15 January, 2021: <https://www.kulturesecanja.org/blog/secanje-na-racak/>

¹¹ Sandra Cvetković, “Na zatvor osuđeni poslanik Srpske liste i dalje poslanik”, RSE, 30 November, 2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/kosovo-skupstina-ivan-todosijevic/31587196.html>

¹² “Vučić: I ja i svi članovi Srpske liste ponavljamo da je “Račak” fabrikovan”,

15 January 1999

ment on 9 December, 2019, the Youth Initiative for Human Rights in Serbia and Kosovo condemned this statement and called on Vučić to apologise and stop the rhetoric of denying war crimes in Kosovo.¹³

In the meantime, at the last local elections in Kosovo, Todosijević was candidate for a deputy in local assembly in Zvečan, municipality with Serbian majority in north Kosovo. After he had won the seat, the Central Election Commission of Kosovo (CIK) repealed his mandate because on 24 August, 2021 Todosijević was sentenced to the imprisonment of two years for hate speech, because of his statement in which he denied the massacre of Albanians in Račak in 1999.¹⁴

After the second-instance judgment against Todosijević, on 25 August, 2021, Vučić stated that “Todosijević was punished because he told the truth about Račak”.¹⁵ Let us also be reminded that Goran Radosavljević Guri, who was in charge of the police operation in Račak, is still a member of the ruling Serbian Pro-

Kosovo Online, 5 December, 2019: <https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/vucic-i-ja-i-svi-clanovi-srpske-liste-ponavljamodaje-racak-fabriko-van-5-12-2019>;

13 “YIHR Kosovo and YIHR Serbia condemn the denial rhetoric of President Vučić”, YIHR Serbia, 9 December, 2019: <https://www.yihr.rs/en/yihr-kosovo-and-yihr-serbia-condemn-the-denial-rhetoric-of-president-vucic/>

14 Sandra Cvetković, “Na zatvor osuđeni poslanik Srpske liste i dalje poslanik”, RSE, 30 November, 2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/kosovo-skupstina-ivan-todosijevic/31587196.html>

15 “Vučić: Todosijević osuđen zbog istine, brutalno kršenje prava”, Tanjug, 25 August, 2021:

<http://www.tanjug.rs/full-view.aspx?izb=677964>;

gressive Party (SNS).¹⁶

The media in Serbia mostly reported on the occasion of the anniversary of this crime, but also during the year 2021, that the crime in Račak was a legitimate action in which terrorists were killed,¹⁷ and that William Walker lied to the public that it was a crime.¹⁸ Danica Maksimović has spoken to many media outlets, so on 14 January, 2021, *Večernje novosti* daily conveyed the news of the Kosovo online portal entitled “The Račak Case: 22 Years of Walker’s Lie that Caused the Bombing of Yugoslavia”, in which Maksimović repeats the argument. In it, Danica Maksimović and Goran Petronijević assess Walker as a “spy” and a “liar”.¹⁹

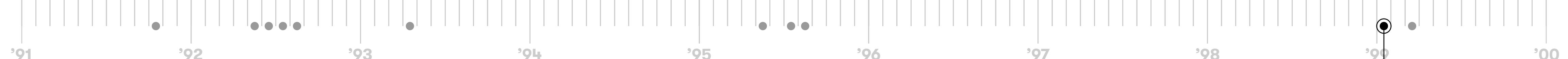
On 10 December, 2021, RTS announced that the filming of “The Račak Case” within the series “Kosovo Dossier”, which is being filmed by RTS and produced by the Ministry of the Interior

16 Dušan Komarčević and Amra Zejneli, “Predstavnički dom traži od Srbije rešavanje ubistva braće Bitići”, RSE, 23 October, 2019: <https://www.slobodnaevropa.org/a/bitici-kongres-sad-rezolucija-srbija/30231888.html>

17 “Sudija Danica o slučaju Račak na godišnjicu: ‘Voker je uništio Srbe na Kosovu, sve je bila prevara’”, Telegraf, 15 January, 2021: <https://www.telegraf.rs/vesti/politika/3289104-sudija-danica-o-slucaju-racak-na-godisnjicu-voker-je-unistio-srbe-na-kosovu-sve-je-bila-prevara>

18 “ADVOKAT GORAN PETRONIJEVIĆ: Račak je laž, Voker je obaveštajni manipulator”, Informer, 10 December, 2021: <https://informer.rs/vesti/politika/658980/advokat-goran-petronijevic-racak-laz-voker-obavestajni-manipulator>

19 “SLUČAJ RAČAK: 22 godine od Vokerove laži koja je omogućila bombardovanje Jugoslavije”, Večernje novosti, 14 January, 2021: <https://www.novosti.rs/vesti/politika/954856/slucaj-racak-22-godine-vokerove-lazi-koja-omogucila-bombardovanje-jugoslavije>

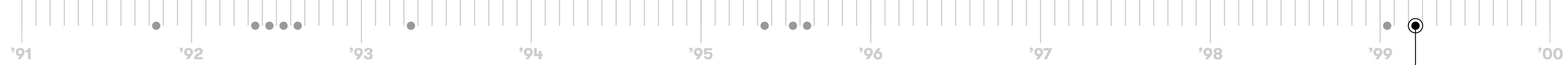
15 January 1999

of Serbia, is nearing completion.²⁰ On that occasion, during a visit to the film crew in Niš, Minister Vulin stated on the same day that “Račak is a terrible forgery. Račak is a great insult to all humanity, and this refers to everyone who told this lie, but Račak is our opportunity to show how unjustly we have been destroyed and killed as a nation.”²¹ Vulin’s statement was condemned by the US Embassy in Belgrade and the European Union.²²

²⁰ “Završava se snimanje filma ‘Slučaj Račak’ u okviru serijala ‘Dosije Kosovo’”, RTS, 10 December, 2021: <https://www.rts.rs/page/magazine/sr/story/411/film-i-tv/4621721/sosije-kosovo-slucaj-racak-snimanje-okolina-nisa-sladjana-zaric.html>

²¹ Ibid.

²² “EU i SAD osudile Vulinove izjave o Račku”, RSE, 10 December, 2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/vulin-racak-masakr-albanci/31602952.html>;

24 March 1999

Commemoration of the beginning of NATO bombing

On 24 March, 1999, NATO forces began air strikes on the then FRY, with the explanation of preventing ethnic cleansing in Kosovo. The bombing lasted 78 days. The bombing lasted 78 days. Several commemorative events were held throughout Serbia to mark the Day of Remembrance of the victims of the NATO bombing, in the form of laying flowers at the monuments to the victims of the bombing, with attendance of government officials.

In Valjevo, on the occasion of commemorating the Day of Remembrance of the victims of the NATO bombing, representatives of the city and the Serbian Army laid flowers at the monument to pilot Milenko Pavlović, and then laid flowers at the monument to the victims of the 1991-1999 wars.²³ The Mayor of Novi Sad, Miloš Vučević, said that "we suffered and cried for every lost life, trembled at the sound of sirens, writhed before

²³ "Oboležen Dana sećanja na stradale u NATO bombardovanju", Vamedia, 24 March, 2021; <https://www.vamedia.info/2021/03/obolezen-dana-secanja-na-stradale-u-nato-bombardovanju/>

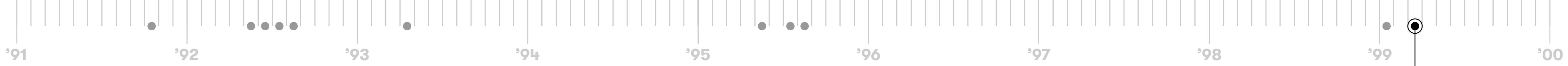
the blows of the strongest military force that ever walked this country, but we did not give up or lose hope that our Serbia will shine proudly again in all its glory and beauty".²⁴ Representatives of veterans' associations and families of those who died marked the sad date of the beginning of the NATO bombing of Serbia by laying wreaths at the monument to the people of Pančevo who died in the 1990s wars in the City Park in Pančevo.²⁵

"22 years have passed since the NATO aggression - a criminal attack on Serbia. We should never forget that. We can forgive, but we can never forget," said Todor Stojanović from SUBNOR (Union of War Veterans of the National Liberation Wars of Serbia) Pančevo. Wreaths were also laid by representatives of the local self-government in Bor, representatives of the Serbian Army, police and veterans' associations from the town. On that occasion, the Mayor of Bor, Aleksandar Milikić, pointed out that "there is almost no town in Serbia that was not the target of NATO aggressors".²⁶ The representatives of local authorities, the Ministry of Defence and the Army laid wreaths in Smederevo, too, on the memorial plaque to the fallen sol-

²⁴ "VUČEVIĆ: Imena stradalih pod NATO bombama biće u našim sećanjima dok god je Srbije i njenih građana", Moj Novi Sad, 24 March, 2021: <http://www.mojnovisad.com/vesti/vucevic-imena-stradalih-pod-nato-bombama-bice-u-nasim-secanjima-dok-god-je-srbije-i-njenih-gradjana-id39163.html>

²⁵ "Položeni venci na spomenik Pančevcima", o13 Info, 24 March, 2021: <https://o13info.rs/vesti/drustvo/pancevo-povodom-godisnjice-nato-bombardovanja-polozeni-venci-na-spomenik-pancevcima>

²⁶ "Sećanje na NATO Bombardovanje: Dan koji se ne zaboravlja", bor.rs, 24 March, 2021: <https://bor.rs/secanje-na-nato-bombardovanje-dan-koji-se-ne-zaboravlja/>

24 March 1999

diers in the NATO aggression.²⁷

The Day of Remembrance of the victims of the NATO aggression, 24 March, was commemorated by laying wreaths and paying tribute to the victims in Niš, Leskovac, Vlasotince, Medveđa, Vranje, Prokuplje, Pirot and Surdulica. Twenty-two years have passed since the beginning of the 78-day bombing, and flowers and wreaths were laid at memorials in towns in southern Serbia, by the families of the victims, as well as town and municipal delegations, military and police delegations and citizens' associations.²⁸ In Prokuplje, the clergy of the Church of St. Prokopije and the clergy of the Diocese of Toplica served a memorial to the victims of war and NATO aggression.²⁹ After the memorial service for "the souls of the victims", wreaths were also laid at the Monument to the Defenders of Serbian Freedom in the area of the "Brdo mira" memorial park in front of Gornji Milanovac Municipality by Deputy Mayor Jadranka Dostanić and Lazar Nikolić, President of the Municipal Assembly, and by Lieutenant Colonel Nenad Dražinac as the representation of the Army of the Republic of Serbia and representatives of the Association of War Invalids and Families of Killed Soldiers of the Municipality of Gornji Milanovac.³⁰

²⁷ "Komemorativni skup u znak sećanja na stradale u NATO bombardovanju", Podunavlje, 24 March, 2021: <https://www.podunavlje.info/dir/2021/03/24/komemorativni-skup-u-znak-secanja-na-stradale-u-nato-bombardovanju/>

²⁸ "Na jugu Srbije obeležen Dan sećanja na žrtve NATO agresije", Južne vesti, 24 March, 2021: <https://www.juznevesti.com/Drushtvo/Na-jugu-Srbije-obelezen-Dan-secanja-na-zrtve-NATO-agresije.sr.html>

²⁹ Ibid.

³⁰ "Obeležen Dan sećanja na žrtve NATO bombardovanja", GM Press, 24 March, 2021: <http://gmpress.rs/obelezan-dan-secanja-na-zrtve-nato-bombardovanja/>

Deputy Prime Minister and Minister of Defence Dr. Nebojša Stefanović laid a wreath at the memorial "Monument to those killed during the wars of 1990-2020 and the NATO aggression on the FRY in 1999" in the centre of Kuršumlija and near the memorial in the barracks "Toplički ustank".³¹ After laying a wreath at the memorial in the Kuršumlija barracks, Minister Stefanović said that "today we pay tribute to the brave defenders of our country at the place where the command post of the Third Army was and where 11 members of our army, officers, non-commissioned officers and soldiers and 27 others were wounded".³² In Aleksandrovac, wreaths were laid at the monument to the fallen soldiers from this region killed in the wars of 1990-1999.³³ Also, military commemorations were held in Sombor³⁴, Negotin, where one of the "heroes from Košare" gave his speech, as well as in Kragujevac³⁵, Boljevac³⁶, Požarevac³⁷,

³¹ "Ministar Stefanović položio vence na spomen obeležja žrtvama NATO agresije: Sa ponosom se sećamo herojskih dela", MOVS, 24 March, 2021: <https://www.mod.gov.rs/lat/tekst/17204/ministar-stefanovic-položio-vence-na-spomen-obeležja-zrtvama-nato-agresije-sa-ponosom-se-sećamo-herojskih-dela-17204>

³² Ibid.

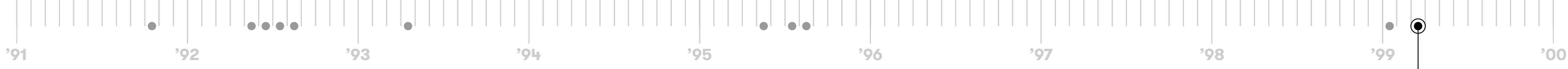
³³ "U Aleksandrovcu obeležena godišnjica NATO bombardovanja", RT Kruševac, 24 March, 2021: <https://www.rtk.rs/121161/u-aleksandrovcu-obelezena-godisnjica-od-pocetka-nato-bombardovanja/>

³⁴ "U Somboru obeležen dan sećanja na žrtve NATO bombardovanja", TV Sombor/Youtube, 24 March, 2021: <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=G-d4cDjaOZ9o>

³⁵ "Obeležena godišnjica početka NATO bombardovanja u Kragujevcu", Nedeljne Kragujevačke, 24 March, 2021: <https://www.kragujevacke.rs/DRUSTVO/obelezena-godisnjica-pocetka-nato-bombardovanja-u-kragujevcu/>

³⁶ "U Boljevcu obeležena godišnjica NATO bombardovanja", TV Bor, 24 March, 2021: <https://rtvbor.rs/u-boljevcu-obelezena-godisnjica-nato-bombardovanja/>

³⁷ "GODIŠNICA NATO BOMBARDOVANJA U POŽAREVCU: Pomen za 19 poginulih policajaca i vojnika", Večernje novosti, 24 March, 2021: <https://www.večernjenovosti.rs/godisnica-nato-bombardovanja-u-požarevcu-pomen-za-19-poginulih-policajaca-i-vojnika/>

24 March 1999

and Zrenjanin³⁸.

On the occasion of commemorating the Day of Remembrance of the victims of the NATO aggression, the Minister of Labour, Employment, Veterans and Social Affairs and the President of the Committee for Nurturing the Traditions of the Liberation Wars of Serbia, Prof. Dr. Darija Kisić-Tepavčević, laid a wreath at the Monument to the Children Victims of the NATO Aggression in Tašmajdan Park, in Belgrade.³⁹

The Minister of the Interior, Aleksandar Vulin, laid a wreath on the memorial plaque to police officers who died during the NATO aggression in 1999 in Kneza Miloša Street in Belgrade, and said that Serbia would never forget that crime and stop seeking justice.⁴⁰ Aleksandar Vulin said that NATO aggression was the last great and unpunished crime in the 20th century.⁴¹

[novosti.rs/drustvo/vesti/978593/godisnjica-nato-bombardovanja-pozarevcu-pomen-19-poginulih-policajaca-vojnika](http://www.novosti.rs/drustvo/vesti/978593/godisnjica-nato-bombardovanja-pozarevcu-pomen-19-poginulih-policajaca-vojnika)

38 "Obeležen Dan sećanja na žrtve NATO agresije 1999. godine", Gradska radio Zrenjanin, 24 March, 2021: <http://www.gradskiradiozrenjanin.com/obelezendan-secanja-na-zrtve-nato-agresije-1999-godine/>;

39 "Kisić Tepavčević: Ono što svakog čoveka najviše boli to su dečje žrtve i dečije suze", Tanjug, 24 March, 2021: <http://www.tanjug.rs/multimedia.aspx?izb=v&GalID=507171>

40 "Dan sećanja na stradale u NATO agresiji – Srbija nikad neće prestati da traži pravdu", RTS, 24 March, 2021: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/4306792/nato-agresija-bombardovanje-jugoslavija-srbija-aleksandar-vulin-.html>

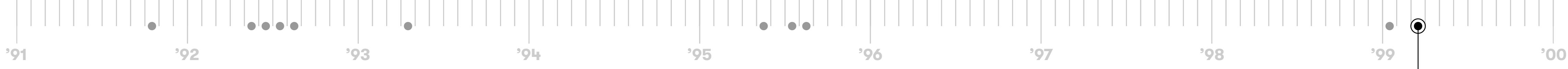
41 In May 1999, at one of the meetings of the highest government officials, Obrad Stevanović, Deputy Interior Minister wrote down "Nobodies, no crimes", and "President" below it, which evidently referred to Slobodan Milošević, according to: Humanitarian Law Centre, DOSSIER The Cover-Up of Evidence of Crimes during the War in Kosovo: The Concealment of Bodies Operation, p. 53.

Vulin laid wreaths together with Obrad Stevanović. "No soldier, no policeman deserved to die. Every death of a man who defended his country is a crime. That is why it sounds so hypocritical when we receive half-apologies saying that they regret that they killed our children", said Minister Vulin, emphasising that both police officers and soldiers who died during the aggression were our children and did not deserve their children become orphans. "For most of this period of two decades, we have mostly heard about how the defenders of our homeland are most often qualified as war criminals. It is clear, and I am very proud that the state recognises the victims of the police forces who, along with the army and citizens, defended their country from the 19 most powerful NATO member countries", Stevanović said.⁴²

Serbian President Aleksandar Vučić said on 24 March that NATO had killed "2,500 civilians, soldiers and police". On the other hand, the Ministry of Foreign Affairs of Kosovo stated on its official Twitter account that the Yugoslav Army and Serbian police killed more than 15,000 Kosovo Albanians during the war in Kosovo.⁴³ The Humanitarian Law Centre (HLC) and the Humanitarian Law Centre Kosovo (HLC Kosovo) published in 2014 a list of victims who died as a result of the NATO

42 "Dan sećanja na stradale u NATO agresiji – Srbija nikad neće prestati da traži pravdu", RTS, 24 March, 2021: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/4306792/nato-agresija-bombardovanje-jugoslavija-srbija-aleksandar-vulin-.html>;

43 "End Manipulations about the Victims of War In Kosovo", YIHR Serbia, 27 March, 2021: <https://www.yihr.rs/bhs/prestati-sa-manipulacijama-u-vezi-sa-zrtvama-rata-na-kosovu/>

24 March 1999

bombing of the Federal Republic of Yugoslavia.⁴⁴ According to this list, which is constantly updated, a total of 755 people lost their lives in the NATO attacks, 454 civilians and 301 members of the armed forces. Among the civilians there were 205 Serbs and Montenegrins, 221 Albanian civilians and 28 Roma civilians. A total of 271 members of the Yugoslav Army/Ministry of the Interior and 30 members of the Kosovo Liberation Army (KLA) were killed. Also, within The Kosovo Memory Book, the HLC and the HLC Kosovo established that from 20 March to 14 June, 1999, Serbian forces killed 6,901 Albanians who did not participate in hostilities.⁴⁵ In the same period, KLA members killed 328 Serb civilians and 136 Roma and other non-Albanians who did not participate in the armed conflict. In clashes between the Yugoslav Army/Ministry of the Interior and the KLA there were 1,204 KLA soldiers and 559 members of the Yugoslav Army and the Ministry of the Interior of Serbia killed.⁴⁶ In the above-mentioned speech, the President of Serbia stated that NATO killed children from the Ahmetaj family while they were returning home to Prizren. According to the HLC and the HLC Kosovo, the family was part of a group of hundreds of refugees who were stopped by Serbian forces on 13 May, 1999, and forced to remain in the Yugoslav Army facility at the exit from the village of Koriša. During that night, NATO bombed the military facility and killed 78 people, including 32 children.⁴⁷

⁴⁴ "754 Victims of NATO Bombing", Humanitarian Law Centre, 23 March, 2018: <http://www.hlc-rdc.org/?p=34890&lang=de>

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ "End Manipulations about the Victims of War In Kosovo", YIHR Serbia, 27

Removal of the wreath laid by the Student Club of the Faculty of Law in Belgrade on the monument "We were children" in Tašmajdan Park, in order to lay a wreath of the state delegation led by Minister Kisić-Tepavčević and Deputy Mayor of Belgrade Vesić, is a prime example of ruthless attitude towards the culture of memory, in which current state officials have the central place instead of victims. It is also shameful that, 22 years since the beginning of NATO bombing, convicted war criminals Nikola Šainović and Vladimir Lazarević discuss the causes and consequences of NATO bombing in the prime time political talk show on RTS, hosted by Olivera Jovićević.⁴⁸

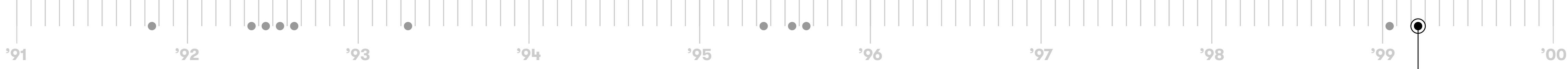
The Party of Freedom and Justice (SSP) stated in its communication on the occasion of the 22nd anniversary of the NATO bombing, that the society is obliged to pay tribute to all victims who died during that aggression, but also to understand that rattling with weapons and conflicts have never brought anyone any good.⁴⁹ They remind that during the NATO bombing "more than 2,500 civilians and 270 members of the army and police lost their lives, and that hospitals, schools, bridges, roads, railways, factories, media houses were destroyed", manipulating data in the same manner as President Vučić.⁵⁰ Furthermore, they add that "thousands of lives were lost due to the support of the international community for the illegal seces-

March, 2021: <https://www.yihr.rs/bhs/prestati-sa-manipulacijama-u-vezi-sa-zrtvama-rata-na-kosovu/>;

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ "Godišnjica NATO bombardovanja SRJ", SSP, 24 March, 2021: <https://ssp.rs/godisnjica-nato-bombardovanja-srj/>

⁵⁰ Ibid.

24 March 1999

sion of Kosovo and Metohija, which resulted in the expulsion of almost all non-Albanians from that area". "Awareness that no one in the Balkans will be well until we are all well is the foundation that is the basis of the policy of regional cooperation and accelerated accession to the European Union, which the Party of Freedom and Justice insists on," the communication said, adding that it is impossible to do so until the same group of people who, as they say, even then propagated the politics of conflict, is still in power.⁵¹

The Democratic Party also remembered all the innocent victims in Varvarin, Niš, Grdelica, Batajnica and other places across the country who died during the tragic 78 days of 1999.⁵² As they say, they see the culprits for those victims, as well as the greatest material destruction in the history of our country, in the then political and military leadership of NATO member states, on the one hand, and Serbia and the FRY on the other. The Democratic Party also states that this year's anniversary was marked in similar internal circumstances in Serbia as at that time - the unlimited power of one man and, as they claim, the persecution of political opponents, and that the issue of Kosovo and Metohija is still open.⁵³

The Movement for the Renewal of the Kingdom of Serbia (POKS) also reminded of the crimes committed against the

⁵¹ Ibid.

⁵² "NATO srušio mostove, vlast državu, a stradali građani", DS, 24 March, 2021: https://ds.org.rs/vest/nato-srusio-mostove-a-vlast-drzavu?_lat=1

⁵³ Ibid.

Serbian people and state, 22 years ago by NATO, whereby even after two decades, no one has been held responsible for that.⁵⁴ This party pointed out that because of that, Serbia would never join NATO at any cost, and that we must not give up initiating a lawsuit against those responsible for "atrocities committed against the Serbian people, citizens of Serbia and the state".⁵⁵

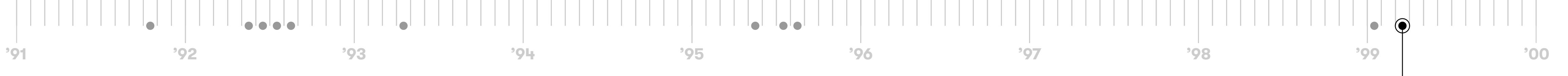
The Youth Council of the political party "Dveri" said that no one was held responsible for the crimes during the NATO bombing and that Serbia must never join NATO. "We are aware of the consequences of the media campaign and hysterical Serbophobia, which continues to this day, and the difficulties faced by all those who are fighting for the truth about the suffering of our people", said the "Dveri" Youth Council. They emphasised that a culture of remembrance is necessary in our society, especially among young people, in order to strengthen national identity and awareness that our freedom has been paid for with lives. The "Dveri" Youth Council also pointed to the need for a better position for war veterans.⁵⁶

The Vice President of the Serbian Radical Party, Miljan Damjanović, said on the occasion of the 22nd anniversary of the beginning of the NATO bombing that "many" want to pres-

⁵⁴ "Tužiti NATO zbog ratnog zločina korišćenja municije osiromašenog uranijuma", POKS, 30 March, 2021: <http://poks.rs/2021/03/30/tuziti-nato-zbog-ratnog-zlocina-koriscaenja-municije-sa-osiromasenim-uranijumom/>

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ "Opozicione stranke o godišnjici NATO agresije", Kosovo Online, 24 March, 2021: <https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/opozicione-stranke-o-godišnjici-nato-agresije-24-3-2021>

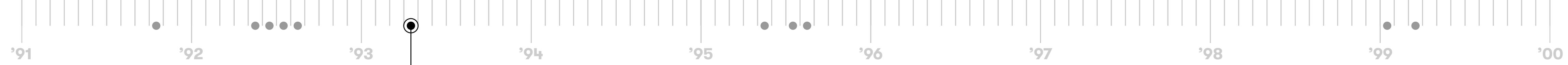
24 March 1999

ent that “those countries and representatives of NATO are our friends”. “No, they will never be our friends, they can never be our protectors, and we must never allow our school textbooks to ever teach and write that it was, God forbid, some humanitarian action, or to consider it as the action that was carried out in order to overthrow Slobodan Milošević’s regime”, Damjanović said.⁵⁷

The anniversary of the beginning of the NATO bombing was commemorated in Severna Mitrovica and Gračanica with a memorial service and the laying of wreaths next to the cross placed to honour the Serbs who died in the NATO bombing and during the exodus after 1999. It was said at the commemoration that “Serbs in Kosovo and Metohija have been standing firmly in the place of great suffering for twenty-two years in not at all easy conditions, remembering and paying tribute and respect for all their innocent victims of the bombing”.⁵⁸

57 “Damjanović: NATO nikada neće biti naš prijatelj, SRS”, 24 March, 2021: <https://www.srpskaradikalnastranka.org.rs/lat/saopstenja/damjanovic-srs-nato-nikada-nece-bitinasprijatelj.html>

58 U severnom delu Mitrovice obeležene 22. godine od NATO bombardovanja, KOSSEV, 24.3.2021: <https://kossev.info/u-severnom-delu-mitrovice-obelezene-22-godine-od-nato-agresije/>;

16 April 1993

Commemoration of the Trusina massacre

At the memorial in the village of Trusina near Konjic, wreaths were laid, candles were lit and a mass was served in memory of 22 victims killed in the BiH Army attack 28 years earlier, on 16 April, 1993. The crime in Trusina occurred on the same day as the crime committed by the Croatian Defence Council in the village of Ahmići near Vitez, when 116 Bosniak civilians and soldiers were killed.⁵⁹ The commemoration of this anniversary was organised by the Association of the Families of the Murdered, Deceased and Disappeared Croatian Soldiers in Homeland War from Konjic.⁶⁰

"Before the war, around 7000 Croat Catholics lived in that area, while there are hardly 150 of them today," said don Ivan Ravlić at the commemoration and that "the perpetrators were

59 "Obilježena godišnjica pokolja nad 23 Hrvata u Trusini u sjevernoj Hercegovini", Jutarnji.hr, 16 April, 2021: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/obiljezena-godišnjica-pokolja-nad-23-hrvata-u-trusini-u-sjevernoj-hercegovini-15065906>

60 "BiH: Obilježene godišnjice zločina u Ahmićima i Trusini", RSE, 16 April, 2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/ahmici-zlocin-vitez-hvo-bosnjaci-rat-hrvati-bih-trusina/31207194.html>

carrying out the politics of the then President of BiH".⁶¹

"What happened here was the high politics from Sarajevo aimed at simply persecuting Croatians from Klis. And they succeeded at that. It was also Alija Izetbegović's wish to have this done," said Ravlić in his statement.

Edin Džeko, member of the BiH Army was convicted for this crime and sentenced to imprisonment of 13 years. Another BiH Army member, Rasema Handanović, was sentenced to the imprisonment of 5.5 years after pleading guilty. The Court of Bosnia and Herzegovina also sentenced Nihad Bojadžić, Deputy Commander of the "Zulfikar" unit to a 15 years' imprisonment for the Trusina massacre, as well as Nedžad Hodžić and Mensur Memić to the imprisonment of 12 and 10 years, respectively.⁶²

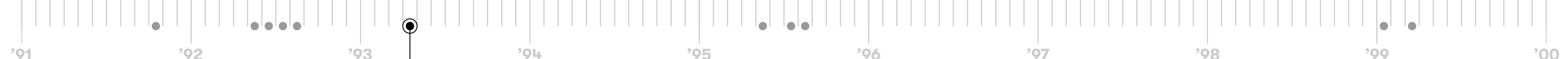
Mara Delinac lost her father and brother-in-law in the Trusina massacre. At the commemoration, she said: "After 28 years, I wish for this evil to never happen again to anyone. All those killed were my relatives or dear friends. These wounds can never heal."⁶³

President of the Association of Croat Victims from Trusina, Dragica Tomic, said that the most difficult fact is that victims were killed in front of their loved ones. "The emotions run high

61 "Obilježena godišnjica pokolja nad 23 Hrvata u Trusini u sjevernoj Hercegovini", Jutarnji.hr, 16 April, 2021: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/obiljezena-godišnjica-pokolja-nad-23-hrvata-u-trusini-u-sjevernoj-hercegovini-15065906>

62 Ibid.

63 Ibid.

16 April 1993

every time here and let that be a warning that the crime must not happen anywhere ever again. Imprisoned soldiers were killed in front of their families, which is horrifying," said Dragica Tomić.⁶⁴

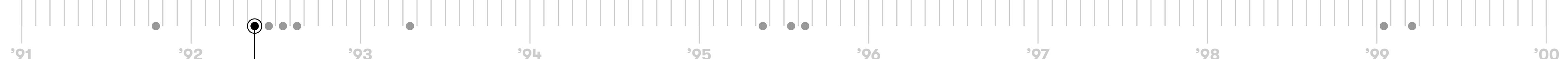
Proceedings against Zulfikar Ališpaga, Commander of the "Zulfikar" Special Unit of the BiH Army, are underway before the Court of Bosnia and Herzegovina. He is accused of failure to take measures and punish his subordinate members of the BiH Army for killing civilians and Croatian Defence Council soldiers.⁶⁵ Association for Social Research and Communications (UDIK) reminded the public of this crime on 16 April, 2021, paying respect to 22 victims, 18 Croatian civilians and four Croatian Defence Council soldiers.⁶⁶ They also reminded of their publication released in 2017 titled "Trusina Massacre – Judgments".⁶⁷

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ "BiH: Obilježene godišnjice zločina u Ahmićima i Trusini", RSE, 16 April, 2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/ahmici-zlocin-vitez-hvo-bosnjaci-rat-hrvati-bih-trusina/31207194.html>

⁶⁶ UDIK, Facebook, 16 April, 2021: <https://m.facebook.com/UDIKBiH/photos/a.1429153380630911/2827723670773868/?type=3&source=57>

⁶⁷ Ratni zločin u Trusini – Presude, Association for Social Research and Communications, 2017: <https://www.goodreads.com/book/show/34861192-ratni-zlo-in-u-trusini---presude>

25 May 1992

Anniversary of the Tuzla Gate massacre

On 25 May 1995, a grenade was fired from the positions of the Army of Republika Srpska at the city of Tuzla, a UN Safe Area, was shelled (UN Resolution 824 of 6 May 1993), killing 71 people and wounding more than a hundred, mostly young people who went out to enjoy that May evening. Most of the victims were between 18 and 25 years old. The youngest victim, Sandro Kalesić, was only two.⁶⁸

The commemoration of this crime was held in Tuzla on 25 May 2021, and the wreaths were laid at the Gate and at the Youth Alley in the town cemetery, where young men and women were buried. The proceedings for the recognition and enforcement of the final criminal judgment of the Court of Bosnia and Herzegovina against Novak Đukić have been underway before the War Crimes Department of the Higher Court in Belgrade

since February 2016.⁶⁹

The Mayor of Tuzla, Jasmin Imamović said on the anniversary of this crime that it is necessary to keep demanding that Serbia's authorities extradite convicted war criminal. "All our relations are not honest as long as the criminal who committed such a horrible crime is not extradited to Bosnia and Herzegovina," said the Mayor of Tuzla. Željko Komšić, member of the BiH Presidency, also paid respect to the victims of the Tuzla Gate massacre.⁷⁰

"One can only conclude, I can't say that for the whole of Serbia or for the Serbian people, far be it from me, but I can say that Serbia's political leadership has simply not matured enough for any sort of moral, human and eventually political recovery when it comes to both the crime at the Gate and everything else that was happening in Bosnia and Herzegovina," said Komšić.⁷¹

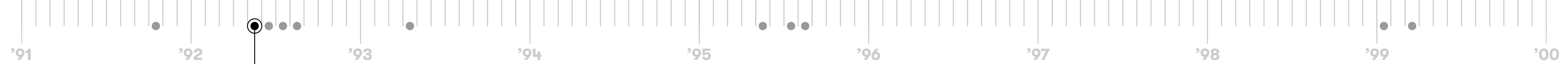
There were no commemorations of the Tuzla massacre in Serbia in 2021. In October, 2020, the Truth, Justice, Reconciliation Foundation opened an exhibition at the Centre for Cultural Decontamination (CZKD) in Belgrade titled "Even When It Hurts, the Truth is the Cure". The exhibition consists of documents from Novak Đukić's trial and the testimonies of the victims' families. The exhibition was planned to be held in Novi

⁶⁸ Država Srbija nastavlja da brani zločin i skriva Novaka Đukića, ubicu tuzlanske mladosti, 7.11.2019, YIHR Srbija: <https://www.yihr.rs/bhs/drzava-srbija-nastavlja-da-brani-zlocin-i-skriva-novaka-dukica-ubicu-tuzlanske-mladosti/>;

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Ibid.

25 May 1992

Sad in May 2020, and but due to the pandemic, it was postponed until the autumn. Miša Vacić, president of the Serbian Right, attempted to disturb the opening but he soon left.⁷²

“According to the state-funded media in Serbia, it turns out that Bosniaks are suicidal people, that they are killing themselves. Court documents are displayed, obtained from official sources, so people themselves can make conclusions about who killed all those people. In the central part, a 3.5x1.4m panel was displayed containing the names of 71 victims. Their average age was 22 and the youngest one was only two, so people should think for themselves as to why these people were killed and in the name of what goals,” said Sinan Alić, president of the Truth, Justice, Reconciliation Foundation on that occasion.⁷³

On the eve of commemoration of this crime in 2020, the Gate Memorial Centre was opened in Tuzla. The Mayor of Tuzla, Jasmin Imamović, said that “evidence stored at the Centre will serve as a reminder of what happened and a warning that such crimes must not be repeated.”⁷⁴

“This evidence will not be available only to visitors, but anyone from anywhere in the world will be able to visit it online,”

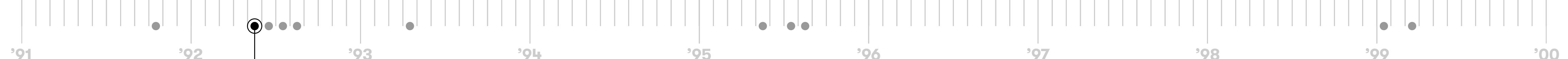
Imamović said. Due to the pandemic, there was no large commemorative event in 2020, but citizens were invited to come individually to pay tribute at the site of massacre and cemetery.⁷⁵

⁷² Šta kažu organizatori izložbe koju je prekinuo Miša Vacić”, N1, 10 October, 2020: <https://rs.n1info.com/vesti/a659300-sta-kazu-organizatori-izlozbe-koju-je-pre-kinuo-misa-vacic/>

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Azra Husaric, “Massacre Memorial Centre Opens in Bosnian Town of Tuzla”, BIRN, Balkan Insight, 25 May, 2020: <https://balkaninsight.com/2020/05/25/massacre-memorial-centre-opens-in-bosnian-town-of-tuzla/>

⁷⁵ Ibid.

25 May 1992

Commemoration of the Bradina massacre

On 25 May 1992, members of the Green Berets and Patriotic League, as well as those of paramilitary units of the Croatian Defence Forces and Croatian Defence Council, attacked the village of Bradina, Konjic municipality, and committed a crime against Serbian civilians in that village. From 25 May to 27 May 1993, 48 civilians were killed, while around 240 villagers were taken to the Čelebić prison camp.⁷⁶ Among the 48 persons killed in Bradina, the majority were members of the Kuljanin family, followed by the Vujičić, Mrkajić, Žuža, Kureš, Gli-gorević, Koprivica, Draganić and Živac families.⁷⁷

Esad Ramić, Omer Boriću, Šefik Nikšić, Adnan Alikadić, Mitko Pirkić, Redžo Balić, Hamed Lukomirk, Safaudin Ćosić, Mu-hamed Cakić, Ismet Hebivoić, Enes Jahić, Senadin Ćibo and Željko Šimunović are on trial before the Court of Bosnia and

Herzegovina for the crimes against Serbian civilian population in the Konjic region in the period of May 1992 to May 1993, which includes Bradina, too.⁷⁸

Commemoration for the victims of this crime was held in front of the Church of Ascension in the village on 25 May 2021. The Konjic priest Dejan Grčić told the journalists that this commemoration and gathering of the Serbian people showed how huge this victimhood was and how many people were killed in Konjic, with Bradina as the epicentre of crime, where the majority died.⁷⁹

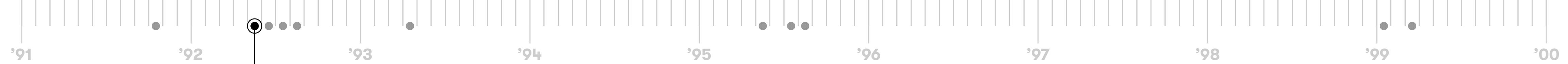
“Our strength lies in God, not in numbers. Although many Serbs used to live here, and now there are only two of them, our strength is in gathering, we gather for the holy liturgy and as long as it lasts, there will be life here,” said Grčić. After the liturgy at the Church of the Holy Ascension and memorial service to the Serbian victims, wreaths were laid at the memorial to the victims.⁸⁰

Boško Tomić, advisor to the Chairman and Serb member of the BiH Presidency Milorad Dodik, said that this is a classic example of cleansing Serbs from this area, committed by Bosniak units. “Today we gathered to pay our respects to the innocent

⁷⁶ “We Remember Victims of Bradina and Tuzlanska kapija Crimes”, YIHR Serbia, 25 May, 2021: <https://www.yihr.rs/en/we-remember-victims-of-bradina-and-tuzlanska-kapija-crimes/>

⁷⁷ “Odata pošta Srbima ubijenim u Bradini”, Top Portal, 25 May, 2021: <https://top-portal.info/odata-posta-srbima-ubijenim-u-bradini-prije-29-godina/>

⁷⁸ Ibid.

25 May 1992

victims in this area, both civilians and soldiers. With all the promises, Serbs trusted their neighbours, that nobody would hurt them, and it is well-known how much that trust cost them," said Tomić.⁸¹

Željko Gligorević, one of the rare survivors of the attack on Bradina, also spoke at the commemoration. "People were left to the mercy of these criminals. I would never wish something like that to anyone, even to my worst enemies, to find themselves in such hopeless situation. It was horrible, children and women were screaming, nobody knew what to do, how to save themselves and survive that horror," said Gligorević, who lost his closest family members.⁸²

In 2021, the Youth Initiative for Human Rights in Bosnia and Herzegovina and the Youth Initiative for Human Rights in Serbia released joint communication to remind of the anniversary of this crime and of the crime at the Tuzla Gate, and to pay respect to the victims of these crimes. Both organisations demand from the judicial authorities of Serbia and Bosnia and Herzegovina to end the court proceedings fairly and efficiently, and from political institutions to stop the practice of hiding and glorifying war criminals.⁸³ For many years, the village of Bradina has been one of the sites regularly visited by the Youth Initiative for Human Rights in Bosnia and Herzegovina with-

in the programme "School of Different Memories"⁸⁴ in order to pay respect to the victims.⁸⁵

⁸¹ Ibid.

⁸² Ibid.

⁸³ "We Remember Victims of Bradina and Tuzlanska kapija Crimes", YIHR Serbia, 25 May, 2021: <https://www.yihr.rs/en/we-remember-victims-of-bradina-and-tuzlanska-kapija-crimes/>

⁸⁴ Mirza Imamović, "Škola drugaćijih sjećanja: Neformalnim obrazovanjem protiv nametnute tištine", AJB, 17 August, 2020: <https://balkans.aljazeera.net/teme/2020/8/17/skola-drugacijih-sjecanja-neformalnim-obrazovanjem-protiv-nametnute-tisine>

⁸⁵ "Mladi poručili: Premladi da se sjećamo, odlučni da nikada ne zaboravimo", N1 BiH, 24 May, 2019: <https://ba.n1info.com/vijesti/a346449-mladi-porucili-premladi-da-se-sjecamo-odlucni-da-nikada-ne-zaboravimo/>

25 May 1992

Commemoration of the Deportation of Refugees from Bosnia and Herzegovina

In May and June 1992, the Montenegrin police arrested at least 79 Bosnian refugees who, running away from the war in their country, tried to find refuge in Montenegro. These persons were then deported by buses to the Republika Srpska Army and killed. Among them, there were at least 66 Muslims. In addition, 33 Serb refugees were arrested in the same action. Deported Serb refugees were not treated as prisoners and the public do not know whether they were also killed in this crime.⁸⁶

Since 2010, the commemoration has been organised by NGOs and victims' families in front of the building of the Security Centre in Herceg Novi, where the refugees were taken after being arrested.⁸⁷ In recent years, a symbolic ceremony of laying

flowers has been attended by the representatives of some political parties – URA and Social Democratic Party from Herceg Novi and Kotor's Democrats. Although government officials and representatives of the governing party have not attended the event so far, the head of the Herceg Novi Security Centre Goran Banićević came to the commemoration for the first time in 2020.⁸⁸ This can be seen as progress and an attempt of the part of the police to face its own past. On that occasion, the representative of the Council for Civilian Control of Police Aleksandar Zeković pointed out the importance of nurturing the culture of remembrance: "Nurturing the culture of remembrance is really important. What is worrying is that local governments were changing in Herceg Novi, but almost all of them had the same attitude towards this crime. I am using this opportunity, on behalf of the civilian control of the police, to call on local authorities to support earlier initiatives to build a dignified monument in this place in order to nurture the culture of remembrance, and for generations of our citizens to pay respect to innocent people who were killed only because they had different names."⁸⁹

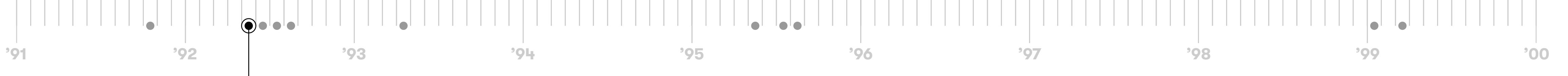
One of the initiatives resulting from these commemorations is a request to declare May 27 Remembrance Day of the Victims

⁸⁶ YIHR Montenegro, War Crimes in Montenegro, Memory Book, 2021, p. 27: <http://www.yihr.me/eng/wp-content/uploads/2021/10/IDC-Memory-book-War-crimes.pdf>

⁸⁷ NGOs marked 28 years since unpunished war crime of deportation of Bosnian-Herzegovinian refugees, Human Rights Action, 25.5.2020: <https://www.hraction.org/2020/05/25/ngos-marked-28-years-since-unpunished-war-crime-of-deportation-of-bosnia-herzegovinian-refugees/?lang=en>

⁸⁸ "Obilježena godišnjica nezakonite deportacije izbjeglica iz Crne Gore": <http://www.kontrolapolicije.me/blog/obilje%C5%BEena-godi%C5%A1njica-nezakonite-deportacije-izbjeglica-iz-crne-gore>

⁸⁹ NGOs marked 28 years since unpunished war crime of deportation of Bosnian-Herzegovinian refugees, Human Rights Action, 25.5.2020: <https://www.hraction.org/2020/05/25/ngos-marked-28-years-since-unpunished-war-crime-of-deportation-of-bosnia-herzegovinian-refugees/?lang=en>

25 May 1992

of Deportation of Refugees, and to build a memorial in Herceg Novi which would serve as a warning that such crime must not happen ever again.

"We have shown again this year that we will not allow the victims of this crime to be forgotten, that we demand that individual criminal responsibility should be established and we demand a decent memorial for the victims." Although Montenegrin authorities have made some promises about building a memorial, this has not happened. One of the demands of an NGO group is that the Montenegrin police should apologise to the victims' families for unlawful arrest of the refugees and thus take responsibility for the crime committed; however, this demand has not been fulfilled either.⁹⁰

A commemorative gathering in front of the Police Department in Herceg Novi was organised in 2021 by the NGOs Human Rights Action, Centre for Civic Education and Centre for Women's and Peace Education ANIMA. Representatives of the Civic Movement United Reform Action (URA), Bosniak Party, Social Democratic Party, DEMOS, and Social Democrats attended the gathering. The gathering was also attended by Alen Bajrović, son of the deported Osman Bajrović, whose remains have not been found yet, civic activist Aleksandar Saša Žeković, as well as the representatives of the NGOs "Number 19", "Adamas", European Association for Law and Finance (ELAF) and citizens Emil Redžematić and Orhan Šahmanović. This

is the 12th commemoration held in the period of 17 years.⁹¹ On the same day, activists of the Youth Initiative for Human Rights Montenegro marked the unofficial remembrance day of the deported refugees by laying flowers and wreaths at the monument to civilian victims of wars in the former Yugoslavia in Podgorica.⁹²

⁹¹ Ibid.

⁹² YIHR Montenegro, War Crimes in Montenegro, Memory Book, 2021, p. 27: <http://www.yihr.me/eng/wp-content/uploads/2021/10/IDC-Memory-book-War-crimes.pdf>

June-August 1992.

Commemoration of the crimes in Foča

Some of the most dramatic examples of systematic sexual violence during the war in BiH, which represented one of the reasons for establishing the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), happened in Foča. The ICTY trial in the case of *Kunarac and others* represents a turning point in international criminal law because it extended the scope of “enslavement as a crime against humanity” to include sexual enslavement. Owing to this and other cases before the ICTY that dealt with sexual violence, it has been recognised that rape is not only something that goes along with armed conflicts, but also a powerful tool of war used for intimidation, persecution and terror.⁹³

In 2021, there were several commemorations dedicated to the victims from Foča, both in Bosnia and Herzegovina and in Serbia. On the occasion of the International Day for the Elimination of Sexual Violence in Conflict (19 June), Women in Black

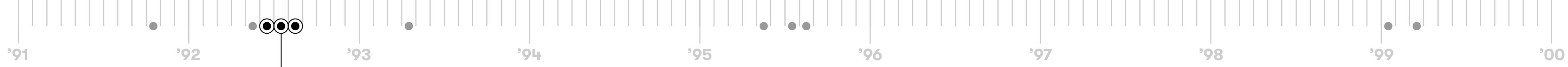
and Autonomous Women Centre organised standing in silence in black mourning clothes at the Republic square in Belgrade on 17 June 2021 from 1 p.m. to 2 p.m. The protest also included a street performance “We Remember the Women of Foča”: four activists wearing white (symbol of mourning among Bosniaks) spread white cloth, on which one activist used red spray to write the word Foča; then, the following banners were displayed in a semi-circular form: “We Remember Women Raped in War”, “More than 20,000 Women Were Raped in the War in Bosnia and Herzegovina”, “Foča – A Place of the Most Massive War Crime of Rape”, “Map of Sexual Crimes in Foča: the Partizan Sports Hall, Foča Prison, Karaman’s House in Miljevina, Buk Bijela, Foča Gymnasium”. The protest was attended by around 30 activists.⁹⁴

On that occasion, these two feminist organisations stressed that they nurture the memory politics as a responsibility with regard to the crimes committed “in our name during the war in BiH”. They also noted that in Serbia, too, women who survived war-time sexual violence remain invisible for institutions: they are neither recognised as civilian victims of war nor as victims of gender-based violence against women, who deserve special rights, support and protection.⁹⁵

On 19 June 2021, a group of eight activists of the Women in Black network, Autonomous Women’s Centre and Youth Ini-

93 Digital Archive Collection “Crimes in Foča in 1992”, HLC, 2 August, 2021: <http://www.hlc-rdc.org/?p=38073&lang=de>

94 Ibid.

June-August 1992.

tiative for Human Rights attended the commemoration for women victims of war-time sexual violence in Foča organised by the Foča Victims' Association 92-95. There, these organisations jointly laid flowers at Karaman's House in Miljevina near Foča, as one of the most infamous sites of imprisonment of women and sexual enslavement of women in war. Within this commemorative event, a protest was organised in front of the "Partizan" sports hall, another place of imprisonment and sexual violence against women.⁹⁶ Flowers were laid and respects paid there to all the abused and murdered women in BiH. Halida Konjo Uzunović and Midheta Kaloper Oruli from the Foča Victims' Association 92-95, Melika Mahmubegović, Vice President of the Federation of BiH, and Staša Zajović from Women in Black, addressed the gathering. Zajović also handed over to the Foča Victims' Association 92-95 pieces of art titled "Crime Scenes" (memorial/memorial plaque dedicated to the women raped in Foča from 1992 to 1995), made by the sculptor Dejan Jankov from the Novi Sad artistic collective "Art Clinic", "The Map of the Crimes in Foča", created by Đorđe Balmazović Žole from the Belgrade based artistic collective "Škart", and a large white fabric with the word Foča on it from the 17 June action in Belgrade. This is Women's in Black contribution to the future memorial that the Foča Victims' Association 92-95 has been advocating for years. Unfortunately, due to the obstructions from municipal authorities in Foča, these efforts have been futile so far.⁹⁷

96 Ibid.

97 Ibid.

On April 19, a 25 meters long mural appeared in Foča with the image of the convicted war criminal Ratko Mladić.⁹⁸ On 6 July, 2021, Valentin Inzko, the then High Representative visited this town to make sure that the mural was really there.⁹⁹ Soon after his visit to Foča, as well as to other places where war criminals are glorified in this manner, Inzko announced the introduction of amendments to the Criminal Code, sanctioning any form of negation or denial of war crimes in BiH.¹⁰⁰

According to the data of the Foča Victims' Association 92-95, 1641 individuals, Bosniak civilians, were killed, disappeared, or forcefully taken from Foča. To date, 1014 victims of the crimes committed in this town were exhumed, while the families of murdered Bosniaks are still searching for 627 missing persons.¹⁰¹

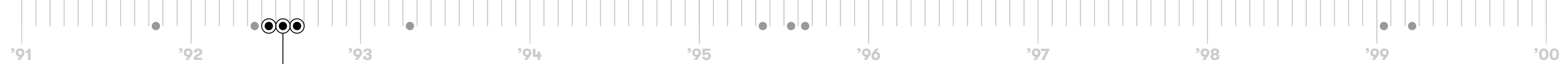
Every first week of August, members of the Foča Victims' Association 92-95 mark the memory of all the Foča's "shahids"

98 "U Foči osvanuo mural sa likom Ratka Mladića 'Nek je tvojoj majci hvala'", Preokret.info, 19 April, 2021: <https://preokret.info/index.php/2021/04/19/u-fo-ci-osvanuo-murak-sa-likom-ratnog-zlocinca-mladica-denerale-nek-je-tvojoj-majci-hvala/>

99 "Inzko nakon posjete Foči: Veličanje ratnih zločinaca je neprihvatljivo", RSE, 6 July, 2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/inzko-murali-ratni-zlocinci/31343575.html>

100 "Inzko nametnuo zabrane i kažnjavanje negiranja genocida u BiH", RSE, 23 July, 2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/inzko-bih-negiranje-genocida/31373462.html>

101 "Moramo biti jedinstveni te tražiti da se ono što desilo u periodu 1992-1995. godina na ovom području i krvavoj Drini nazove pravim imenom'- poručila premijerka BPK Goražde" Government of Bosnian-Podrinje Canton Goražde, 1 August, 2021: <https://www.bpkg.gov.ba/vijesti/103299/103299>

June-August 1992.

and horrible crimes in which they were killed, imprisoned, raped and tortured in this town, so that both victims and crimes are never forgotten. Alongside numerous delegations, this year's commemoration was also attended by the Prime Minister of Bosnian-Podrinje Canton Goražde, Aida Obuća. In her address, she emphasised the significance of work of judicial institutions so that the crimes would finally be prosecuted.¹⁰²

"We must not waver, we must persevere together to prove the truth, and there is no compromise about this. This is where we must not be divided, but united, and demand that what had happened in the period of 1992-1995 in this area and in the bloody Drina River be called by its true name. On behalf of the Canton we are writing to the Prosecutor's Office, demanding that they do their job, not only with regard to Foča, but also Goražde because, as it is well-known, nobody has been held responsible for crimes on the territory of Goražde, and we have the right and obligation to demand that they do their job, so that the crime that happened there would be immortalised," said Canton Prime Minister Obuća at the place of commemoration.¹⁰³

After lowering roses into the Drina, at the Aladža mosque, Yasin and dua were recited for all innocent Bosniaks murdered in this town.¹⁰⁴

On 2 August, on the occasion of the commemoration of the victims in Foča, the Humanitarian Law Centre publicised a digital archive collection "Crimes in Foča in 1992". The digital collection contains judgments, video recordings, evidence and other material collected from judicial data bases and HLC archive. The collection seeks to present and document, as comprehensively as possible, war crimes against Bosniaks from Foča at the beginning of war in Bosnia and Herzegovina.¹⁰⁵

On 4 October 2021, the Foča-based association of families of fallen soldiers marked the 26th anniversary of the death of 13 soldiers of the Foča Brigade of the Republika Srpska Army on Treskavica mountain. At the central monument to fallen soldiers and civilians, memorial service was served for Serbian soldiers killed at Treskavica on 4 October 1995. Mayor of the Foča Municipality Milan Vukadinović, addressing families and fellow-soldiers of deceased soldiers, said that "Serbian colossal heroes, at the very dusk of the war, found themselves surrounded by the enemy who hugely outnumbered them, fighting until the last bullet to defend Foča and Republika Srpska."¹⁰⁶

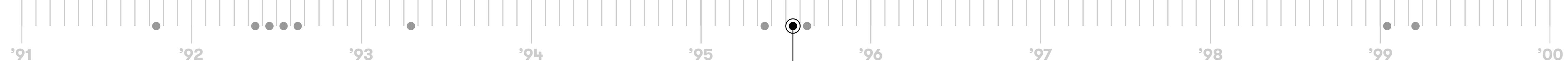
¹⁰⁵ Digital Archive Collection "Crimes in Foča in 1992", HLC, 2 August, 2021: <http://www.hlc-rdc.org/?p=38073&lang=de>

¹⁰⁶ "Sjećanje na srpske junake sa „vječne straže“ na Treskavici", Foča – 24Info, 4 October, 2021: <https://foca-24.info/vijest/975/sjecanje-na-srpske-junake-sa-vjecnestraze-na-treskavici>

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Ibid.

11 July 1995

Commemorations of the Srebrenica Genocide

Bosnia and Herzegovina

A central commemoration and a funeral was held at the Potočari Memorial Centre near Srebrenica. On 11 July, 2021, 19 victims of the Srebrenica genocide were buried. The youngest buried victim was Azmir Osmanović, who was 16 years old. Among the identified victims was Zilha Delić, 24 years old at the time of the genocide. The oldest victim was Husein Kurbašić from Srebrenica, who was 64 when he died. Before the funeral, the commemoration was held, flowers were laid in front of the monument at the Potočari Memorial Centre and a joint graveside prayer ceremony was served.¹⁰⁷

Muhamed Avdić said at the commemoration that he is 39, the same as his father when he saw him for the last time. "I don't remember dad's last hug. We hoped that he would be ex-

¹⁰⁷ "U Potočarima pokopano 19 žrtava genocida u Srebrenici", RSE, 11 July, 2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/srebrenica-genocid-bih-komemoracija/31352113.html>

changed. But it was futile," said Avdić and added that his father had crossed the Drina and entered Serbia, where the Bajina Bašta police handed him over to the Bratunac Brigade.¹⁰⁸

Kada Hotić, representative of the Mothers of Srebrenica association also addressed the attendants. In the July 1995 genocide, she lost her son, husband, two brothers and more than 50 members of the closest family. "We – mothers, wives, and children – who lost our dearest ones – commemorate every 11 July as the Remembrance Day. Hopefully more righteous people will be born in the world. I want to thank everyone who condemns crime and genocide as we do. No religion is a reason for suffering. Don't feel sorry for us but help us build a better and more righteous world," Hotić said.¹⁰⁹

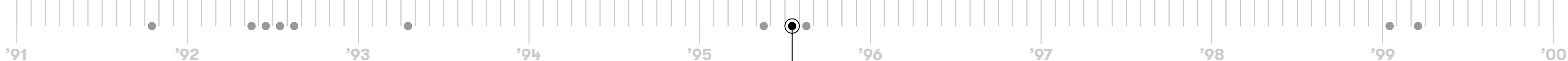
Addressing the attendees in Potočari, Member of the Presidency of Bosnia and Herzegovina, Šefik Džaferović, called on High Representative in BiH, Valentin Inzko, to prevent genocide denial in Bosnia and Herzegovina through the adoption of the Genocide Denial Law. He also called on those who know where mass graves are located to speak up, so that the dead, as well as their families, could find peace.¹¹⁰

"I appeal to the international community to protect their dignity and the dignity of the judgments. Mr Inzko, the message that their murderers are heroes is a horrible message. You can

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ Ibid.

11 July 1995

prevent that. I am calling on you from this holy place to do that. I am also calling on those who know where mass graves are located to reveal them," said Džaferović. President of Croatia, Zoran Milanović, expressed his condolences to the victims' families in his video message. He said that genocide is the worst crime and a permanent responsibility of the international community to maintain memory of all the victims.¹¹¹

"It is not possible to build a future without dealing with the past. The future must be based on the European values. It is the responsibility of us all to do everything we can, every day, so that horrible tragedies never happen in the future," said Milanović. Alekса Bećić, President of the Montenegrin Parliament, said in his video message that Montenegro condemned the Srebrenica genocide through the Resolution, as well as all the crimes on the territory of the former Yugoslavia.¹¹²

"Responsibility is individual, and no nation can be judged as genocidal or criminal. Criminals have no religion; they are shells filled with evil. Nor can crimes be attributed to nations or religions. I call on my compatriots to strengthen interreligious and interpersonal relations, because tolerance is that we, the living, send a message that we respect the victims. On behalf of the citizens of Montenegro I bow to the shadows of those who were killed, so that their souls may rest in peace," said Bećić.¹¹³

¹¹¹ Ibid.

¹¹² Ibid.

¹¹³ Ibid.

Serbia

A day after Ratko Mladić's conviction for genocide in Srebrenica and other crimes against humanity in other municipalities in BiH was confirmed,¹¹⁴ a new-old motion for a resolution condemning the Srebrenica genocide was submitted to the National Assembly of Serbia on 9 June, 2021 by six MPs from "Ujedinjena dolina - SDA Sandžak" parliamentary group: Enis Imamović, Shaip Kamberi, Selma Kučević, Nadije Beqiri, Mirsad Hodžić and Argjend Bajrami.¹¹⁵

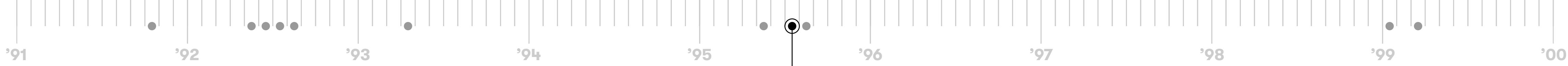
After the adoption of the resolution of the Parliament of Montenegro on 17 June, which condemns the genocide in Srebrenica, Serbian Interior Minister Aleksandar Vulin called on 18 June for a ban on entry to Serbia for those who voted for the resolution in the Montenegrin Parliament.¹¹⁶ "They dropped out of the Serbs", Vulin said.¹¹⁷ As a result of this announcement, the Serbian border police obstructed and detained at least three MPs in 2021. The member of the opposition Social Democratic Party, Draginja Vuksanović Stanković, was additionally detained by the Serbian border police and searched at the Bel-

¹¹⁴ IRMCC, Ratk Mladić Appeals Chambre Judgment, 8 June, 2021: <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/English/Judgement/NotIndexable/MICT-13-56-A/JUD285Roooo638396.pdf>

¹¹⁵ Motion of the Resolution on the Srebrenica Genocide, Open Parliament, 9 June, 2021: http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/akta_procedura/2021/1012-21.pdf

¹¹⁶ "Vulin: Ko je glasao za Rezoluciju u Srebrenici, zabraniti mu ulazak u Srbiju", N1, 18 June, 2021 <https://rs.n1info.com/vesti/vulin-ko-je-glasao-za-rezoluciju-u-srebrenici-zabraniti-mu-ulazak-u-srbiju/>

¹¹⁷ Ibid.

11 July 1995

grade "Nikola Tesla" airport.¹¹⁸ In September 2021, former Montenegrin Minister, Dragica Sekulić, was detained by the Serbian border police because of six tablets of Bromazepane, and on that occasion, criminal charges were filed against her, which were later dropped.¹¹⁹ The President of the Bosniak Party (BS) and Member of the Parliament of Montenegro Ervin Ibrahimović was additionally detained and searched by the Serbian border police during July and mid-October 2021.¹²⁰ Montenegrin political parties and the Youth Initiative for Human Rights in Serbia and Montenegro protested against putting the Serbian border police in the service of genocide denial.¹²¹

The President of Serbia, Aleksandar Vučić, also reacted to the adoption of the "Montenegro Resolution", saying that it was directed "against the vital interests of the Serbian people" and that he would not allow the resolution to "put a collective mark" on every member of the Serbian people. On 20 June, Vučić emphasised that "as long as I am the president, there will

¹¹⁸ "Draginja Vuksanović Stanković pretresana na beogradskom aerodromu, zadržana duže od sat", CDM, 30 June, 2021: <https://www.cdm.me/politika/draginja-vuksanovic-stankovic-pretresana-na-beogradskom-aerodromu-zadrzana-duze-od-sat/>

¹¹⁹ "Bivšu ministarku iz Crne Gore zadržala policija iz Srbije zbog bromazepama", RSE, 7 September, 2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/biv%C5%A1u-ministarku-iz-crne-gore-zadr%C5%BEala-policija-iz-srbije-zbog-%C5%A1est-tableta/31448531.html>

¹²⁰ "Ibrahimović ponovo zadržan na granici Srbije", RTCG, 17 October, .2021: <http://www.rtcg.me/vijesti/politika/338304/ibrahimovic-ponovo-zadrzan-na-granici-srbije.html>

¹²¹ "Granična policija Srbije u službi negiranja genocida u Srebrenici", YIHR Serbia, 8 September, 2021: <https://www.yihr.rs/bhs/granicna-policija-srbije-u-sluzbi-negiranja-genocida-u-srebrenici/>

be no resolution on Srebrenica in Serbia".¹²²

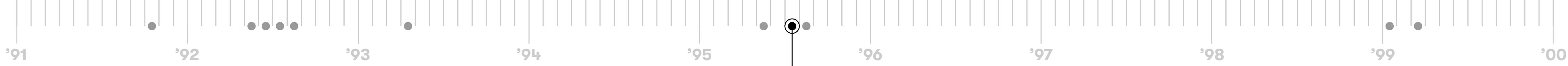
A total of five commemorative events dedicated to the victims were held in Belgrade on the week and day marking the Srebrenica genocide. The first was an exhibition by Sarajevo photographer Midhat Poturović entitled "The Soul of Srebrenica", which was exhibited at the Endžio Hub from 3 to 13 July 2021.¹²³ Poturović was awarded the "Hrvoje Polan" award for the series of photographs "The Soul of Srebrenica". The magazine Grain, with the support of the Youth Initiative for Human Rights Serbia and the German forumZFD Office in Belgrade presented the award. A dozen hooligans, including members of the Leviathan movement, chanted to Ratko Mladić and Radovan Karadžić, convicted of genocide, near the gallery where the exhibition opened, with messages "Srebrenica is not genocide" and Nazi salutes. The exhibition was secured by police during the opening, but they did not respond to the praising of war criminals.¹²⁴

In the same space, on 10 July, 2021, the edited collection "Genocide in Srebrenica: Never Again to Anyone" was presented by forumZFD, the Independent Journalists' Association of Vojvodina (NDNV) and the Youth Initiative for Human Rights,

¹²² "Vučić: Dok sam ja predsednik u Srbiji neće biti rezolucije o Srebrenici", RSE, 20 June, 2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/vu%C4%8Di%C4%87-rezolucija-srebrenica-srbija/31317073.html>

¹²³ "Izložba fotografija o genocidu 'Duša Srebrenice' otvorena u Beogradu", RSE, 3 Julu, 2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/izlozba-genocid-srebrenica-beograd/31339550.html>

¹²⁴ Ibid.

11 July 1995

where the speakers were Alja Škrbić, editor of the edited collection, Nemanja Stjepanović on behalf of the International Residual Mechanism for Criminal Courts (IRMCC), Veran Matić, President of the Management Board of the B92 Fund, and Marina Fratucan, journalist as a facilitator of the promotion.¹²⁵

Also, on 10 July, Women in Black organised a standing and performance on the Republic square with dozens of hooligan groups that occupied a larger area of the Republic square. During the performance of Women in Black, several hooligan groups, including the members of Leviathan and People's Patrols, chanted to Ratko Mladić and Radovan Karadžić and "Srebrenica is not genocide". The police allowed these groups to have a public gathering, regardless of the spread of hatred, as well as the obstruction and insults directed at Staša Zajović from Women in Black, while she was speaking in front of the gathered media. The Women in Black spread a black cloth, at the end of which was laid a wreath of white flowers and a stone with the inscription 8,372.¹²⁶ Women in Black also organised a visit of their activists to Srebrenica on 11 July.¹²⁷

¹²⁵ "Promocija zbornika 'Nikome se ne ponovilo: Genocid u Srebrenici i borba protiv zaborava'", YIHR Serbia, 10 July, 2021: <https://www.yihr.rs/bhs/promocija-zbornika-nikome-se-ne-ponovilo-genocid-u-srebrenici-i-borba-protiv-zaborava/>

¹²⁶ "Performans Žena u crnom o Srebrenici, prisutni desničari skandirali Ratku Mladiću", Danas, 10 July, 2021: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/performans-zena-u-crnom-o-srebrenici-na-trgu-desnicari-skandiraju-ratku-mladicu>

¹²⁷ "Žene u crnom iz Srbije došle su u Potočare da odaju počast žrtvama genocida", Klix.ba, 11 July, 2021: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/zene-u-crnom-iz-srbije-dosle-su-u-potocare-da-odaju-pocast-zrtvama-genocida/210711065>

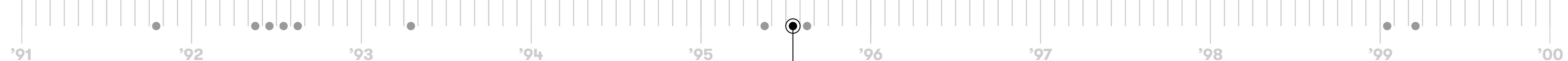
The Youth Initiative for Human Rights organised the lighting of candles on the evening of 11 July, in the park between the Presidency and the Assembly of the City of Belgrade. A couple of dozen citizens surrounded by a police cordon gathered at the rally, and soon after the rally began, a group of 10 hooligans, members of the Leviathan movement, gathered behind the cordon. During the commemoration, this group shouted the names of Ratko Mladić and Radovan Karadžić and chanting "Srebrenica is not genocide". Also, this group was shouting sexist insults to the women participants of the commemoration and played turbo folk music over the loudspeakers while the candles were lit in silence. The police did not react.¹²⁸

The play "Srebrenica: When We Who Are Killed Rise" by Zlatko Paković, produced by the Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, was performed on the evening of 11 July at "Dorćol Platz", also with police security.¹²⁹

In Novi Pazar, 11 July has been marked as a day of mourning for years, as per the 2015 decision of the Assembly of Novi Pazar to declare 11 July Remembrance Day of the victims of genocide against Bosniaks in Srebrenica in the territory of this town. This decision is respected every year and the day passes in silence, while there are no musical events in restaurants and public places. As a reminder, in Novi Pazar in 2018, a plateau

¹²⁸ "U Beogradu upaljeno 400 sveća u pomen žrtvama Srebrenice", Danas, 11 July, 2021: <https://www.danas.rs/vesti/beograd/u-beogradu-svece-povodom-godisnjice-genocida-u-srebrenici/>

¹²⁹ Ibid.

11 July 1995

was opened in the centre of the town, named after the president of the Association “Mothers of Srebrenica” Hatidža Mehmedović.¹³⁰

The plateau was then opened by the Mayor of Novi Pazar, Nihat Biševac, and the president of the Association of Women of Srebrenica, Hajra Ćatić. The central part of the plateau is a fountain with a Srebrenica flower in the middle, an unofficial symbol of the genocide committed in Srebrenica. Recently, the Town Council of Novi Pazar made a decision to support the project of building a nursing home for mothers of Srebrenica in Potočari with funds from the budget.¹³¹

Among the politicians from Serbia who were present at the central commemoration in Potočari on 11 July 2021 were Čedomir Jovanović and Nenad Čanak. The president of the non-parliamentary Liberal Democratic Party, Čedomir Jovanović, said that he came with a sense of shame because “the work that should have been done was not done”.¹³² For Jovanović, Srebrenica is not only a symbol of “genocide”, as he says, but also a symbol of peace. “With everything that happened here and that is still haunting it, Srebrenica keeps the peace more than all our armies and cannons. I come here to buy

¹³⁰ “Novi Pazar: 11. jul – Dan sjećanja na žrtve genocida nad Bošnjacima u Srebrenici”, RTV Novi Pazar, 10 July 2021: <https://rtvnp.rs/2021/07/10/novi-pazar-11-jul-dan-sjecanja-na-zrtve-genocida-nad-bosnjacima-u-srebrenici/108579>

¹³¹ Ibid.

¹³² “Jovanović (LDP): U Srebrenici sam sa osećajem stida”, Blic, 11 July, 2021: <https://www.blic.rs/vesti/politika/jovanovic-lgpu-srebrenici-sam-sa-osecajem-stida/> mdgbc1

peace for myself and my people. In my opinion, Srebrenica is the source of life”, said Jovanović.¹³³ The delegation of the City of Novi Pazar attended the funeral at the Potočari Memorial Centre in Srebrenica and on that occasion met with the President of the SDA, Bakir Izetbegović.¹³⁴

Ana Brnabić, Prime Minister of Serbia, said on 11 July that she would not go to Potočari to mark the anniversary of the Srebrenica crimes until those who attacked the then Prime Minister Aleksandar Vučić six years ago, when he went to pay his respects to victims on behalf of Serbia, are brought to justice.¹³⁵ “It is a horrible crime and I have no problem showing remorse and reverence to the victims, but until everyone who took part in the attack on the President, then the Prime Minister, is brought to justice, when he went to pay his respects to the victims, I don’t believe that we as officials should be there.”, said Brnabić.¹³⁶ On 11 July, the President of the Serbian Parliament, Ivica Dačić, said that “the commemoration of the anniversary of the Srebrenica crime” is used for “constant pressure on Serbia”, and that it is an orchestrated campaign aimed at “smearing, labelling” the entire Serbian people.¹³⁷

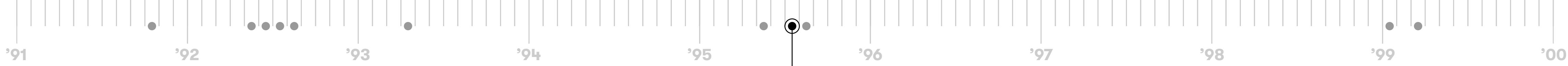
¹³³ Ibid.

¹³⁴ “Delegacija Grada Novog Pazara prisustvovala dženazi u Srebrenici”, Sandžak Danas, 11 July, 2021: <https://www.sandzakdanas.rs/delegacija-grada-novog-pazara-prisustvovala-je-dzenazi-u-memorijalnom-centru-potocari-u-srebrenici/>

¹³⁵ “Brnabić: Nije nam mesto u Srebrenici dok se ne odgovara za napad na Vučića”, Danas, 11 July, 2021: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/brnabic-nije-nam-mesto-u-srebrenici-dok-se-ne-odgovara-za-napad-na-vucica/>;

¹³⁶ Ibid.

¹³⁷ “Dačić: Licemerje drugih – nema deklaracije koja osuđuje zločine nad Srbima”,

11 July 1995

In its statement on 11 July, the Democratic Party stated that “this day is marked as the 26th anniversary of the Srebrenica genocide, and the day before was marked as the anniversary of the genocide in Bratunac and Podrinje”.¹³⁸ The Democratic Party pointed out that “representatives of the regime of Aleksandar Vučić have no place at the commemoration in Potočari, not because the details of the so-called attack on the president six years ago have not been clarified, as Prime Minister Brnabić claims, but because not only has the regime not distanced itself from atrocities committed in the 1990s, but it has contributed through its actions to the complete relativisation of crimes and judgments”.

Montenegro

Montenegrin Parliament adopted, at the proposal of the Bosniak Party and with the support of the opposition Democratic Party of Socialists (DPS), the Resolution on the Srebrenica Genocide on 17 June.¹³⁹ The motion was submitted on 25 December 2020. Two weeks before the adoption, after previously rejecting the motion of the resolution, nine Montenegrin NGOs called on the Parliament to pass the resolution.¹⁴⁰ Under

N1, 11 July, 2021: <https://rs.n1info.com/vesti/dacic-nema-deklaracija-za-zlocine-nad-srbima/>

138 “Mir i sećanje na žrtve mora biti u fokusu, ne biznis saradnja političara”, DS, 11 July, 2021: https://www.ds.org.rs/vest/mir-i-secanje-na-zrtve-mora-bitu-u-fokusu-ne-biznis-saradnja-politicara?_lat=1

139 Razlika teksta predloga i usvojene rezolucije, Human Rights Action, June 2021: <https://www.hraction.org/wp-content/uploads/2021/06/USVOJENA-REZOLUCIJA-O-GENOCIDU-U-SREBRENICI-I-PREDLOG-REZOLUCIJE.pdf>

140 9 NVO: Skupština Crne gore treba da usvoji Rezoluciju o genocidu u Srebrenici,

this Resolution, Montenegrin Parliament ascertains that genocide was committed in Srebrenica in July 1995, in which more than 8000 Bosniak civilians were killed. In the Resolution, Montenegrin Parliament condemns the statements, actions and policies that deny or question the fact that genocide was committed in Srebrenica, while 11 July is declared the Remembrance Day of “victims of Srebrenica”.¹⁴¹ Shortly before 11 July, the Human Rights Action called on government institutions to declare the Remembrance Day of Victims of the Srebrenica genocide and not “the victims of Srebrenica”, as the text of the Resolution reads¹⁴²

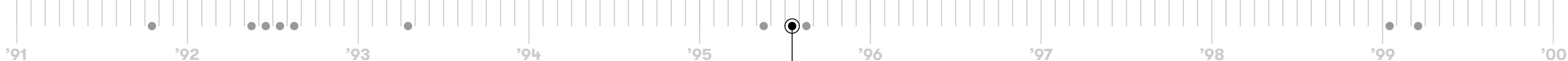
Having expressed his “doubts” with regard to the ICTY judgment which qualified Srebrenica massacre as genocide, Minister of Justice, Human and Minority Rights, Vladimir Leposavić, was relieved from this duty on 17 June. Opposition MPs from the “In Black and White” coalition, which is part of the governing majority, also voted for his dismissal.¹⁴³

4 June, 2021: <https://womensrightscenter.org/9-nvo-skupstina-crne-gore-treba-da-usvoji-rezoluciju-o-genocidu-u-srebrenici/>

141 Milica Stojanović, BIRN, “BIRN Fact-check: Has Montenegro’s Srebrenica Resolution ‘Stigmatised’ Serbia?”, Balkan Insight, 21 July, 2021: <https://balkaninsight.com/2021/06/21/birn-fact-check-has-montenegros-srebrenica-resolution-stigmatised-serbia/>

142 “HRA apeluje da se 11. jul proglaši danom sjećanja na žrtve genocida u Srebrenici”, Human Rights Action, 10 July, 2021: <https://www.hraction.org/2021/07/10/povodom-26-godina-od-genocida-u-srebrenici-hra-apeluje-da-se-11-jul-proglaši-danom-sjecanja-na-zrtve-genocida-u-srebrenici/>

143 Milica Stojanović and Samir Kojošević, BIRN, “In Serbia and Montenegro, Srebrenica Is Still Politically Toxic”, Balkan Insight, 8 July, 2021: <https://balkaninsight.com/2021/07/08/in-serbia-and-montenegro-srebrenica-is-still-politically-toxic/>

11 July 1995

On 11 July 2021, Bosniak Council and Bosniak Community in Montenegro organised commemoration in Podgorica titled "Soul for Srebrenica" on the occasion of European Day of Remembrance of Victims of Srebrenica Genocide and Remembrance Day of Civilian Victims of Wars on the territory of the Former Yugoslavia in the period 1991-2001.¹⁴⁴

Numerous delegations and citizens of Podgorica came to the Memorial Park in Pobrežje to lay flowers and thus pay respect to the victims of the Srebrenica genocide. The commemoration of the Remembrance Day was attended, among others, by Interior Minister Sergej Sekulović, Turkish Ambassador to Montenegro Songul Ozan, Palestinian Ambassador to Montenegro Rabi Altanhuli, Mayor of Podgorica Ivan Vuković, President of the City Assembly Đorđe Suhih, representatives of political parties, civil society organisations and numerous citizens.¹⁴⁵

Kosovo

On 7 July, the Assembly of Kosovo adopted the Resolution on Srebrenica, condemning the genocide of the Serbian regime against Bosniaks, recognising the massacre of more than

¹⁴⁴ "HRA apeluje da se 11. jul proglaši danom sjećanja na žrtve genocida u Srebrenici", Human Rights Action, 10 July, 2021: <https://www.hraction.org/2021/07/10/povodom-26-godina-od-genocida-u-srebrenici-hra-apeluje-da-se-11-jul-proglaši-danom-sjecanja-na-zrtve-genocida-u-srebrenici/>

¹⁴⁵ "U Spomen-parku na Pobrežju održan program 'Dušom za Srebrenicu'", Portal Analitika, 11 July, 2021: <https://www.portalanalitika.me/clanak/u-spomen-parku-na-pobrezju-odrzan-program-dusom-za-srebrenicu>

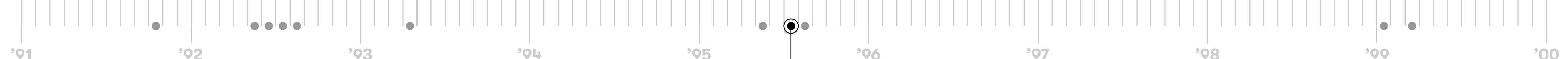
8000 Bosniak men and boys and strongly condemning genocide denial. The resolution envisages that 11 July shall be declared Remembrance Day of Srebrenica Genocide in Kosovo. The Resolution was presented to the Parliament by Bahrim Shabani from the VAKAT coalition, which represents Bosniak community in Kosovo. MPs from the Serbian list, the only political party of the Kosovo Serbs present in central Kosovo institutions and is supported by the official Belgrade, left the hall shortly before the presentation of the Srebrenica Resolution.¹⁴⁶

The Serbian List stated that the MPs of the Kosovo Parliament from that party, "by demonstratively leaving the session of the Parliament, refused to give the legitimacy to the intent of the Kosovo institutions to label Serbs as a genocidal nation by being present at the session." "The Resolution unilaterally and without merit attacks Serbian people, Serbian state, and threatens international relations, without even mentioning criminal suffering of Serbs, in Bosnia and Herzegovina, in Croatia or in Kosovo," the Serbian list said.¹⁴⁷

Kosovo Prime Minister Albin Kurti said that the adoption of the Srebrenica Resolution was "a noble and right move," as this was the greatest massacre in Europe after the end of World War I. He said that genocide against one nation must be punished, so that it would not be repeated in the future. Kurti re-

¹⁴⁶ "Skupština Kosova izglasala Rezoluciju o osudi genocida u Srebrenici", RSE, 7 July, 2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/kosovo-rezolucija-genocid-srebrenica/31345441.html>

¹⁴⁷ Ibid.

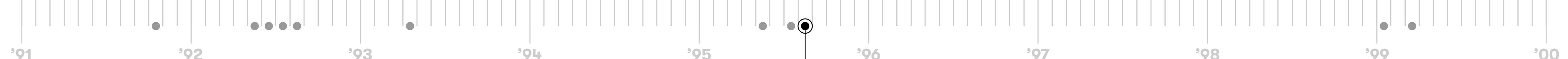

11 July 1995

peated that Kosovo is preparing a lawsuit for genocide against Serbia.¹⁴⁸ The commemoration of the 26th anniversary of the Srebrenica genocide in Potočari on 11 July was attended by the Kosovo government delegation led by Deputy Prime Minister Emilia Redžepi, president of the Bosniak party New Democratic Party, with Armend Meha, Defence Minister, and Elbert Krasniqi, Minister of Administration and Local Self-Government.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Ibid.

¹⁴⁹ "Komemoraciji u Potočarima prisustvovala i državna delegacija Kosova", Anadolu Agencija, 11 July, 2021: <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/komemoraciji-u-poto%C4%8Darima-prisustvovala-i-dr%C5%BEavna-delegacija-kosova/2301205>

4 August 1995

Anniversary of Operation Storm

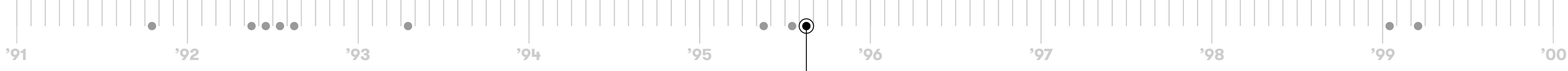
The state commemorations of Operation Storm, which emerged in 2015, travel around Serbia to places where many refugees from Krajina live. Until 2015, Operation Storm was marked only by a memorial service in the Church of St. Marko, which was organised by the Association of Victims' Families "Suza", in the presence of some state officials. Former President of Serbia Boris Tadić would give short statements demanding public apology from Croatia and an investigation into the fate of missing persons. Vojislav Koštunica publicly advocated the thesis that Operation Storm was the biggest ethnic cleansing campaign in Europe since World War II. The Serbian Radical Party also used to appear at these events. The memorial service for the victims would be followed by a protest walk and laying of flowers on the memorial plaque to the Serbian victims of the 1990s wars in Tašmajdan Park.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Pomirenje i zvanične politike sećanja: obeležavanje pobeđe i komemoracija žrtava vojno-polijske akcije „Oluja“ u Hrvatskoj i Srbiji, REKOM – Mreža pomirenja, October 2020, Jelena Đureinović, p. 12: <https://www.recom.link/wp-content/uploads/2020/10/Obelezavanje-pobede-i-komemoracija-zrtava-Ouje.pdf>

The state institutions of Serbia have started officially marking the anniversaries of Operation Storm in 2015, together with Republika Srpska. That year, the Day of Remembrance for all Serbian victims killed and expelled was established, which is marked on 5 August as a day of mourning. In the same year, the first official large-scale commemoration was held, which began with a symbolic meeting between Milorad Dodik and Aleksandar Vučić in the middle of the bridge on the river Rača. A memorial plaque was unveiled at this place in 2020. It is also planned to build a memorial park near Sremska Rača.¹⁵¹

In 2021, the central manifestation on the occasion of the Day of Remembrance of all Serbs killed and expelled in the military Operation Storm in 1995, was held on 4 August in Busije, settlement in Zemun. At the beginning of the commemoration, the memorial service for the victims was held by Patriarch Porfirije. The Patriarch said that God does not count who had more and who had fewer victims and pointed out "that before God all the victims are the same, no matter whether they were called Jovan, Jožo or Jusuf". "We remember our lost loved ones, but we are not vengeful; revenge and hatred diminish those who are obsessed with them", Serbian Patriarch said. The commemorative event also included reading information about six survivors of the camp (Jelena Buhač Radojičić, Slavko Milanović, Smilja Tišma, Milinko Čekić, Gojko Rončević, Ljuban Jednak), while five of them stood on the stage without saying a word. Before the speech of the politicians, a performance was presented in which actors, including children with toys, were

¹⁵¹ Ibid, p. 12.

4 August 1995

falling down while shots and Franjo Tuđman's speech from the so-called Brioni's transcript, announcing Operation Storm with the words "such a blow should be made that Serbs disappear", were heard.¹⁵² Dragoslav Bokan, a former leader of the White Eagles paramilitary unit and a warmonger, is the author of the script for last year's performance, which was organised on the bridge near Sremska Rača, along with people who played refugees on tractors.¹⁵³

Serbian member of the Presidency of Bosnia and Herzegovina Milorad Dodik pointed out that "it was suffering of biblical proportions, while the areas where Serbs used to live were deserted".¹⁵⁴ President Aleksandar Vučić told the gathered that "we are showing how much we love our people and that we will not forget everything our Krajina people had to endure". Vučić pointed out that he is "ashamed of such Serbia which was embarrassed about its Krajina refugees, which closed its roads so that other Serbs would not see them, as if there is a need to be ashamed of our tears".¹⁵⁵

On the same day, the associations "Coordination of Serbi-

an Victims" and "Zavičaj" organised a memorial service for the fallen Serbs in the Church of St. Marko in Belgrade. After the memorial service, they laid a wreath at the monument in Tašmajdan Park.¹⁵⁶ These two associations demanded on 2 August, 2021 that the Serbian Orthodox Church declare this date a Red-Letter Day in the Church Calendar of the Serbian Orthodox Church. Also, president of the Coordination of Associations of Refugees and Displaced Persons in Serbia, Milan Žutić, criticised Boris Milošević and Milorad Pupovac for having attended the celebration of Operation Storm in 2020, and called on other representatives of Serbs from Zagreb, as well as from Montenegro not to go to the celebration this year.¹⁵⁷

The Association of Victims' Families "Suza" organised their traditional memorial service at the Church of St. Marko in Belgrade on 5 August.¹⁵⁸ After the service, a group of people, majority of whom were 10 or 15 years old in 1995, unfolded the banner reading "Crime that Lasts". Families of disappeared and murdered Serbs from the "Suza" association then laid wreaths and flowers on the monument in Tašmajdan Park, while the names of those who died in Operation Storm being

¹⁵² "Sećanje na žrtve "Oluje" – u zaboravu nema oproštaja ni sebi ni drugima", RTS Youtube, 4 August, 2021: https://www.youtube.com/watch?v=uc3tzr2I_eM

¹⁵³ Pomirenje i zvanične politike sećanja: obeležavanje pobeđe i komemoracija žrtava vojno-poličke akcije „Oluja“ u Hrvatskoj i Srbiji, REKOM – Mreža pomirenja, October 2020, Jelena Đureinović, p. 13: <https://www.recom.link/wp-content/uploads/2020/10/Obelezavanje-pobede-i-komemoracija-zrtava-Ouje.pdf>

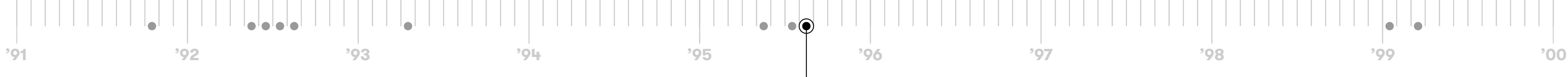
¹⁵⁴ "Sećanje na žrtve "Oluje" – u zaboravu nema oproštaja ni sebi ni drugima", RTS, 4 August, 2021: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/4469816/dan-secanja-srbi-hrvatska-oluja-busije.html>

¹⁵⁵ Ibid.

¹⁵⁶ "Beograd, udruženja Koordinacija i Zavicaj na parastosu poginulim Srbima u hrvatskoj akciji Oluja", 24 Sata/ YouTube, 4 August, 2021: <https://www.youtube.com/watch?v=NorT3yWoIcM>

¹⁵⁷ "Traže crveno slovo za žrtve "Oluje": Udruženje izbeglih iz Hrvatske podneli inicijativu SPC", Večernje novosti, 2 August, 2021: <https://www.novosti.rs/drustvo/vesti/1023115/traze-crveno-slovo-zrtve-oluje-udruzenje-izbeglih-hrvatske-podneli-inicijativu-spc>

¹⁵⁸ "Služiće 5. avgusta za ubijene u Hrvatskoj, vojnoj akciji Oluja", Udruženje „Suza“, 4 August, 2021: <http://www.afmpkr.org.rs/?q=node/211>

4 August 1995

read from the loudspeakers.¹⁵⁹ The “Suza” association also held a press conference on 5 August entitled “Storm - Unpunished Crime”, which discussed the problem of missing persons that continues to burden families.

On the occasion of the 26th anniversary of the Croatian Operation Storm, the Coordination of Serbian Associations of Missing, Killed and Deceased from the Former Yugoslavia said that the operation was “a government project of the then Croatian authorities with the aim of permanent persecution of Serbs.”¹⁶⁰ The Commissariat for Refugees and Migration said that Operation Storm was one of the “most difficult and saddest days for the Serbian people” and a day of mourning for the dead, as well as for another 770 people whose graves are still unknown.¹⁶¹

On the occasion of the anniversary of Operation Storm, the Veritas Documentation and Information Centre reminded that “courts in Croatia have convicted only one person for crimes in that operation, an Albanian, while in Bosnia and Herzegovina one member of the 5th Corps of the Bosnia and Herzegovina Army was convicted of war crime against four members of the Serbian Army of Krajina”. Veritas also said that the celebration of the Operation Storm anniversary “from year to year turns

¹⁵⁹ “Porodice se sećaju žrtava „Oluje“, traže da se konačno rasvetli soubina nestalih”, N1, 5 August, 2021: <https://rs.n1info.com/vesti/porodice-se-secaju-zrtava-oluje-traze-da-se-konacno-rasvetli-soubina-nestalih/>

¹⁶⁰ “Obeležava se godišnjica progona Srba iz Hrvatske u akciji Oluja”, N1, 4 August, 2021: <https://rs.n1info.com/vesti/obelezava-se-godisnjica-progona-srba-iz-hrvatske-u-akciji-oluja/>

¹⁶¹ Ibid.

into glorification of the Ustasha movement and outbursts of hatred towards Serbs”.¹⁶²

In its statement from 5 August, the Humanitarian Law Centre stated that “one of the problems faced by the victims of Storm Operation is the fact that the institutions of Serbia do not recognise them as civilian victims of the war”.¹⁶³ The HLC explains that “under both the previous and the current legislation, this category of victims cannot obtain that status because their injuries did not occur on the territory of Serbia but on the territory of Croatia”.¹⁶⁴ In 2019, the HLC presented the Dossier “Forced Mobilisation of Refugees” in which it provided evidence of forced mobilization of refugees carried out by the Serbian police after the refugees arrived in Serbia after operations Flash and Storm in the summer of 1995. To date, there are no commemorations and monuments dedicated to forcibly mobilised persons on the territory of Serbia, especially refugees from Bosnia and Herzegovina and Croatia.¹⁶⁵

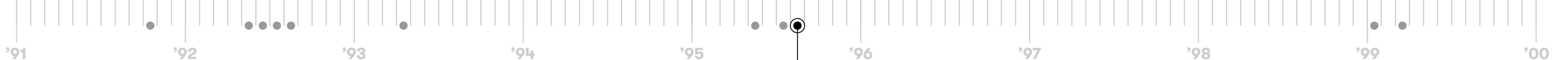
The president of the Association of Serbs from the region and Serbian Progressive Party MP, Miodrag Linta, said that Operation Storm represents “the biggest war crime in Europe since the end of World War II and the final act of ethnic cleansing of

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ “Operacija Oluja – 26 godina bez pravde za žrtve”, HLC, 5 August, 2021: <http://www.hlc-rdc.org/?p=38098>;

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ Humanitarian Law Centre, Dossier: Forced Mobilisation of Refugees, 2019: http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2019/11/Dossier_Forceable_Mobilisation_of_Refugees.pdf

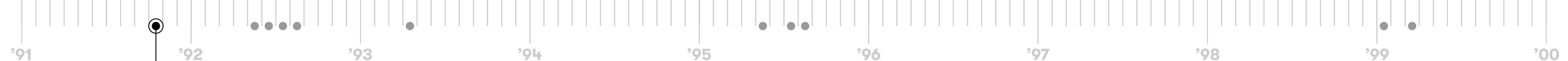
the Serbian people from today's Croatia".¹⁶⁶ He said, among other things, that Croatia refuses to pay arrears of pensions, dinar and foreign currency savings and compensation for destroyed property. "Without resolving the property, acquired, status and other rights of expelled Serbs and other citizens, it is not possible to talk about lasting peace and reconciliation between Croatia and Serbia", Linta said.¹⁶⁷

In mid-May 2021, Marko Stojčić, the main city planner in Belgrade, stated that a memorial park, dedicated to Serbs killed in the conflicts on the territory of the former Yugoslavia in the 1990s, will be built in Busije, Zemun municipality, the very place where the central event dedicated to the victims of Operation Storm was held. "When we find an adequate location, we will announce a competition in order to start the implementation of the project which would be dedicated to all the victims", Stojčić told *Večernje novosti* daily on that occasion.¹⁶⁸

¹⁶⁶ "Linta za RTS: Oluja je najveći ratni zločin u Evropi od završetka Drugog svetskog rata", RTS, 4 August, 2021: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/re-gion/4468823/oluja-miodrag-linta.html>

¹⁶⁷ Ibid.

¹⁶⁸ "Memorijal srpskim žrtvama u Zemunu: Traži se lokacija za izgradnju spomeničkog kompleksa posvećenog stradalima u ratovima devedesetih", Večernje novosti, 15 May, 2021: <https://www.novosti.rs/beograd/vesti/997172/memori-jal-srpskim-zrtvama-zemunu-trazi-lokacija-izgradnju-spomenickog-kompleksa-posvecenog-stradalima-ratovima-devedesetih>

3 October 1991

Commemoration of Victims of the Morinj Camp

Morinj camp (Morinj Collection Centre) near Kotor, where around 270 Croats were imprisoned, including civilians and soldiers from the Dubrovnik frontline, from October 1991 to August 1992. Several individuals, Army members, were convicted by Montenegrin courts for this crime and inhuman treatment of prisoners, while Montenegro has brought 154 decisions to compensate victims of the camp so far.¹⁶⁹ In spite of prosecution and reparations, several Montenegrin NGOs believe that justice has not been served, nor that the Montenegrin society has dealt with this crime.¹⁷⁰ There are no official commemorations organised in memory of this crime. A Kotor-based NGO Centre for Women's and Peace Education

ANIMA initiated the building of a memorial at this site.¹⁷¹ This NGO is the only one to hold regular commemorations and various street actions in the centre of Kotor in memory of the victims on October 3, the day when the camp was formed.¹⁷² At the commemoration, representatives of this NGO repeated their request for marking this site and said: "The Government, as well as the Kotor municipality, must do more and make the Morinj camp more visible, mark this crime scene, and pay respect to the victims, in order to make what was happening in Kotor during the war known. If there is silence around shameful acts and operation of the Morinj Camp, it is not possible to talk about justice and peaceful coexistence in Montenegro. Nor about peace in Kotor and the Bay of Kotor."¹⁷³

On October 3, 2021, Interior Ministers of Croatia and Montenegro Gordan Grlić Radman and Đorđe Radulović visited together a location on which the Yugoslav People's Army prison camp was situated 30 years ago, where around 270 prisoners from the Dubrovnik battlefield were tortured from October 1991 to August 1992. At the moment, this is the only positive gesture on the part of government officials with regard to the Morinj prison camp, although civil society organisations demanded, in addition to this gesture, that this site should be permanently memorialised.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Bogdan Ivanišević, Tea Gorjanc, War Crime Trials in Montenegro (2009-2015), Human Rights Action, 2016, p. 27: <https://www.hraction.org/wp-content/uploads/2019/12/War-Crimes-Trials-in-Montenegro-2009-2015-1.pdf>

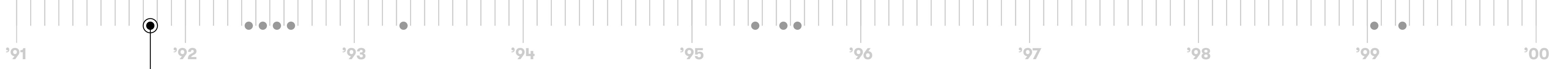
¹⁷⁰ Initiative for building a memorial for Croatian PoW in the Morinj Collection Centre, ANIMA Kotor, 9.11.2019: <http://www.animakotor.org/index.php/634-inicijativa-za-podizanje-spomen-obiljezja-ratnim-zatvorenicima-iz-hrvatske-u-sabirnom-centru-u-morinju>

¹⁷¹ Ibid.

¹⁷² <https://radiojadran.com/u-kotoru-akcija-za-spomen-zrtvama-logora-morinj/>

¹⁷³ "Logor Morinj učiniti vidljivim", ANIMA <https://www.bokanews.me/featured/anima-logor-morinj-uciniti-vidljivim-obiljeziti-mjesto-zlocina-odati-pocast-zrtvama/>

¹⁷⁴ "Zahtijevaju trajnu memorijalizaciju mjesta na kom se nalazio logor Morinj",

3 October 1991

Especially informative to the Montenegrin public was the documentary "War for Peace", by Kočo Pavlović and "OBALA" independent production (2003-2004), in which the shots of Morinj were featured in the final frames, with testimonies of former prisoners. The Association of Croatian Prisoners also produced documentaries "Otvaram vrata/I Am Opening the Door" (2006), "Morinj Camp" (2008 in cooperation with NTV Montena), and participated in the preparation of Snežana Rakonjac's movie "War for Dubrovnik" (2010, episode "Dirty War" is about Morinj). The Association has also collected plenty of archive materials. Crimes were also well-documented in court proceedings, thanks to the testimonies of former prisoners, around 70 of whom came to testify. Zagreb-based NGO "Documenta" recorded several testimonies of prisoners from Morinj and Bileća within their project "Personal Memories of War and Other forms of Political Violence from 1941 to Date".¹⁷⁵

At the end of 2020, the Montenegrin writer, Ognjen Spahić, published his novel "Under Both Suns", which talks about the problem of dealing with the part of Montenegrin history through the eyes of Colonel Budimir Bato Lončar, intertwining personal, family trauma with his refusal to participate in torturing prisoners at the Morinj camp.¹⁷⁶

RTCG, 5.10.2021: <http://www rtcg me/vijesti/drustvo/336902/zahtijevaju-trajnu-memorijalizaciju-mjesta-na-kom-se-nalazio-logor-morinj.html>

¹⁷⁵ YIHR Montenegro, War Crimes in Montenegro, Memory Book, 2021, p. 83: <http://www.yihr.me/eng/wp-content/uploads/2021/10/IDC-Memory-book-War-crimes.pdf>

¹⁷⁶ Ibid, p. 84.

Characteristics of commemorations

Summary analysis of the ten cases of different commemorative practices demonstrates that the following characteristics prevail, with nationalistic ideological framework being the most widespread:

Ethnocentrism

In almost all four countries, examples of official commemorative practices that are inclusive are rare. The only progress is observed in Montenegro in terms of joint commemoration of the Morinj prison camp by the ministers of foreign affairs of Croatia and Montenegro.

Militarisation

This is most visible on the example of commemoration of NATO bombing and marginalisation of civilian victims of bombing, alongside the glorification of death during military service.

“Hero” victims

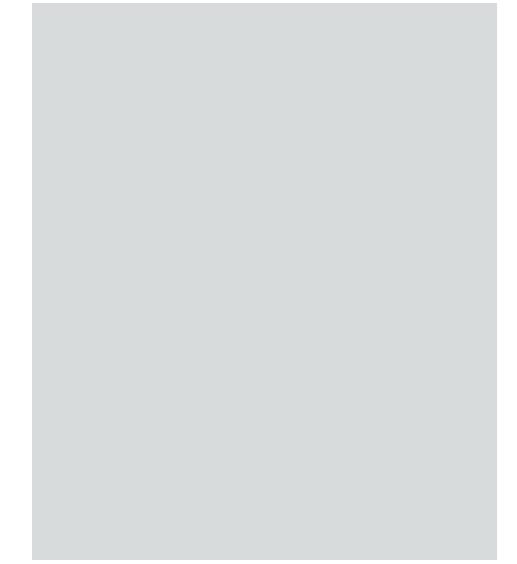
The most widespread form of commemorations, in which victims are observed as persons who were killed voluntarily, giving their lives for the homeland.

Marginalisation

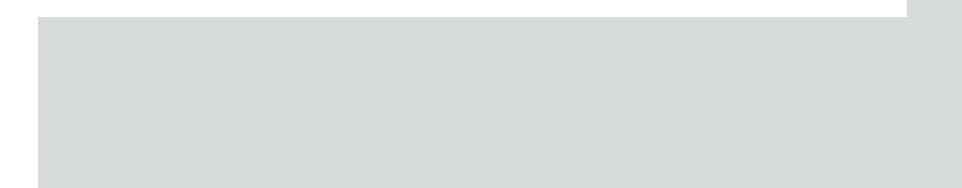
No debate about the crimes in society.

Denial

Denial of the crimes is also used in the commemoration of victims or soldiers from “our community”.

Raport mbi përkujtimet në Serbi, Bosnjë dhe Hercegovinë, Kosovë dhe Mali të Zi

Hyrje

75

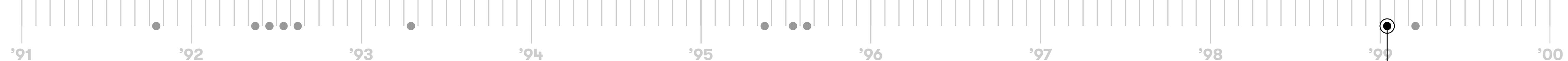
Raporti përkujtimet e kimeve të luftës për Serbinë, Bosnjën dhe Hercegovinën, Kosovën dhe Malin e Zi përmban një analizë të përkujtimeve të dhjetë kimeve të luftës, përfshirë gjenocidin, në këto katër vende, të cilat u morën si raste paradigmatike dhe përmes analizës së të cilave u përpoqëm të vëmë në dukje format më dominante të politikave të kujtimit të luftërave në vendet tona në periudhën nga janari deri në fund të tetorit 2021.

Gjatë vitit 2020, përparimi në përkujtimin e përbashkët të viktimateve të Operacionit Stuhia nga liderët politikë kroatë dhe serbë dukej se inkurajoi përkujtimet e tjera në vendet e tjera të rajonit që të largohen nga monopolet dominuese etnonacionaliste dhe vetëviktimizimi. Ky ishte një nga motivet për të eksploruar rëndësinë, për të përshkruar dhe hartuar praktikat ekzistuese përkujtimore në katër vendet në fjalë. Viti i kaluar u shënua nga një valë e re festimesh të kriminelëve të luftës, veçanërisht pas miratimit të amendamentit të Kodit Penal të BiH, i cili sanksionon mohimin e kimeve të luftës, kimeve kundër njerëzimit dhe gjenocidit. Gjithashtu, retorika e luftës, veçanërisht në BeH, ngërçi i përgjithshëm në integrimin europian të rajonit, mungesa e dialogut zyrtar

në mes të Beogradit dhe Prishtinës dhe marrëdhëniet e trazuara midis Malit të Zi dhe Serbisë për shkak të Rezolutës së Gjenocidit në Srebrenicë, të reflektuara në praktikat përkujtimore të luftës dhe kimet e luftës nga vitet 1990.

Raporti është rezultat i punës së ekipit rajonal të Nismës së të Rinjëve për të Drejtat e Njeriut në kuadër të projektit "Forcimi i Pajtimit", i cili kishte për qëllim hartimin dhe hulumtimin e praktikave përkujtimore kushtuar ngjarjeve të luftës dhe kimeve të luftës, të cilat u organizuan në pandemi gjatë vitit 2021. Nga 1 janari deri më 31 tetor. Raporti është shkruar në bazë të mediave dhe mbulimit të drejtpërdrejtë të përkujtimeve, si dhe në bazë të dy raundeve të konsultimeve, një takimi rajonal dhe një punëtorie kushtuar përkujtimit të viktimateve të kimeve të luftës. Projekti u zbatua bashkërisht nga Nisma e të Rinjëve për të Drejtat e Njeriut në Serbi, Nisma e të Rinjëve për të Drejtat e Njeriut në Bosnje dhe Hercegovinë, Nisma e të Rinjëve për të Drejtat e Njeriut - Kosovë dhe Nisma e të Rinjëve për të Drejtat e Njeriut në Mal të Zi me mbështetjen e Rrjetit Ballkanik për Zhvillimin e Shoqërisë Civile (BCSDN) dhe Agjencia suedeze për Bashkëpunim dhe Zhvillim Ndërkombëtar (SIDA).

Shpresojmë që analizat e praktikave individuale përkujtimore dhe marrëdhëniet midis akterëve të paraqitur në raport do të jenë të dobishme për individët, shoqatat e viktimateve, grupet aktiviste, organizatat dhe partitë politike që merren ose do të merren me kulturën e kujtimit të luftërave të viteve 1990, dhe që synon arritjen e paqes pozitive në rajonin e ish-Jugosllavisë.

15 janar 1999

Përkujtimet e kimeve në Reçak

Të paktën 45 civilë shqiptarë u vranë në fshatin Reçak, komuna e Shtimes në Kosovë, më 15 janar 1999, në operacionin e përbashkët të MPB-së së Serbisë dhe Ushtrisë Jugosllave.¹ Krimi u gjykua para Tribunalit Penal Ndërkombëtar për ish-Jugosllavinë (ICTY) në tre raste: Milosheviq², Millutinoviq dhe të tjerë dhe Gjorgjeviq. Edhe pse ky krim u hoq si pjesë e aktakuzave për dy rastet e para për hirë të një gjykimi më efikas, në vendimet e shkallës së parë dhe të dytë para TPNJ-së për Vlastimir Gjordjeviq, gjykata e vërtetoi faktin se krimi i luftës në Reçak ka ndodhur.³ Vendimi i shkallës së dytë thotë se Gjorgjeviq, si ndihmës ministër dhe shef i Departamentit të Sigurisë Publike të Ministrisë së Brendshme të Serbisë, kishte "rol udhëheqës" në përpjekjet e Ministrisë së Brendshme për

të mbuluar vrasjen e civilëve në Reçak.⁴ Për krimin në Reçak u dënuat edhe serbi i Kosovës Zoran Stanojeviq. Ai u dënuat në vitin 2001 me 15 vjet burg për vrasje dhe tentativë për vrasje me aktvendim të Gjykatës Themelore në Prishtinë, por u fal nga presidenti i atëhershëm serb Boris Tadiq në vitin 2007, duke theksuar se gjykimi i tij në Prishtinë nuk ishte i drejtë.⁵

Përkujtimi kryesor u mbajt në kompleksin memorial të Reçakut, ku morën pjesë disa përfaqësues të autoriteteve të Kosovës. "Sot, në këtë ditë të veçantë, bëmë homazhe për viktimat e masakrës në Reçak, vendi ku ndodhi masakra e tmerrshme. Në Kosovë janë bërë shumë krimë të tmerrshme, por ky vend është i veçantë. "Kjo ngjarje sensibilizoi botën për situatën, terrorin dhe vrasjet që po ndodhnin në Kosovë me vite të tëra", tha kryeministri në detyrë i Kosovës Avdullah Hoti në 22 vjetorin e kompleksit memorial të papërfunduar në Reçak.⁶

Partneri i tij i koalicionit dhe ish-kryeministri i Kosovës Ramush Haradinaj mbajti fjalim më të shkurtër. "Liria ka emër, ka Prekaz, ka Reçak, ka varre dhe vuajtje dhe dhimbje të atyre që janë themeli më i dashur i lirisë. "Lavdi e përjetshme atyre", tha ai. Në Reçak folën edhe lideri i Vetëvendosjes Albin Kurti

¹ Vendimi i Këshillit të Apelit në rastin Gjorgjeviq para TPNJ-së, 27 janar 2014, f. 86: <https://www.icty.org/x/cases/djordjevic/acjug/bcs/140127.pdf>

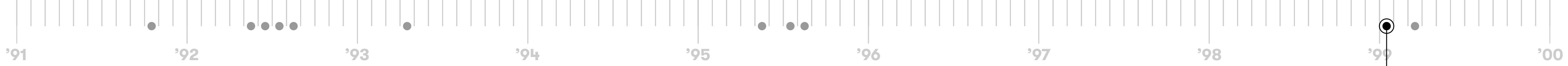
² Aktakuza kundër Milosheviqit dhe të tjerëve para TPNJ, 22 maj 1999, Pika 98: https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/ind/bcs/mil-ii990522b.htm;

³ Vendimi i Këshillit të Apelit në rastin Gjorgjeviq para TPNJ-së, 27 janar 2014, f. 86: <https://www.icty.org/x/cases/djordjevic/acjug/bcs/140127.pdf>

⁴ Po ashtu, f. 86 i 216;

⁵ Pse është i rëndësishëm rasti i Reçakut - me 300 e 500 fjalë, Slobodan Mariçiq, BBC në serbisht, 6 dhjetor 2019: <https://www.bbc.com/serbian/lat/seria-50688427>;

⁶ 22 vjet nga Reçaku, i cili ndërkombëtarizoi çështjen e Kosovës, 15 janar 2021: <https://kossev.info/22-godine-od-racka-koji-je-internacionalizova-pitanje-kosova/>;

15 janar 1999

dhe kryetarja e atëhershme e Kuvendit Vjosa Osmani.⁷

“Reçaku është vendi ku më në fund është dëshmuar synimi i Serbisë për të shfarosur popullin shqiptar. Nderim për të gjithë luftëtarët dhe dëshmori e rënë, kjo e vërtetë duhet thënë me zë të lartë, duke kërkuar drejtësi për të gjithë ata që ishin viktima civile dhe ata që ranë që ne të gëzojmë lirinë tonë. “Dëshmitë e gjenocidit serb mund të gjenden në mbarë Kosovën, kështu që kurrë nuk është vonë për të diskutuar për këto kime kudo në botë në mënyrë që bota t'i shohë këto kime”, u tha Osmani gazetarëve.⁸

Më 15 janar 2021, drejtori i Zyrës për Kosovë dhe Metohi, Petar Petkoviq, është takuar me Danica Marinkoviqin, e cila ishte gjyqtare hetuese për rastin e Reçakut. Me atë rast, Petkoviq e falënderoi Marinkoviqin si “më meritoren për zbulimin e të vërtetës për rastin e Reçakut”.⁹. Pas hetimeve në Reçak, ajo pretendoi se nuk ka pasur kime dhe se viktimat nuk ishin civilë, por pjesëtarë të UÇK-së. Ky është një përfundim krejtësisht i ndryshëm nga hetimi i kreut të Misionit Verifikues të OSBE-së, William Walker, si dhe konkluzioni i ekipit mjekologjor të Helena Ranta, se viktimat ishin civilë dhe se në Reçak kishte krim, gjë që më vonë u konfirmua nga TPNJ në vendimin për Gjorgjeviqin. Kimi i luftës në Reçak, i cili ishte

7 Po ashtu;

8 Po ashtu;

9 Petkoviq me gjyqtaren që hetoi Reçakun: Faleminderit që hoqët të vërtetën për Reçakun nga harresa dhe politizimi, KOSSEV, 15 janar 2021: <https://kossev.info/petkovic-sa-sudijom-koja-je-istratzivala-racak-hvala-joj-sto-je-istinu-oracku-otrgla-od-zaborava-i-politizacije/>

arsyeja e negociatave në Rambuje dhe fillimi i bombardimeve të NATO-s ndaj RFJ-së, nga viti 1999 e deri më sot është një nga krimet më të mohuara nga zyrtarët serbë.¹⁰

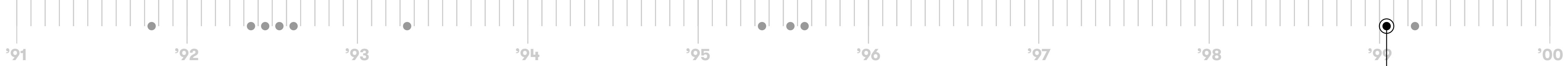
Ivan Todosijeviq, anëtar i Listës Serbe dhe më pas ministër në Qeverinë e Kosovës së Ramush Haradinajt, tha në mars të vitit 2019 në Zveçan, me rastin e 20 vjetorit të bombardimeve të Republikës Federale të Jugosllavisë (RF) së atëhershme, se “ishin pikërisht këta terroristë shqiptarë që e kanë shpikur tërë këtë, që kanë kryer krimet më të mëdha në Kosovë dhe Metohi, për të cilat askush nuk ka dhënë llogari deri sot e kësa dite.” “Ata kanë kryer kime para agresionit të NATO-s, kanë vrarë nikoqirë të mirë serbë dhe oficerë policie në vendin e tyre të punës”. Ata kanë vazhduar festën e tyre të përgjakshme gjatë agresionit dhe pas ardhjes së të ashtuquajturve forca paqeruajtëse në Kosovë dhe Metohi”, tha në atë kohë Todosijeviq.¹¹

Me rastin e aktgjykimit të shkallës së parë të gjykatës në Prishtinë kundër Ivan Todosijeviqit, më 5 dhjetor 2019, Presidenti i Serbisë ka deklaruar: “E përsëris tani se ishte një krim i sajtar, ku gjithçka ishte falsifikuar nga ai mistrec, gënjeshtar dhe mashtrues i botës së bardhë, Walkeri”.¹². Në një

10 Kujtesa e Reçakut, Isidora Stakiq, Blogu i Kulturës së Kujtesës në Dialog, 15 janar 2021: <https://www.kultureseancaja.org/blog/secanje-na-racak/>;

11 Deputeti i dënuar me burg i Listës Serbe është ende deputet, Sandra Cvetkoviq, RSE, 30 nëntor 2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/kosovo-skupstina-ivan-todosijevic/31587196.html>;

12 Vuçiq: Unë dhe të gjithë anëtarët e Listës Serbe përsërisim se “Reçaku” është fabrikuar, Kosova Online, 5 dhjetor 2019: <https://www.kosovo-online.com/ves->

15 janar 1999

deklaratë të përbashkët më 9 dhjetor 2019, Nisma e të Rinjëve pér të Drejtat e Njeriut në Serbi dhe Kosovë e dënoi këtë deklaratë dhe i bëri thirrje Vuçiqit që të kërkojë falje dhe të ndalojë retorikën e mohimit të kimeve të luftës në Kosovë.¹³

Në ndërkohë, Todosijeviq ishte kandidat pér asambleist në zgjedhjet e fundit lokale në Kosovë në kuvendin e Zveçanit, një komunë me shumicë serbe në veri të Kosovës. Pasi fitoi mandatin, Komisioni Qendor i Zgjedhjeve i Kosovës (KQZ) e anuloi atë sepse më 24 gusht 2021, Todosijeviq u dënuar me dy vjet burg pér gjuhë të urejtjes pér një deklaratë në të cilën ai mohoimasakrën ndaj shqiptarëve në Reçak në viti 1999.¹⁴

Pas aktgjykit të shkallës së dytë kundër Todosijeviqit, më 25 gusht 2021, Vuçiq deklaroit se “Todosijeviq është dënuar sepse ka thënë të vërtetën pér Reçakun”.¹⁵ Kujtojmë gjithashtu se Goran Radosavleviq Guri, i cili komandonte operacionin policor në Reçak, është ende anëtar i Partisë Progresive Serbe (SNS) në pushtet.¹⁶

¹³ [ti/politika/vucic-i-ja-i-svi-clanovi-srpske-liste-ponavlamo-da-je-racak-fabrikovan-5-12-2019](https://www.yihr.rs/bhs/yihr-kosovo-i-yihr-srbija-osuduju-retoriku-poricanja-predsednika-vucica/);

¹⁴ YIHR Kosovë dhe YIHR Serbia dënojnë retorikën e mohimit të Presidentit Vuçiq, YIHR Serbi, 9 dhjetor 2019: <https://www.yihr.rs/bhs/yihr-kosovo-i-yihr-srbija-osuduju-retoriku-poricanja-predsednika-vucica/>;

¹⁵ Deputeti i dënuar me burg i Listës Serbe është ende deputet, Sandra Cvetkoviq, RSE, 30 nëntor 2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/kosovo-skupstina-ivan-todosijevic/31587196.html>;

¹⁶ Vuçiq: Todosijeviq dënohet pér të vërtetën, shkelje brutale e të drejtave, Tanjug, 25 gusht 2021:<http://www.tanjug.rs/full-view.aspx?izb=677964>;

¹⁷ Dhoma e Përfaqësuesve i kërkon Serbisë zbardhjen e vrasjes së vëllezërve Bytyçi, Dushan Komarçeviq dhe Amra Zejneli, RSE, 23 tetor 2019: <https://www.slobodnaevropa.org/a/bitici-kongres-sad-rezolucija-srbija/30231888.html>;

Mediat në Serbi kryesisht në përvjetorin e këtij krimi, por edhe gjatë vitit 2021, raportuan se krimi në Reçak ishte një veprim legjitim në të cilin u vranë terroristët.¹⁷, dhe se William Walker gënjeu publikun se kjo ishte një krim.¹⁸ Bashkëbiseduesja e disa mediave me rastin e përvjetorit të Reçakut është Danica Maksimoviq, kështu që më 14 janar 2021, Veçernje Novosti transmeton lajmin e portalit online të Kosovës me titull “Rasti i Reçakut: 22 vjet nga gënjeshtra e Walker-it që shkaktoi bombardimin e Jugosllavisë” në të cilën Maksimoviq përsërit tezën. Në të, Danica Maksimoviq dhe Goran Petronijeviq e vlerësojnë Walkerin si “spiun” dhe “gënjeshtar”.¹⁹

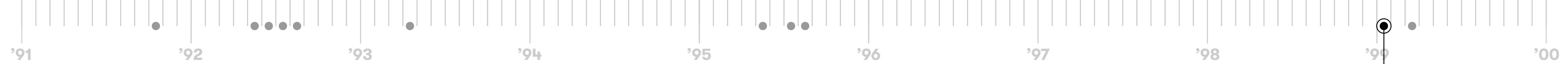
Më 10 dhjetor 2021, RTS njoftoi se xhirimet e filmit “Rasti Reçak” në kuadër të serialit “Dosja e Kosovës”, i cili është duke u realizuar nga RTS dhe produksion të Ministrisë së Brendshme të Serbisë, janë drejt përfundimit.²⁰ Me atë rast, gjatë një vizite grupit të xhirimit në Nish, ministri Vulin po

¹⁷ Gjykatësja Danica pér rastin e Reçakut në përvjetor: “Walker shkatërrroi srebët në Kosovë, gjithçka ishte mashtrim”, Telegraf, 15 janar 2021: <https://www.telegraf.rs/vesti/politika/3289104-sudija-danica-o-slucaju-racak-na-godisnjicuvoker-je-unistio-srbe-na-kosovu-sve-je-bila-prevara>;

¹⁸ AVOKATI GORAN PETRONIJEVIQ: Reçaku është një gënjeshtë, Walker është një manipulues i shërbimit të inteligencës, Informer, 12/10/2021: <https://informer.rs/vesti/politika/658980/advokat-goran-petronijevic-racak-laz-voker-obavestajni-manipulator>;

¹⁹ RASTI I REÇAKUT: 22 vjet nga gënjeshtra e Walkerit që mundësoi bombardimin e Jugosllavisë, Veçernje Novosti, 14 janar 2021: <https://www.novosti.rs/vesti/politika/954856/slucaj-racak-22-godine-vokerove-lazi-koja-omoguila-bombardovanje-jugoslavije>;

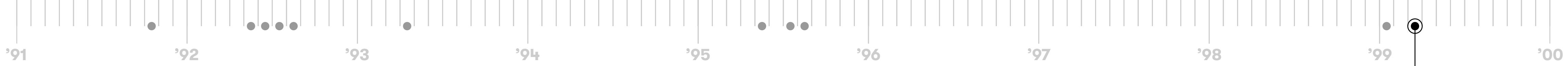
²⁰ Xhirimet e filmit “Rasti Reçak” në kuadër të serialit “Dosja e Kosovës”, RTS, 10 dhjetor 2021, po përfundojnë: <https://www.rts.rs/page/magazine/sr/story/411/film-i-tv/4621721/sosije-kosovo-slucaj-racak-snimanje-okolina-nisa-sladjana-zaric.html>;

atë ditë deklaroi: "Reçaku është një falsifikim i tmerrshëm. "Reçaku është një fyerje e madhe për mbarë njerëzimin, për të gjithë ata që e kanë thënë këtë gënjeshtër, por Reçaku është mundësia jonë për të treguar se sa padrejtësish jemi shkatërruar dhe vrarë si komb".²¹ Deklarata e Vulinit u dënuar nga Ambasada Amerikane në Beograd dhe Bashkimi Europian.²²

²¹ Po ashtu;

²² BE dhe SHBA dënojnë deklaratat e Vulin për Reçakun, RFE, 10.12.2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/vulin-racak-masakr-albanci/31602952.html>;

24 mars 1999

Shënim i fillimin të bombardimeve të NATO-s

Më 24 mars 1999 filluan sulmet ajrore ndaj RFJ-së nga forcat e NATO-s, në bazë të arsyetimit për parandalimin e krimeve në Kosovë. Bombardimi zgjati 78 ditë. Me këtë rast, në prani të zyrtarëve qeveritarë në mbarë Serbinë janë mbajtur disa ngjarje përkujtimore, me rastin e Ditës së Përkujtimit të viktimave të bombardimeve të NATO-s, në formë të vendosjes së luleve në monumentet e viktimave të bombardimeve.

Në Valjevë, me rastin e shënimit të Ditës së Përkujtimit të viktimave të bombardimeve të NATO-s, përfaqësues të qytetit dhe të ushtrisë serbe vendosën lule në monumentin e pilotit Milenko Pavloviq dhe më pas vendosën lule në monumentin e viktimave të Luftërave të viteve 1991-1999.²³ Kryetari i komunës së Novi Sadit, Milosh Vuçeviq, tha se “ne vuajtëm dhe qajtëm për çdo jetë të humbur, u drodhëm nga zhurma e sirenave, u përpëlitëm para goditjeve të forcës më të fortë

²³ Është shënuar Dita e Kujtimit të viktimave të bombardimeve të NATO-s, Vamedia, 24 mars 2021; <https://www.vamedia.info/2021/03/obelezen-dana-secanja-na-stradale-u-nato-bombardovanju/>;

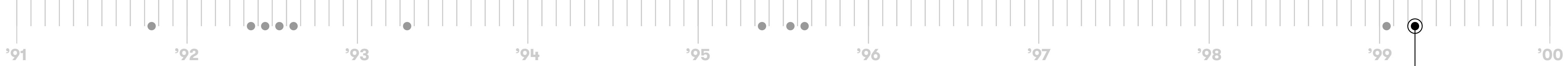
ushtarake që eci ndonjëherë në këtë botë, por nuk u dorëzuam apo humbën shpresën që Serbia jonë të shkëlqejë sërisht krenare me gjithë lavdinë dhe bukurinë e saj”.²⁴ Përfaqësues të shoqatave të veteranëve dhe familjeve të të vrarëve duke vendosur kurora me lule në monumentin e Pançevës për të rënët në luftërat e viteve 1990 në parkun e qytetit në Pançevë, shënuan datën e trishtë të fillimit të bombardimeve të NATO-s ndaj Serbisë.²⁵

“Kanë kaluar 22 vjet nga agresioni i NATO-s – sulmi kriminal ndaj Serbisë. Këtë nuk duhet ta harrojmë kurrë. Mund të falim, por nuk mund të harrojmë kurrë”, tha Todor Stojanoviq nga SUBNOR Pancevo. Kurora lulesh vendosën edhe përfaqësues të vetëqeverisjes lokale në Bor, përfaqësues të ushtrisë serbe, policisë dhe organizatave të veteranëve të qytetit. Me atë rast kryetari i Borit, Aleksandar Milikiq, ka theksuar se “pothuajse nuk ka qytet në Serbi që të mos ketë qenë shënjestër e agresorëve të NATO-s”.²⁶ Gjithashtu, në Smederevë u vendosën kurora me lule nga përfaqësues të pushtetit lokal dhe të Ministrisë së Mbrojtjes dhe ushtrisë në pllakën përkujtimore

²⁴ VUÇEVIQ: Emrat e viktimave të bombave të NATO-s do të janë në kujtesën tonë për aq kohë sa të janë Serbia dhe qytetarët e saj, Moj Novi Sad, 24 mars 2021: <http://www.mojnovisad.com/vesti/vucevic-imena-stradalih-pod-nato-bombama-bice-u-nasim-secanjima-dok-god-je-srbije-i-njenih-gradjana-id39163.html>;

²⁵ Vendosen kurora me lule në monumentin e Pançevasve, o13 Info, 24 mars 2021: <https://o13info.rs/vesti/drustvo/pancevo-povodom-godisnjice-nato-bombardovanja-polozeni-venci-na-spomenik-pancevcima>;

²⁶ Duke kujtuar bombardimet e NATO-s: Një ditë për të mos u harruar, bor.rs, 24 mars 2021: <https://bor.rs/secanje-na-nato-bombardovanje-dan-koji-se-ne-zabavrlja/>;

24 mars 1999

të luftëtarëve të rënë në agresionin e NATO-s.²⁷

Me vendosjen e kurorave të luleve dhe përkujtim të viktimave në Nish, Leskovc, Vllasotincë, Medvegjë, Vranjë, Prokuple, Pirot dhe Surdulicë u shënua 24 Marsi, Dita e Përkujtimit të viktimave të agresionit të NATO-s. Kanë kaluar 22 vjet nga fillimi i bombardimeve, i cili zgjati 78 ditë, dhe u vendosën lule e kurora me lule në memorialet në qytetet në jug të Serbisë, ku përveç familjeve të viktimave, delegacioneve të qytetit dhe komunave, delegacioneve ushtarake dhe policore ishin edhe shoqatat qytetare.²⁸ Në Prokuple, klerikët e kishës së Shën Prokopit dhe klerikët e Dioqezës së Toplicës bënë shërbesë për viktimat e luftës dhe agresionit të NATO-s.²⁹ Po ashtu, pas shërbesës për "shpirrat e viktimave", në "Monumentin për Mbrojtësit e Lirisë Serbe" në emër të komunës së Milanocit të Epërm, nënkytarja Jadranka Dostaniq dhe kryetari i Kuvendit të Komunës, Lazar Nikoliq, kanë vendosur kurora me lule, kurse në emër të Ushtrisë të Republikës së Serbisë, Komandanti i garnizonit nënkoloneli Nenad Drazhinac dhe përfaqësuesit e Shoqatës së Invalidëve të Luftës dhe Familjeve të Ushtarëve të Vrarë të Komunës së Milanocit të Epërm.³⁰

²⁷ Është shënuar Dita e Kujtimit të viktimave të bombardimeve të NATO-s, Vamedia, 24 mars 2021: <https://www.podunavlje.info/dir/2021/03/24/komemorativni-skup-u-znak-secanja-na-stradale-u-nato-bombardovanju/>;

²⁸ Në jug të Serbisë u shënua Dita e Përkujtimit të viktimave të agresionit të NATO-s, Južne vesti, 24 mars 2021: <https://www.juznevesti.com/Drushtvo/Najgu-Srbije-obelezen-Dan-secanja-na-zrtve-NATO-agresije.sr.html>;

²⁹ Po ashtu;

³⁰ Shënohet Dita e Përkujtimit të Bombardimeve të NATO-s, GM Press, 24 mars 2021: <http://gmpress.rs/obelezen-dan-secanja-na-zrtve-nato-bombardovanja/>;

Zëvendëskryeministri dhe ministri i Mbrojtjes Dr. Nebojsha Stefanoviq vendosi një kurorë me lule në memorialin "Monumenti i të vrarëve gjatë luftërave të viteve 1990-2020 dhe agresionit të NATO-s në RFJ në vitin 1999" në qendër të Kurshumlisë dhe pranë memorialit në kazermën "Kryengritja e Toplicës".³¹ Ministri Stefanoviq, pasi vendosi kurorë lulesh në memorialin në kazermën e Kurshumlisë, tha se "sot u bëjmë homazhe mbrojtësve trima të vendit tonë në vendin ku u vendos posti komandues i Armatës së Tretë dhe ku 11 pjesëtarët e ushtrisë sonë, oficerë, nënoficerë dhe ushtarë humbën jetën në ditën e parë të agresionit dhe u plagosën 27 ushtarë 27 të tjerë".³² Në Aleksandrovci u vendosën kurora me lule në monumentin e luftëtarëve të rënë të famullisë të vrarë në luftërat e viteve 1990-1999.³³ Gjithashtu, në Sombor u mbajtën përkujtime ushtarake³⁴, pastaj në Negotinë, ku foli një nga "heronjtë e Koshares", si dhe në Kragujevc.³⁵, Bolevac³⁶,

³¹ Ministri Stefanoviq vendosi kurora me lule në memorialin e viktimave të agresionit të NATO-s: Kujtojmë me krenari veprat heroike, MOVS, 24 mars 2021: <https://www.mod.gov.rs/lat/tekst/17204/ministar-stefanovic-polozio-vence-naspomen-obelezja-zrtvama-nato-agresije-sa-ponosom-se-secamo-herojskikh-del-17204>;

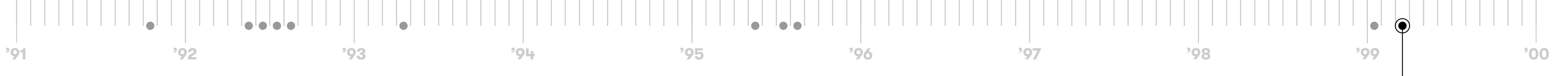
³² Po ashtu;

³³ Shënohet përvjetori i bombardimeve të NATO-s në Aleksandrovac, RT Krushevac, 24 mars 2021: <https://www.rtk.rs/121161/u-aleksandrovcu-obelezena-godisnjica-od-pocetka-nato-bombardovanja/>;

³⁴ Shënohet Dita e Përkujtimit të Bombardimeve të NATO-s në Sombor, TV Sombor/ Youtube, 24 mars 2021: <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=Gd4cDjaOZ9o>;

³⁵ Shënohet përvjetori i fillimit të bombardimeve të NATO-s në Kragujevac, Nedeljne Kragujevačke, 24 mars 2021: <https://www.kragujevacke.rs/DRUSTVO/obelezena-godisnjica-pocetka-nato-bombardovanja-u-kragujevcu/>;

³⁶ Shënohet përvjetori i bombardimeve të NATO-s në Bolevac, TV Bor, 24 mars 2021: <https://rtvbor.rs/u-boljevcu-obelezena-godisnjica-nato-bombardovanja/>;

24 mars 1999

Pozharevc³⁷ dhe Zrenjanin.³⁸

Me rastin e shënimit të Ditës së Përkujtimit të viktimate të bombardimeve të NATO-s, ministrja e Punës, Punësimit, Veteranëve dhe Çështjeve Sociale dhe kryetarja e Komisionit për Ruajtjen e Traditave të Luftërave Çlirimtare të Serbisë, Darija Kisic Tepavçeviq, vendosi një kurorë në Monumentin e Fëmijëve të Viktimate të NATO-s në Parkun Tashmajdan të Beogradit.³⁹

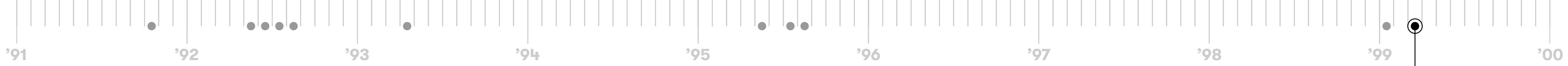
Ministri i Brendshëm Aleksandar Vulin vendosi një kurorë lulesh në rrugën Kneza Milosha në Beograd në një pllakë përkujtimore për pjesëtarët e MPB-së që vdiqën gjatë agresionit të NATO-s në vitin 1999 dhe tha se Serbia kurrë nuk do ta harrojë atë krim dhe nuk do të ndalojë së kërkuari drejtësi.⁴⁰ Alexander Vulin tha se agresioni i NATO-s ishte krimi i fundit i madh dhe i pandëshkuar në shekullin e 20-të.

³⁷ PËRVJETORI I BOMBARDIMIT TË NATO-s NË POZAREVAC: Përkujtimi i 19 policëve dhe ushtarëve të vrarë, Veçernje Novosti, 24 mars 2021: <https://www.novosti.rs/drustvo/vesti/978593/godisnjica-nato-bombardovanja-pozarevac-pomen-19-poginulih-policajaca-vojnika>;

³⁸ Është shënuar Dita e Përkujtimit për viktimat e agresionit të NATO-s të vitit 1999. Vitet, Radio e qytetit të Zrenjaninit, 24 mars 2021: <http://www.gradskiradiozrenjanin.com/obelezen-dan-secanja-na-zrtve-nato-agresije-1999-godine/>;

³⁹ Kisiq Tepavçeviq: Ajo që lëndon më shumë çdo njeri janë viktimat fëmijë dhe lotët e fëmijëve, Tanjug, 24.3. 2021: <http://www.tanjug.rs/multimedia.aspx?izb=v&&GalID=507171>;

⁴⁰ Dita e Përkujtimit të viktimate të agresionit të NATO-s - Serbia nuk do të ndalet kurrë së kërkuari drejtësi, RTS, 24 mars 2021: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/4306792/nato-agresija-bombardovanje-jugoslavia-srbija-aleksandar-vulin-.html>;

24 mars 1999

Vulin vendosi kurora lulesh së bashku me Obrad Stevanoviq.⁴¹ “Asnjë ushtar, asnjë polic nuk e meritonte të vdiste. Çdo vdekje e një njeriu që mbrojti vendin e tij është një krim. Prandaj tingëllon kaq hipokrite kur marrim gjysmë falje duke thënë se u vjen keq që na vranë fëmijët”, tha ministri Vulin, duke theksuar se edhe policët edhe ushtarët që vdiqën gjatë agresionit ishin fëmijët tanë dhe nuk e meritonin që të linin fëmijët e tyre jetima.” “Në pjesën më të madhe të kësaj periudhe prej dy dekadalash, më së shumti kemi dëgjuar se si mbrojtësit e atdheut më së shpeshti janë cilësuar si kriminelë lufte. Është e qartë dhe jam shumë krenar që shteti njeh viktimat në mesin e forcave poliore që së bashku me ushtrinë dhe qytetarët mbrojtën vendin e tyre nga 19 vendet më të fuqishme anëtare të NATO-s”, tha Stevanoviq.⁴²

Presidenti i Serbisë, Aleksandar Vuçiç, më 24 mars ka deklaruar se NATO vrau “2500 civilë, ushtarë dhe policë”. Nga ana tjetër, Ministria e Jashtme e Kosovës në llogarinë e saj zyrtare në Twitter deklaroi se ushtria jugosllave dhe policia serbe vranë më shumë se 15,000 shqiptarë të Kosovës gjatë luftës në Kosovë.⁴³ Fondi për të Drejtën Humanitare (FDH)

⁴¹ Në maj 1999, në një nga takimet e kreut shtetëror, Obrad Stevanoviq, ndihmësministër i policisë, shkroi “Nuk ka kufomë - nuk ka krim”, dhe më poshtë “president”, që, natyrisht, i referohej Sllobodan Milosheviq sipas Dosjes së FDH-së: Heqja e provave të kimeve të luftës në Kosovë: Operacioni i fshehjes së kufomave, f. 53;

⁴² Dita e Përkujtimit të viktimate të agresionit të NATO-s - Serbia nuk do të ndalet kurrë së kërkuar drejtësi, RTS, 24 mars 2021: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/4306792/nato-agresija-bombardovanje-jugoslavija-srbija-aleksandar-vulin-.html>;

⁴³ Ndaloni manipulimin me viktimat e luftës në Kosovë, YIHR Serbi, 27 mars

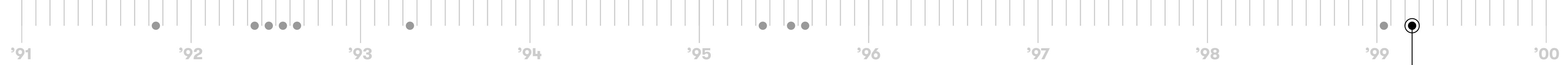
dhe Fondi për të Drejtën Humanitare në Kosovë (FDH Kosovë) kanë botuar në vitin 2014 listën me emrat e viktimate që janë vrarë si pasojë e bombardimeve të NATO-s në Republikën Federale të Jugosllavisë.⁴⁴ Sipas kësaj liste, e cila përditësohet vazhdimesht, në sulmet e NATO-s kanë humbur jetën gjithsej 755 persona, 454 civilë dhe 301 pjesëtarë të forcave të armatosura. Në mesin e civilëve janë 205 serbë dhe malazezë, 221 civilë shqiptarë dhe 28 civilë romë. Janë vrarë gjithsej 271 pjesëtarë të UJ/MPB-së dhe 30 pjesëtarë të Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës (UÇK). Gjithashtu, si pjesë e Librit të Kujtesës së Kosovës FDH dhe FDH Kosova zbuluan se midis 20 marsit dhe 14 qershorit 1999, forcat serbe vranë 6901 shqiptarë që nuk kishin marrë pjesë në armiqësi.⁴⁵ Në të njëjtën periudhë, pjesëtarët e UÇK-së vranë 328 civilë serbë dhe 136 romë dhe joshqiptarë të tjera që nuk morën pjesë në konfliktin e armatosur. Në përleshjet ndërmjet UJ/MPB-së dhe UÇK-së janë vrarë 1204 pjesëtarë të UÇK-së dhe 559 pjesëtarë të UJ-së dhe MPB-së së Serbisë.⁴⁶ Në të njëtin fjalim, presidenti i Serbisë deklaroi se NATO vrau fëmijët e familjes Ahmetaj derisa kthehëshin në shtëpi në Prizren. Sipas FDH dhe FDH Kosovë, familja ishte pjesë e një grupei prej qindra refugjatësh të cilët u ndaluan nga forcat serbe më 13 maj 1999 dhe u detyruan të qëndronin në objektin e Ushtrisë Jugosllave në dalje nga fshati Korishë. Gjatë natës, NATO bombardoi një

2021: <https://www.yihr.rs/bhs/prestati-sa-manipulacijama-u-vezi-sa-zrtvama-rata-na-kosovu/>;

⁴⁴ Fondi për të Drejtën Humanitare, 754 viktima të bombardimeve të NATO-s, 23 mars 2018: <http://www.hlc-rdc.org/?p=34890>

⁴⁵ Po ashtu;

⁴⁶ Po ashtu;

24 mars 1999

objekt ushtarak, duke vrarë 78 persona, përfshirë 32 fëmijë.⁴⁷

Heqja e një kurore lulesh të vendosur nga Klubi i Studentëve të Fakultetit Juridik në Beograd në monumentin “Ishim fëmijë” në parkun Tashmajdan, me qëllim të vendosjes së kurorës me lule të delegacionit shtetëror të kryesuar nga ministrja Kisiq-Tepavçeviq dhe nënkyetari i Komunës së Beogradit Vesiq. është shembulli kryesor i qëndrimit të pamëshirshëm ndaj kulturës së kujtesës, në të cilën në vend të viktimateve vendin kryesor e kanë zyrtarët aktualë shtetërorë. Po ashtu është turp që pas 22 vitesh nga fillimi i bombardimeve të NATO-s në terminin kryesor të RTS-së, në emisionin “Pjetësor” të Olivera Joviçeviqit, të dënuarit për krime lufte Nikolla Shainoviq dhe Vladimir Lazareviq flasin për shkaqet dhe pasojat e bombardimeve të NATO-s. Ky është vetëm një shembull në një seri promovimesh të kriminelëve të dënuar të luftës në institucionet publike dhe në televizionet kombëtare.⁴⁸

Partia për Liri dhe Drejtësi (SSP) në një deklaratë me rastin e 22-vjetorit të bombardimeve të NATO-s tha se shoqëria është e detyruar të nderojë të gjitha viktimat e agresionit, por edhe të kuptojë se cingërrima e armëve dhe konfliktet kurrë dhe askujt nuk i kanë sjellë asgjë të mirë.⁴⁹ Ata kujtojnë se gjatë bombardimeve të NATO-s, “më shumë se 2500 civilë

⁴⁷ Ndaloni manipulimin me viktimat e luftës në Kosovë, YIHR Serbi, 27 mars 2021: <https://www.yihr.rs/bhs/prestati-sa-manipulacijama-u-vezi-sa-zrtvama-rata-na-kosovu/>;

⁴⁸ Po ashtu;

⁴⁹ Përvjetori i bombardimeve të NATO-s në RFJ, SSP, 24 mars 2021: <https://ssp.rs/godisnjica-nato-bombardovanja-srj/>;

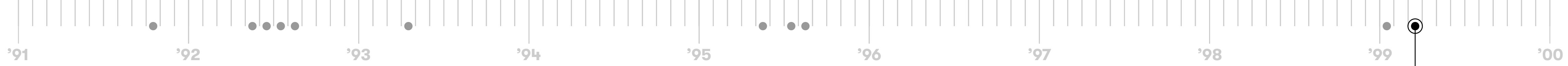
dhe 270 pjesëtarë të ushtrisë dhe policisë humbën jetën, si dhe se u shkatërruan spitale, shkolla, ura, rrugë, hekurudha, fabrika, shtëpi mediatike”, që paraqet shtrembërimin e njëjtë të dhënave të paraqitura nga presidenti Vuçiq.⁵⁰ Gjithashtu, shtojnë ata, “për shkak të mbështetjes së bashkësisë ndërkombëtare për shkëputjen e paligjshme të Kosovës dhe Metohisë, e cila rezultoi me dëbimin e pothuajse të gjithë joshqiptarëve nga ajo zonë, janë humbur mijëra jetë njerëzish”. “Vetëdija se askush në Ballkan nuk do të jetë mirë derisa të jemi të gjithë mirë është baza mbi të cilën bazohet politika e bashkëpunimit rajonal dhe anëtarësimit të përshpejtuar në Bashkimin European, për të cilin insiston SSP-ja”, thuhet në deklaratë, duke shtuar se, ishte e pamundur të bëhej një gjë e tillë derisa të jetë në pushtet i njëjtë grup njerëzish që, siç thonë ata, edhe atëherë ka propaguar politikën e konfliktit.⁵¹ Partia Demokratike kujton gjithashtu të gjitha viktimat e pafajshme në Varvarin, Nish, Gërdelicë, Batajnicë e vende të tjera në mbarë vendin, që humbën jetën në 78 ditët tragjike të vitit 1999.⁵²

Siç thonë ata, fajtorët për ato viktima, si dhe shkatërrimin më të madh material në historinë e vendit tonë, i shohin në udhëheqjen e atëherëshme politike dhe ushtarake të vendeve anëtare të NATO-s, në njëren anë dhe Serbisë dhe RFJ-së në anën tjetër. DS gjithashtu thekson se Serbia e ka pritur përvjetorin e sotëm në rrethana të brendshme të ngjashme si

⁵⁰ Po ashtu;

⁵¹ Po ashtu;

⁵² NATO shembi urat, qeveria shtetin dhe qytetarët kanë pësuar, DS, 24.3.2021: https://ds.org.rs/vest/nato-srusio-mostove-a-vlast-drzavu?_lat=1;

24 mars 1999

atëherë - pushteti i pakufizuar i një njeriu dhe, siç pretendojnë ata, persekutimi i disidentëve politikë, dhe se çështja e Kosovës dhe Metohisë është ende e hapur.⁵³ Lëvizja për Ripërtëritjen e Mbretërisë së Serbisë (POKS) gjithashtu kujton krimet e bëra ndaj popullit dhe shtetit serb, 22 vjet më parë me paktin e NATO-s, dhe kujton se edhe pas dy dekadash askush nuk ka dhënë përgjegjësi për këtë.⁵⁴

Kjo parti thekson se për shkak të kësaj, Serbia nuk do të anëtarësohet kurrë në paktin e NATO-s me asnjë çmim dhe shton se nuk duhet të heqim dorë nga fillimi i padisë kundër përgjegjësve për “krimet e kryera kundër popullit serb, qytetarëve të Serbisë dhe ndaj shtetit”.⁵⁵ Këshilli Rinor i Dverit ka deklaruar se askush nuk ka dhënë përgjegjësi për krimet gjatë bombardimeve të NATO-s dhe se Serbia nuk duhet të anëtarësohet kurrë në paktin e NATO-s. “Jemi të vetëdijshëm për pasojat e fushatës mediatike dhe serbofobisë histerike, e cila vazhdon edhe sot e kësaj dite, si dhe për vështirësitë me të cilat përballen të gjithë ata që luftojnë për të vërtetën për vuajtjet e popullit tonë”, thekson Këshilli Rinor i Dverit. Ata theksojnë se kultura e përkujtimit është e nevojshme në shoqërinë tonë, veçanërisht tek të rinjtë, për të forcuar identitetin kombëtar dhe ndërgjegjësimin se liria jonë paguhet me jetë. Këshilli Rinor i Dverit thekson gjithashtu

53 Po ashtu;

54 Të paditet NATO për krime lufte për përdorimin e municioneve me uranium të varfëruar, POKS, 30 mars 2021: <http://poks.rs/2021/03/30/tuziti-nato-zbog-rat-nog-zlocina-korisca-municije-sa-osiromasenim-uranijumom/>;

55 Po ashtu;

nevojën për një pozicion më të mirë për veteranët e luftës.⁵⁶

Nënkyetari i Partisë Radikale Serbe (SRS), Milan Damjanoviq, deklaroi sot, me rastin e 22 vjetorit të fillimit të bombardimeve të NATO-s, se “shumë duan të paraqesin se ato vende dhe përfaqësues të paktit të NATO-s janë miqtë tanë”. “Jo, ata nuk do të janë kurrë miqtë tanë, ata kurrë nuk mund të janë mbrojtësit tanë dhe nuk duhet të lejojmë kurrë që tekstet tona të mësojnë dhe të shkruajnë se ishte, Zoti na ruajt, ndonjë veprim humanitar apo ta lidhin me atë që aksioni u krye. për shkak të përbrysjes së regjimit të Sllobodan Milosheviqit”, ka thënë Damjanoviq.⁵⁷

Është shënuar përvjetori i fillimit të bombardimeve të NATO-s në Mitrovicën e Veriut dhe në Graçanicë me një ceremoni përkujtimore dhe vendosjen e kurorave pranë kryqit të ngritur për serbët e vrarë në bombardimet e NATO-s dhe gjatë eksodit pas vitit 1999. Në përkujtim u tha se “Serbët në Kosovë dhe Metohi qëndrojnë fort në vendin e vuajtjeve të mëdha për njëzet e dy vjet në të vërtetën dhe kujtesën, duke kujtuar dhe duke bërë homazhe dhe respekt për të gjitha viktimat e tyre të pafajshme të bombardimeve”.⁵⁸

56 Partitë opozitare në përvjetorin e agresionit të NATO-s, Kosovo Online, 24 mars 2021: <https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/opozicione-stranke-o-godisnjici-nato-agresije-24-3-2021>;

57 Damjanoviq: NATO nuk do të jetë kurrë miku ynë, SRS, 24 mars 2021: <https://www.srpskaradikalnastranka.org.rs/lat/saopstenja/damjanovic-srs-nato-nikadanece-bitin-prijatelj.html>;

58 Në pjesën veriore të Mitrovicës u shënua 22 vjetori i bombardimeve të NATO-s, KOSSEV, 24 mars 2021: <https://kossev.info/u-severnom-delu-mitrovice-obelezene-22-godine-od-nato-agresije/>;

16 prill 1993

Përkujtim i krimit në Trusinë

Para memorialit në Trusinë afër Konjicit u ndezën kurora me lule, u ndezën qirinj dhe u kremtua një meshë me rastin e 28 vjetorit të 22 viktimate të vrara në sulmin e pjesëtarëve të Armatës së BiH më 16 prill 1993. Krimi në Trusinë ndodhi në të njëjtën ditë me masakrën e HVO në fshatin Ahmiqi afër Vitezit, ku u vranë 116 civilë dhe ushtarë boshnjakë.⁵⁹ Organizator i shënimit të këtij përvjetori është Shoqata e Familjeve të Veteranëve kroatë të vrarë, të vdekur dhe të zhdukur në Luftën Atdhetare Konjic.⁶⁰

“Para luftës, kishte rreth 7,000 kroatë katolikë në zonë, ndërsa sot janë mezi 150”, tha Don. Ivan Ravliq gjatë përkujtimit. Ai ka vlerësuar se “autorët kanë ndjekur politikën e presidentit të atëhershëm të BeH”.⁶¹

⁵⁹ Përvjetori i masakrës së 23 kroatëve në Trusinë në Hercegovinë veriore, Jutarnji.hr, 16 prill 2021: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/obiljezena-godisnjica-pokolja-nad-23-hrvata-u-trusini-u-sjevernoj-hercegovini-15065906>;

⁶⁰ BiH: Shënohen përvjetorët e krimeve në Ahmiqi dhe Trusinë, RSE, 16 prill 2021:<https://www.slobodnaevropa.org/a/ahmici-zlocin-vitez-hvo-bosnja-ci-rat-hrvati-bih-trusina/31207194.html>;

⁶¹ Përvjetori i masakrës së 23 kroatëve në Trusinë në Hercegovinë veriore, Ju-

“Këtu bëhej një politikë më e lartë nga Sarajeva, thjesht për të dëbuar popullin kroat nga Klisi. Dhe ia dolën. Ishte kjo edhe dëshira e Alija Izetbegoviqitqë të bëhet kjo”, tha Ravliq në një deklaratë për media.

Pjesëtarët e Armatës së BiH u dënuan për këtë krim: Edin Xhekome 13 vjet burg dhe Rasema Handanoviq, e cili u dënuan me pesë vjet e gjysmë burg pasi u deklarua fajtore. Gjykata e Bosnjë-Hercegovinës dënoi edhe zëvendëskomandantin e Njësisë Zulfikar me 15 vjet burg për krimin në Trusinë, Nihad Bojaxhiq, kurse Nexhad Hoxhiq dhe Mensur Memiq u dënuan me 12 dhe 10 vjet burg.⁶²

Babai i Mari Delinacit dhe burri i motrës u vranë në krimin në Trusinë. Ajo tha në përkujtim:

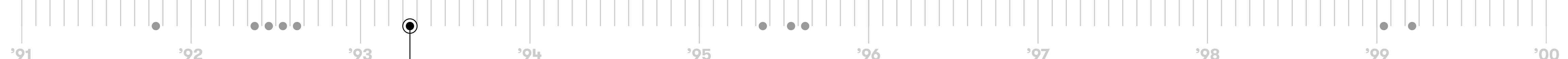
“Pas 28 vitesh dua që kjo e keqe të mos i ndodhë kurrë askujt. Të gjithë të vrarët ishin të afërm dhe njerëz të mi të dashur. Këto plagë nuk mund të shërohen kurrë.”⁶³

Kryetarja e Shoqatës së Viktimave Kroate nga Trusina Dragica Tomiq tha se gjëja më e vështirë ishte se viktimat u vranë në sy të të dashurve të tyre. “Emocionet ngjallen këtu çdo herë dhe le të jetë një vërejtje që krimi të mos ndodh më askund tjeter. Ushtarët që u kapën u vranë në sy të familjeve të tyre, gjë që

tarnji.hr, 16 prill 2021: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/obiljezena-godisnjica-pokolja-nad-23-hrvata-u-trusini-u-sjevernoj-hercegovini-15065906>;

⁶² Po ashtu;

⁶³ Po ashtu;

është e tmerrshme", tha Dragica Tomiq.⁶⁴

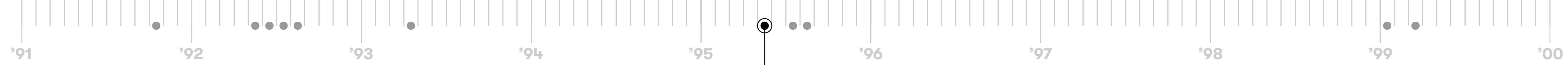
Gjkata e BiH po përballet aktualisht me procedime kundër Zulfikar Alishpaga, komandant i Repartit për Veprime të Posaçme Zulfikar të Ushtrisë së BiH-së, dhe ai është në gjyq me akuzën se nuk ka marrë masa për të ndëshkuar vartësit e ARBeH për vrasjen e civilëve dhe ushtarëve të HVO.⁶⁵ Këtë krim e ka kujtuar me 16 prill 2021, shoqata UDIK e cila ka bërë homazhe për 22 viktima të krimit, 18 civilë kroatë dhe 4 anëtarë të HVO.⁶⁶ UDIK ka kujtuar botimin që ka bërë në vitin 2017 me titull "Krimet e luftës në Trusinë – aktgjykimet".⁶⁷

⁶⁴ Po ashtu;

⁶⁵ BiH: Shënohen përvjetorët e krimeve në Ahmiqi dhe Trusinë, RSE, 16 prill 2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/ahmici-zlocin-vitez-hvo-bosnja-ci-rat-hrvati-bih-trusina/31207194.html>;

⁶⁶ UDIK, Facebook, 16.4.2021: <https://m.facebook.com/UDIKBiH/photos/a.1429153380630911/2827723670773868/?type=3&source=57>;

⁶⁷ Krimet e luftës në Trusinë – Aktgjykimet, UDIK, 2017: <https://www.goodreads.com/book/show/34861192-ratni-zlo-in-u-trusini---presude>;

25 maj 1995

Shënimi i krimit në Portën e Tuzllës

Më 25 maj 1995, qyteti i Tuzlës, një zonë e mbrojtur e OKB-së, u granatua nga pozicioni i Ushtrisë së Republikës Srpska (Rezoluta 824 e OKB-së e 6 majit 1993). Me atë rast, 71 persona u vranë dhe mbi njëqind u plagosën, kryesisht të rinj, të cilët u kishin dal për shëtitje dhe shoqërim atë mbrëmje maji. Shumica e viktimave ishin nga 18 deri në 25 vjeç, ndërsa viktima më e ri, Sandro Kalesiq, ishte vetëm dy vjeç.⁶⁸

Në Tuzlla u mbajt një përkujtim më 25 maj 2021 dhe u vendosën kurora me lule te Porta dhe në Rrugicën e Rinisë në varrezat e qytetit ku u varrosën vajzat dhe djemtë. Që nga shkurti i vitit 2016, Dhoma e Krimeve të Luftës në Gjykatën e Lartë në Beograd ka zhvilluar procedura për njohjen dhe ekzekutimin e vendimit penal të formës së prerë të Gjykatës së BeH kundër Novak Gjukiqit.⁶⁹

⁶⁸ Shteti i Serbisë vazhdon të mbrojë krimin dhe fsheh Novak Gjukiqin, vrasësin e rinisë së Tuzllës, 7 nëntor 2019, YIHR Serbi: <https://www.yihr.rs/bhs/drzava-srbija-nastavlja-da-brani-zlocin-i-skriva-novaka-dukica-ubicu-tuzlanske-mladost/>;

⁶⁹ Është shënuar 26-vjetori i krimit në Portën e Tuzlës, RSE, 25/5/2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/tuzlanska-kapija-ratni-zlocini-godisnji->

Kryetari i komunës së Tuzllës, Jasmin Imamoviq, në përvjetorin e këtij krimi ka dekluar se është e nevojshme që intensivisht të kërkohet nga autoritetet serbe ekstradimi i të dënuarit për krime lufte. “Asnjë nga marrëdhëniet tona nuk janë të sinqerta derisa ky kriminel, i cili kreu një krim kaq të tmerrshëm, nuk ekstradohet në Bosnje dhe Hercegovinë”, tha kryetari i komunës së Tuzlës. Zheljko Komsiq, anëtar i Presidencës së BiH, bëri gjithashtu homazhe për të vrarët në portën e Tuzlës.⁷⁰

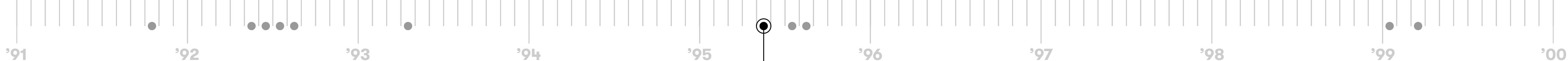
“Ju arrini në përfundimin, nuk mund të them këtë për të gjithë Serbinë apo për të gjithë kombin, larg saj, por mund të them se lidershipi politik i Serbisë thjesht nuk është i pjekur për asnjë lloj shërimi moral, njerëzor dhe në fund edhe politik kur bëhet fjalë për krimin në Kapi dhe për gjithçka që ndodhi në Bosnje dhe Hercegovinë”, tha Komsiq.⁷¹

Në Serbi nuk ka pasur përkujtime të krimeve në Portën e Tuzlës gjatë vitit 2021. Nëx titor 2020. Fondacioni “E vërteta, Drejtësia, Pajtimi” hapi ekspositizen “Edhe kur dhemb, e vërteta është shërim”, në ambientet e Qendrës për Dekontaminim Kulturor (CZKD). Eksposita përbëhet nga dokumente nga gjykimi i Novak Gjukiqit si dhe dëshmitë e familjeve të viktimave. Eksposita ishte planifikuar për në maj 2020 në Novi Sad, por për shkak të pandemisë, u shty deri në vjeshtë. Presidenti i së Djathtës Serbe, Misha Vaçiq,

[ca-2021/31272955.html](https://www.yihr.rs/ca-2021/31272955.html);

⁷⁰ Po ashtu;

⁷¹ Po ashtu;

25 maj 1995

ka tentuar të pengojë hapjen e ekspozitës, por shumë shpejt është larguar.⁷²

“Në Serbi, sipas lajmeve në mediat e finançuara nga sistemi shtetëror, del se boshnjakët janë një popull vetëvrasës, që vrasin veten. Janë të eksposuara dokumentet e gjykatës, të marra nga burime zyrtare, ndaj le të vendosë vetë populli se kush i vrau të gjithë ata njerëz. Në pjesën qendrore është një panel tre metër e gjysmë me 1.4 metra me emrat e shkruara të 71 viktimate, mosha mesatare e të cilave është 22 vjeç, kurse më e reja ishte dy vjeç, kështu që njerëzit të mendojnë vetë pse këta njerëz u vranë dhe për çfarë qëllimesh”, tha më pas Sinan Aliq, kryetar i Fondacionit “E vërteta, Drejtësia, Pajtimi”.⁷³

Qendra Memoriale “Kapija” është hapur në Tuzlla, në prag të shënimit të përvjetorit të këtij krimi në vitin 2020. Kryetari i komunës së Tuzllës, Jasmin Imamoviq, tha se “provat në këtë qendër do të shërbijnë si kujtesë për atë që ka ndodhur dhe paralajmërim se krimet e tillë nuk duhet të përsëriten”.⁷⁴

“Kjo dëshmi jo vetëm që do të jetë e disponueshme për vizitorët, por kushdo nga kudo në botë do të jetë në gjendje ta vizitojë atë në internet”, tha Imamovic. Atë vit nuk pati tubim

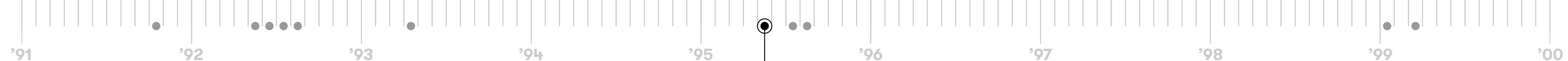
masiv me rastin e përkujtimit për shkak të koronavirusit, por qytetarëve iu rekomandua që të mund të vizitonin vendin e vuajtjes dhe varrezat individualisht.⁷⁵

⁷² Çfarë thonë organizatorët e ekspozitës që u ndërpren nga Misha Vaciq, N1, 10 tetor 2020: <https://rs.n1info.com/vesti/a659300-sta-kazu-organizatori-izloz-be-koju-je-prekinuo-misa-vacic/>;

⁷³ Po ashtu;

⁷⁴ Hapet Qendra Përkujtimore Kapija në Tuzlla, BIRN, 25 maj 2020: <https://balkaninsight.com/2020/05/25/otvoren-memorialni-centar-kapija-u-tuzli/?lang=sr>;

⁷⁵ Po ashtu;

25 maj 1995

Përkujtimi i krimit në Bradinë

Më 25 maj 1992, anëtarët e “Beretave të Gjelbërta” dhe “Lidhjes Patriotike”, si dhe paraushtarakët e HOS dhe HVO, sulmuan fshatin Bradinë, komuna e Konjicit dhe kryen krimë kundër civilëve serbë. Nga 25 deri më 27 maj të të njëjtë vit, 48 civilë u vranë dhe rreth 240 banorë u dërguan në kampin “Çelebiq”.⁷⁶ Në mesin e 48 të vrarëve në Bradinë, shumica janë anëtarë të familjes Kulanin, si dhe janë vrarë edhe anëtarë të familjeve Vujiçiq, Mrkajiq, Zhuzha, Kuresh, Gligoreviq, Koprivica, Draganiq dhe Zhivac.⁷⁷

Esad Ramiq, Omer Boriq, Shefik Nikshiq, Adnan Alikadiq, Mitko Pirkiq, Rexha Balaq, Hamed Lukomirko, Safaudin Qosiq, Muhamed Cakiq, Ismet Hebiboviq, Enes Jahiq, Senadin Qiba dhe Zhelko Shimunoviq janë duke u gjykuar në Gjykatën e Bosnjë-Hercegovinës për krimë të kryera kundër civilëve serbë

⁷⁶ Kujtojmë viktimat në Portën e Bradinës dhe Tuzllës, 25 maj 2021, YIHR Serbi: <https://www.yihr.rs/bhs/secamo-se-zrtava-zlocina-u-bradini-i-na-tuzlanskoj-kapiji/>;

⁷⁷ Janë bërë nderime për serbët e vrarë në Bradinë, Top Portal, 25.5.2021: <https://topportal.info/odata-posta-srbima-ubijenim-u-bradini-prije-29-godina/>;

në zonën e Konjicit midis majit 1992 dhe majit 1993.⁷⁸

Përkujtimet për viktimat e krimit janë mbajtur para kishës së Ngjitjes së Zotit në këtë fshat më 25 maj 2021. Famullitari i Konjicit, Dejan Gërçiq, u tha gazetarëve se ky përkujtim dhe tubim i popullit serb tregon se çfarë viktime ishte dhe sa njerëz u vranë në Konjic dhe në Bradinë, ku vdiqën shumica e tyre.⁷⁹

“Forca jonë është forcë tek Zoti, jo tek numrat. Edhe pse këtu ka pasur një popullsi të madhe serbe, tanë kanë mbetur vetëm dy, forca jonë është në grumbullim, po mblidhemi për liturgjinë e shenjtë dhe derisa është kështu, edhe këtu do të ketë jetë”, ka theksuar Gërçiq. Pas liturgjisë në kishën e Ngjitjes së Zotit dhe përkujtimores për viktimat serbe, në memorialin e të vrarëve u vendosën kurora me lule.⁸⁰

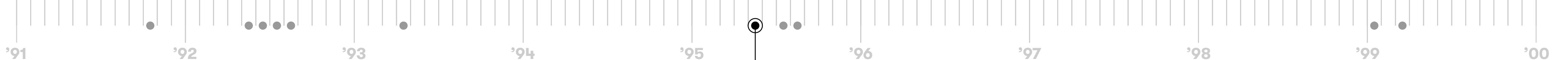
Boshko Tomic, këshilltar i kryetarit dhe anëtarit serb të Presidencës së BeH-së, Milorad Dodik, theksoi se ky është një shembull klasik i spastrimit të popullit serb nga kjo zonë, që është bërë nga njësitë boshnjake. “Sot jemi mbledhur për të nderuar viktimat e pafajshme në këtë zonë, civilë dhe ushtarë. Pas të gjitha premtiveve, serbët u besuan fqinjëve se askush nuk do t'i prekë dhe dihet se sa u kushtoi ai besim”, ka theksuar Tomic.⁸¹

⁷⁸ Kujtojmë viktimat në Portën e Bradinës dhe Tuzllës, 25 maj 2021, YIHR Serbi: <https://www.yihr.rs/bhs/secamo-se-zrtava-zlocina-u-bradini-i-na-tuzlanskoj-kapiji/>;

⁷⁹ Janë bërë nderime për serbët e vrarë në Bradinë, Top Portal, 25.5.2021: <https://topportal.info/odata-posta-srbima-ubijenim-u-bradini-prije-29-godina/>;

⁸⁰ Po ashtu;

⁸¹ Po ashtu;

25 maj 1995

Në përkujtim foli edhe Zhelko Glligoreviq, një nga të paktët që ka mundur t'i mbijetojë sulmit ndaj Bradinës. "Populli është lënë në mëshirën e këtyre kriminelëve. Nuk do t'ia dëshiroja kurrë një gjë të tillë askujt, madje as armikut më të keq, që të gjendej në një situatë kaq të pashpresë. Ishte e tmerrshme, fëmijët dhe gratë bërtisnin, askush nuk dinte çfarë të bënte, si të shpëtonte veten dhe t'i mbijetonte atyre tmerreve", theksoi Glligoreviq, familjarët më të afërt të të cilit u vranë.⁸²

Përvjetori i këtij krimi në vitin 2021, por edhe i krimit në Portën e Tuzllës, u kujtua me një deklaratë të përbashkët të Nismës së të Rinjëve për të Drejtat e Njeriut në BeH dhe Nismës së të Rinjëve pér të Drejtat e Njeriut në Serbi, duke shprehur respekt pér viktimat e këtyre krimeve. Të dyja organizatat kërkojnë nga organet gjyqësore të Serbisë dhe BeH që të përfundojnë procedurat gjyqësore në mënyrë të drejtë dhe efikase, dhe nga institucionet politike që të ndalojnë praktikën e fshehjes dhe glorifikimit të kriminelëve të luftës.⁸³ Për vite me radhë, fshati Bradinë ka qenë një nga vendet që aktivistët e Nismës së të Rinjëve pér të Drejtat e Njeriut në BeH e vizitojnë rregullisht përmes programit "Shkolla e kujtimeve të ndryshme".⁸⁴ Ku bëhen homazhe pér viktimat e krimit.⁸⁵

82 Po ashtu;

83 Kujtojmë viktimat në Portën e Bradinës dhe Tuzllës, 25 maj 2021, YIHR Serbi: <https://wwwyahr.rs/bhs/secamo-se-zrtava-zlocina-u-bradini-i-na-tuzlanskoj-kapiji/>;

84 Shkolla e kujtimeve tjera: Edukimi joformal kundër heshtjes së imponuar, AJB, Mirza Imamoviq, 17 gusht 2020: <https://balkans.aljazeera.net/teme/2020/8/17/skola-drugacijih-sjecanja-neformalnim-obrazovanjem-protiv-nametnute-tisine>;

85 Të rintjtë thanë: Shumë i ri pér t'u mbajtur mend, i vendosur pér të mos harruar kurrë, N1 BiH, 24 maj 2019: <https://ba.n1info.com/vijesti/a346449-mladi-porcili-premladi-da-se-sjecamo-odlucni-da-nikada-ne-zaboravimo/>;

25 maj 1992

Shënim i dëbimit të refugjatëve nga Bosnja dhe Hercegovina

Gjatë majit dhe qershorit 1992, policia malazeze arrestoi të paktën 79 refugjatë boshnjakë që përpinqeshin të gjenin paqen në Mal të Zi, ndërsa në territorin e tyre zhvilloheshin operacione të luftës. Këta individë më pas ju deportuan me autobus Ushtrisë së Republikës Srpska. Të paktën 66 myslimanë ishin në mesin e tyre, të cilët më pas u likuiduan. Përveç tyre, në të njëjtin aksion janë arrestuar edhe 33 refugjatë të nacionalitetit serb. Megjithatë, refugjatët serbë të dëbuar nuk trajtoheshin si të burgosur. Gjithashtu, publiku nuk e di nëse ndonjë prej tyre ka vdekur gjatë këtij krimi.⁸⁶

Përkujtimi është mbajtur para ndërtesës së Qendrës së Sigurisë në Herceg Novi që nga viti 2010, aty ku u sollën refugjatët pas arrestimit, organizuar nga organizatat joqeveritare dhe familjet e viktimave.⁸⁷ Përfaqësuesit e disa partive politike - URA dhe

92

⁸⁶ Krimet e luftës në Mal të Zi, Libri i Kujtesës, YIHR Mali i Zi, 2021, f. 27: <https://www.yihr.me/wp-content/uploads/2021/07/YIHR-IDC-Memory-book-Ratni-zlocini.pdf>;

⁸⁷ OJQ-të shënojnë 28 vjetorin e krimit të pandëshkuar të luftës të dëbimit të refugjatëve boshnjakë, Veprimi për të Drejtat e Njeriut, 25.5.2020: <https://www.hraction.org/2020/05/25/nvo-obiljezile-28-godina-nekaznjenog-ratnog-zlocinadeportacije-bosansko-hercegovackih-izbjeglica/>

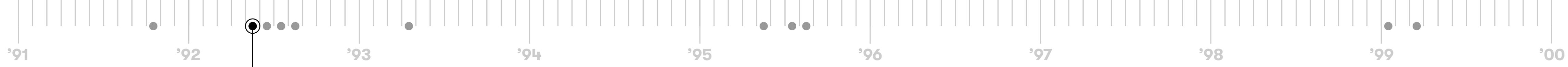
SDP e Herceg Novi-t, si dhe Demokratët e Kotorrit - kanë marrë pjesë në vendosjen simbolike të luleve vitet e fundit. Ndonëse deri më tanë nuk ka pasur përfaqësues të shtetit dhe të partisë në pushtet, për herë të parë në vitin 2020, në përkujtim do të paraqitet kreu i Qendrës së Sigurisë Herceg Novi, Goran Baniqeviq.⁸⁸ Kjo mund të shihet si një lëvizje dhe një përpjekje e policisë për t'u përballur me të kaluarën e saj. Me atë rast, kryetari i Këshillit për Kontroll Civil të Policisë, Aleksandar Zekoviq, theksoi rëndësinë e kultivimit të kulturës së përkujtimit: "Ngritja e kulturës së përkujtimit është vërtet e rëndësishme dhe ajo që është shqetësuese është se autoritetet në qytetin e Herceg Novi janë ndryshuar, por pothuajse të gjithë kanë pasur të njëjtin qëndrim ndaj këtij krimi. Gjej rastin t'u bëj thirrje autoritetete vendore, në emër të kontrollit civil të punës së policisë, të mbështesin nismën tashmë aktive për ndërtimin dhe ngritjen e një monumenti dinjitoz në këtë vend, me qëllim që të ushqehet kultura e kujtesës dhe që brezat e qytetarëve tanë të bëjnë homazhe për viktimat pafajshme të cilat janë vrarë vetëm pasi mbanin emër dhe mbiemër të ndryshëm".⁸⁹

Një nga iniciativat që rezultoi nga këto përkujtime është

<http://www.hraction.org/2020/05/25/nvo-obiljezile-28-godina-nekaznjenog-ratnog-zlocinadeportacije-bosansko-hercegovackih-izbjeglica/>;

⁸⁸ SHËNOHET PËRVJETORI I DEPORTIMIT PALIGJSHËM TE REFUGJATËVE NGA MALI I ZI: <http://www.kontrolapolice.me/blog/obiljezena-godisnica-ne-zakonite-deportacije-izbjeglica-iz-crnegore>;

⁸⁹ OJQ-të shënojnë 28 vjetorin e krimit të pandëshkuar të luftës të dëbimit të refugjatëve boshnjakë, Veprimi për të Drejtat e Njeriut, 25.5.2020: <https://www.hraction.org/2020/05/25/nvo-obiljezile-28-godina-nekaznjenog-ratnog-zlocinadeportacije-bosansko-hercegovackih-izbjeglica/>

25 maj 1992

kërkesa për shpalljen e 27 majit si Ditën e Përkujtimit të viktimate të dëbimit të refugjatëve dhe ngritjen e një memoriali në Herceg Novi që do të shërbente si një paralajmërim se ky krim nuk duhet të përsëritet më kurrë:

“Edhe këtë vit kemi treguar se nuk lejojmë që viktimat e këtij krimi të harrohen, të kërkojmë vendosjen e përgjegjësisë penale individuale dhe një memorial të denjë për viktimat.”

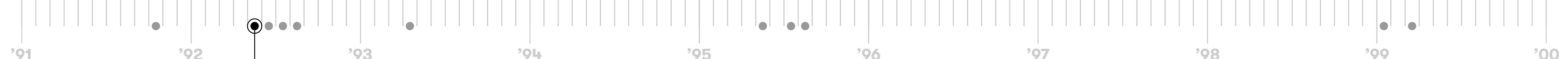
Edhe pse kishte premtim nga autoritetet malazeze se memoriali do të ngrihej, kjo nuk ndodhi. Një nga kërkesat e grupit të organizatave joqeveritare është që policia malazeze t'u kërkojë falje familjeve të viktimate për arrestimin e paligjshëm të refugjatëve dhe në këtë mënyrë të marrë përgjegjësinë për krimin, por kjo kërkesë nuk u plotësua kurrë”.⁹⁰

Tubimi përkujtimor para ndërtësës së Administratës së Policisë në Herceg Novi u organizua në vitin 2021 nga OJQ-të Veprimi për të Drejtat e Njeriut, Qendra për Edukim Qytetar dhe Qendra për Edukimin e Grave dhe të Paqes ANIMA, ku morën pjesë përfaqësues të partive politike: Lëvizja Qytetare URA, Partia boshnjake, Partia Social Demokrate, DEMOS dhe socialdemokratët. Në tubim morën pjesë edhe Alen Bajroviq, djali i të dëbuarit Osman Bajroviq, eshtrat e të cilit nuk janë gjetur ende, aktivisti civil Aleksandar Sasha Zekoviq, si dhe përfaqësues të OJQ-ve Nr. 19, Adamas, Shoqata Europiane për Ligj dhe Financa (EALF) dhe qytetarët Emil Rexhematoviq dhe Orhan Shahmanoviq. Pra në total 12 prej tyre. Përkujtim

për 17 vjetor.⁹¹ Në të njëjtën ditë, aktivistët e Nismës së të Rinjëve për të Drejtat e Njeriut në Mal të Zi vendosën lule dhe kurora përpëra monumentit të viktimate civile të luftërave në ish-Jugosllavi në Podgoricë për të shënuar ditën jozyrtare të përkujtimit të refugjatëve të dëbuar.⁹²

⁹¹ Po ashtu;

⁹² Krimet e luftës në Mal të Zi, Libri i Kujtesës, YIHR Mali i Zi, 2021, f. 27: <https://www.yihr.me/wp-content/uploads/2021/07/YIHR-IDC-Memory-book-Ratni-zlocini.pdf>;

25 maj 1992

Përkujtimi i krimit në Bradinë

Disa nga shembujt më drastikë të dhunës seksuale sistematike gjatë luftës në BeH u regjistruan në Foçë, e cila ishte një nga arsyet e themelimit të Gjykatës Penale Ndërkombëtare për ish-Jugosllavinë (GNPJ). Gjyqi i GNPJ në rastin Kunarac dhe të tjerëtpërfaqëson një pikë kthese në të drejtën penale ndërkombëtare, pasi ka zgjeruar shtrirjen e "skllavërisë si krim kundër njerëzimit" duke përfshirë edhe skllavërinë seksuale. Falë kësaj dhe rasteve të tjera para GNPJ që trajtonin dhunën seksuale, u pranua se përdhunimi nuk është vetëm një efekt anësor i konfliktit të armatosur, por edhe një mjet i fuqishëm lufte që përdoret për frikësim, persekutim dhe terrorizim.⁹³

Gjatë vitit 2021, ka pasur disa përkujtimore kushtuar viktimave të Foçës, si në Bosnje dhe Hercegovinë ashtu edhe në Serbi. Me rastin e Ditës Ndërkombëtare të Eliminimit të Dhunës Seksuale në Luftë (19. qershor), Gratë në të Zeza dhe Qendra Autonome e Gruas qëndruan të veshura në të zezë dhe

të heshtura më 17 qershor 2021, nga ora 13:00 deri në 14:00, në Sheshin e Republikës në Beograd. Gjatë protestës u mbajt një aksion skenik "Kujtojmë gratë e Foçës": katër aktiviste të veshura me të bardha (simbol zie për boshnjakët), shpërndanë një kanavacë të bardhë në të cilën një aktivist lyente me të kuqe fjalën Foça, më pas janë vendosur në formë gjysmërrethi transparentët vijuese: Kujtojmë gratë e përdhunuara në luftë, mbi 20.000 gra u përdhunuan në luftën në Bosnje dhe Hercegovinë, Foça - vendi i krimit më masiv të përdhunimit gjatë luftës, Harta e kimeve seksuale në Foçë: Salla Sportive "Partizan"; Qendra Korrektuese në Foçë; Shtëpia e Karamanit në Milevinë; Buk Bijela, shkolla e mesme në Foçë. Në protestë morën pjesë rrëth tridhjetë aktivistë.⁹⁴

Me atë rast, këto dy organizata feministë theksuan se ato ushqejnë politikën e përkujimit si përgjegjësi në lidhje me krimet e kryera në "emrin tonë gjatë luftës në BiH". Ata gjithashtu kujtuan se në Serbi, gratë që i kanë mbijetuar dhunës seksuale në luftë mbeten të padukshme për institucionet - ato nuk njihen si viktima civile të luftës, as si viktima të dhunës me bazë gjinore ndaj grave, të cilat meritojnë të drejta, mbështetje dhe mbrojtje të veçantë.⁹⁵

Më 19 qershor 2021, një grup prej tetë aktivistësh nga Rrjeti i Grave në të Zeza, Qendra Autonome e Grave dhe Nisma e të Rinjëve për të Drejtat e Njeriut në Serbi morën pjesë në

⁹³ Koleksioni arkivor dixhital - "Krimet në Foçë në vitin 1992", FDH, 2.8.2021: <http://www.hlc-rdc.org/?p=38073>

⁹⁴ Po ashtu;

25 maj 1992

një përkujtimore për gratë viktima të dhunës seksuale të luftës në Foçë, organizuar nga "Shoqata e Viktimave Foça 92-95". Me atë rast, këto organizata së bashku vendosën lule në shtëpinë e Karamanit në Milevinë, afér Foçës, e cila është një nga vendet më të njoitura të paraburgimit të grave dhe skllavërisë seksuale të grave në luftë. Në kuadër të këtij përkujtimi, është mbajtur edhe një protestë përpara sallës sportive "Partizani" që ishte një nga vendet e shumta të paraburgimit dhe dhunës seksuale ndaj grave.⁹⁶ Aty u vendosën lule dhe u nderuan të gjitha gratë e dhunuara dhe të vrara në BeH. Me këtë rast u drejtuan: Halida Konjo Uzunoviq dhe Midheta Kalloper Olluri, Shoqata e viktimate të luftës FOÇA 92-95, Melika Mahmutbegoviq, nënkyetare e Federatës së BeH dhe Stasha Zajović në emër të Grave në të Zeza. Zajoviq gjithashtu i dha edhe artefakte artistike Shoqatës së viktimate të luftës FOÇA 92-95: "Skenat e krimit" (plakë përkujtimore kushtuar grave të përdhunuara nga viti 1992 deri në 1995 në Foçë), e punuar nga skulptori Dejan Jankov nga kolektivi artistik Klinika e Artit në Novi Sad, më pas Hartën e krimeve në Foçëpunuar nga Gjorgje Balmazoviq Zhole nga kolektivi artistik Shkart nga Beograd, si dhe një kanavacë e madhe e bardhë me mbishkrimin Foça - nga aksioni i 17 qershorit në Beograd. Ky është kontributi i GNZ për memorialin e ardhshëm, për të cilin Shoqata e Viktimave të Foçës 92-95 është duke bërë përpjekje me vite. Fatkeqësisht, përpjekjet e deritanishme nuk kanë dhënë fryte për shkak të pengimit të autoritetave komunale në Foçë.⁹⁷

96 Po ashtu;
97 Po ashtu;

Një mural 25 metra i gjatë që përshkruan kriminelin e dënuar të luftës Ratko Mladiç u zbulua në Foçë më 19 prill,⁹⁸ dhe këtë qytet e vizitoi Përfaqësuesi i Lartë i atëhershëm Valentin Inzko më 6 korrik 2021, për t'u bindur për ekzistencën e këtij murali.⁹⁹ Menjëherë pasi vizitoi Foçën, por edhe vendet e tjera ku festohen kriminelët e luftës në këtë mënyrë, Inzko njoftoi miratimin e amendamenteve në Kodin Penal që sanksionon çdo formë të mohimit të kimeve të luftës në BiH.¹⁰⁰

Sipas Shoqatës së Viktimave të Luftës "Foça 1992-1995", 1641 civilë boshnjakë u vranë, u zhdukën dhe u morën me forcë në Foçë. Deri më tanë janë zhvarrosur 1014 viktima të kimeve të kryera në këtë qytet, ndërsa familjet e boshnjakëve të vrarë janë në kërkim të 627 të tjerëve të zhdukur.¹⁰¹

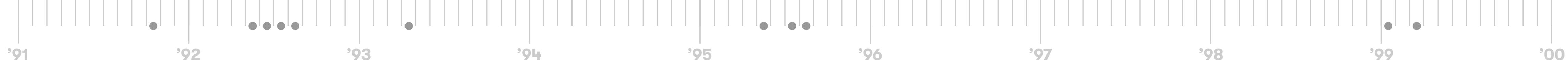
Anëtarët e Shoqatës së Viktimave të Luftës "Foça 1992 - 1995" çdo të dielë të parë të gushtit shënojnë ditën e përkujtimit të gjithë "dëshmorëve" të Foçës dhe kimeve të tmerrshme në

98 Një mural me imazhin e Ratko Mladiqit "Faleminderit nënës tënde" u shfaq në Foçë, Preokret.info, 19 prill 2021: <https://preokret.info/index.php/2021/04/19/u-foci-osvanuo-murak-sa-likom-ratnog-zlocinca-mladica-denerale-nek-je-tvojomajci-hvala/>;

99 Inzko pasi vizitoi Foçën: Glorifikimi i kriminelëve të luftës është i papranueshëm, RFE, 6.7.2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/inzko-murali-ratni-zlocinci/31343575.html>;

100 Inzko vendos ndalime dhe ndëshkime për mohimin e gjenocidit në BiH, RSE, 23 korrik 2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/inzko-bih-negiranje-genocida/31373462.html>;

101 "Duhet të jemi të bashkuar dhe të kërkojmë që ajo që ka ndodhur në periudhën 1992-1995. vite në këtë zonë dhe Drinën e përgjakur të quhet me emrin e saj të vërtete", tha kryeministrja e BPK Gorazhde, Qeveria e BPK Gorazhde, 1.8.2021: <https://www.bpkg.gov.ba/vijesti/103299/103299>;

të cilat ata u vranë, kapën, përdhunuan dhe torturuan në këtë qytet në mënyrë që viktimat dhe krimet nuk do të harrohet. Në këtë përkujtim këtë vit së bashku me delegacione të shumta mori pjesë edhe kryeministrja e kantonit të Bosnjes-Podrinjes të Gorazhdes, Aida Obuqa. Në fjalimin e saj para të pranishmëve, ajo theksoi rëndësinë e punës së institucioneve gjyqësore për të siguruar që krimet të ndiqen penalisht.¹⁰²

“Nuk duhet të lodhemi, duhet të jemi bashkë me këmbëngulje për të vërtetuar të vërtetën dhe nuk ka kompromis. Këtu nuk duhet të ndahemi dhe këtu duhet të jemi të bashkuar dhe të kërkojmë që ajo që ka ndodhur në periudhën 1992-1995 në këtë zonë dhe Drinën e përgjakur të quhet me emrin e vërtetë. Ne në emër të kantonit i shkrujnë Prokurorisë dhe i kërkojmë të bëjnë punën e tyre, jo vetëm për Foçën por edhe për Gorazhden, sepse siç dihet askush nuk ka marrë përgjegjësi për krimet në zonën e Gorazhdes dhe ne kemi të drejta dhe detyrime për t'u kërkuar atyre të bëjnë punën e tyre në mënyrë që krimet që kanë ndodhut të kujtohen përgjithmonë” - ka dërguar mesazh kryeministja e Kantonit Obuqa nga vendi i përkujtimit.¹⁰³

Pasi u vendosen trëndafilat në Drinë, në xhaminë Alaxha u kënduan një jasin dhe dovë për të gjithë boshnjakët e pafajshëm të vrarë në këtë qytet.¹⁰⁴

¹⁰² Po ashtu;

¹⁰³ Po ashtu;

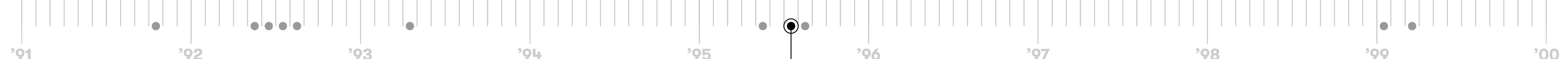
¹⁰⁴ Po ashtu;

Më 2 gusht, Fondi për të Drejtën Humanitare publikoi një koleksion arkivor dixhital “Krimet në Foçë në 1992” për të përkujtuar viktimat në Foçë. Koleksioni dixhital përmban gjykime, video shënimë, ekspozita dhe materiale të tjera të mbledhura nga bazat e të dhënave të gjykatave dhe arkivat e FDH-së. Qëllimi i koleksionit është të paraqesë dhe dokumentojë krimet e luftës kundër popullatës bosnjake të Foçës, të kryera në fillim të luftës në Bosnje dhe Hercegovinë në mënyrën më të plotë të mundshme.¹⁰⁵

Më 4 tetor 2021, organizata e familjeve të luftëtarëve të vrarë të Foçës shënoi 26 vjetorin e vdekjes së 13 luftëtarëve të Brigadës së Foçës të Ushtrisë së Republikës Srpska në malin Treskavica. Në monumentin qendror të luftëtarëve dhe civilëve të rënë u mbajt një ceremoni përkujtimore për luftëtarët serbë të vdekur më 4 tetor 1995, në afërsi të rrafshnaltës së Treskavicës. Kryetari i Komunës së Foçës, Milan Vukadinoviq, në fjalimin e tij para familjarëve dhe bashkëluftëtarëve të luftëtarëve të rënë, tha se “heronjtë gjigantë serbë luftuan deri në plumbin e fundit në muzgun e luftës, të rrëthuar nga shumë armiq, duke mbrojtur Foçën dhe Republikën Srpska”.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Koleksioni arkivor dixhital - “Krimet në Foçë në vitin 1992”, FDH, 2.8.2021:
<http://www.hlc-rdc.org/?p=38073>;

¹⁰⁶ Kujtimi i heronjve serbë nga “Garda e Përjetshme” në Treskavicë, Foçë - 24Info, 4 tetor 2021: <https://foca-24.info/vijest/975/sjecanje-na-srpske-junake-sa-vjene-straze-na-treskavici>;

11 korrik 1995

Përkujtimore kushtuar viktimave të gjenocidit të Srebrenicës

Bosnjë dhe Hercegovinë

Një përkujtim qendoror dhe funeral u mbajt në Qendrën Përkujtimore të Potoçarit pranë Srebrenicës. 11: Në korrik 2021, 19 viktima të gjenocidit të Srebrenicës u varrosën.

Viktima më e re që u varros ishte Azmir Osmanoviq, i cili ishte 16 vjeç. Mes të identifikuarve është edhe Zilha Deliq, e cila ishte 24 vjeçe. Ndër 19 viktimat e gjenocidit, më i moshuari është Husein Kurbashiq nga Srebrenica, i cili ishte 64 vjeç kur u vra. Në prag të varrimit u mbajt një përkujtim, u vendosën lule para monumentit në Qendrën Memoriale të Potoçarit dhe u fal xhenazja kolektive.¹⁰⁷

Gjatë përkujtimit, Muhamed Avdiq tha se ishte 39 vjeç, siç ishte babai i tij kur e kishte parë për herë të fundit. “Nuk e mbaj mend përqafimin e fundit të gjyshes. Shpresuam se do

të shkëmbej. Mbeti vetëm tentativë”, tha Avdiq dhe shtoi se babai i tij ka kaluar Drinën dhe ka ardhur në Serbi, ku policia nga Bajina Bashta ja ka dorëzuar Brigadës së Bratuncit.¹⁰⁸

Gjatë përkujtimit të pranishmëve iu drejtua edhe Kada Hotiq, përfaqësuese e shoqatës “Nënat e Srebrenicës”. Në gjenocidin e korrikut 1995, ajo humbi djalin, bashkëshortin, dy vëllezërit dhe më shumë se 50 anëtarë të ngushtë të familjes. “Ne nënati, bashkëshortet dhe fëmijët që kanë humbur më të dashurit e tyre e shënojmë çdo 11 korrik si ditë kujtimi. Shpresoj që më shumë njerëz të drejtë të lindin në botë. Faleminderit të gjithëve që dënojnë krimin dhe gjenocidin me ne. Asnjë fe nuk është arsy përvuajtje. Mos të ju vij keq për ne, por ndihmoni të ndërtojmë një botë më të mirë dhe më të drejtë”, tha Hotiq.¹⁰⁹

Duke iu drejtuar të pranishmëve në Potoçari, anëtari i Presidencës së Bosnjë-Hercegovinës, Shefik Xhaferoviq i bëri thirrje Përfaqësuesit të Lartë në BeH Valentin Inzko që të parandalojë mohimin e gjenocidit në Bosnje dhe Hercegovinë, duke miratuar Ligjin për ndalimin e mohimit. Ai u bëri thirrje edhe atyre që e dinë se ku ndodhen varrezat masive, të raportojnë këtë, që të vdekurit, por edhe familjet e tyre të gjejnë qetësi.¹¹⁰

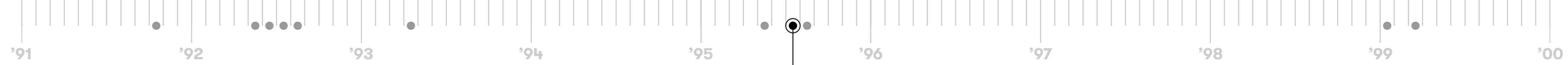
“I bëj thirrje komunititetit ndërkombëtar të mbrojë dinjitetin e tij dhe dinjitetin e gjykimeve të tij. Z. Inzko, mesazhi që

¹⁰⁷ 19 viktima të gjenocidit të Srebrenicës u varrosën në Potoçari, RSE, 11 korrik 2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/srebrenica-genocid-bih-komemoracija/31352113.html>;

¹⁰⁸ Po ashtu;

¹⁰⁹ Po ashtu;

¹¹⁰ Po ashtu;

11 korrik 1995

vrasësit e tyre janë heronj është një mesazh i tmerrshëm, mund ta parandaloni. Ju ftoj nga ky vend i shenjtë ta bëni këtë. Ftoj edhe ata që e dinë se ku janë varrezat masive të flasim për këtë", tha Xhaferoviq. Presidenti i Republikës së Kroacisë, Zoran Millanoviq, përmes një video-mesazhi u shprehi ngushëllimet familjeve të viktimateve. Ai tha se gjenocidi është krimi më i tmerrshëm dhe përgjegjësi e përhershme e bashkësisë ndërkombëtare për të ruajtur kujtimin e të gjitha viktimateve.¹¹¹

"E ardhmja nuk do të mund të ndërtohet pa u përballur me të shkuarën. Ajo duhet të bazohet në vlerat evropiane. Është përgjegjësi e të gjithëve ne që të bëjmë gjithçka çdo ditë që tragjeditë e tmerrshme të mos përsëriten në të ardhmen", tha Milanović. Kryetari i Parlamentit të Malit të Zi, Alekza Beçiq, përmes një video-mesazhi përkujtoi se Mali i Zi me Rezolutë dënoi gjenocidin në Srebrenicë, si dhe dënoi të gjitha krimet në ish-Jugosllavi.¹¹²

"Përgjegjësia është individuale dhe asnjë komb nuk mund të dënohet si gjenocidal apo kriminal. Kriminelët nuk kanë besim, janë guaska të mbushura me të keqen. As krimet nuk mund t'i atribuohen kombeve apo feve. I bëj thirrje bashkatdhetarëve që të forcojnë marrëdhëniet ndërfetare dhe

¹¹¹ 19 viktima të gjenocidit të Srebrenicës u varrosën në Potoçari, RSE, 11 korrik 2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/srebrenica-genocid-bih-komemoracija/31352113.html>;

¹¹² 19 viktima të gjenocidit të Srebrenicës u varrosën në Potoçari, RSE, 11 korrik 2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/srebrenica-genocid-bih-komemoracija/31352113.html>;

ndërnjerëzore, sepse toleranca është që ne të gjallët të dërgojmë mesazh që respektuar viktimat. "Në emër të qytetarëve të Malit të Zi përulem para hijeve të të vrarëve, që shpirti i tyre të prehet në paqe", tha Beçiq.¹¹³

Serbia

Një ditë pasi është vërtetuar dënim i ndaj Ratko Mlladiçit për gjenocidin e Srebrenicës dhe krimet kundër njerëzimit në komunat e tjera të BeH-së¹¹⁴, një projekt-rezolutë e re e vjetër që dënon gjenocidin në Srebrenicë është dorëzuar më 9 qershor 2021 në Asamblenë Popullore të Serbisë nga gjashtë deputetë të grupit parlamentar "Lugina e Bashkuar - SDA Sanxhak": Enis Imamoviq, Shaip Kamperi, Selma Kuçeviq, Nadije Beqiri, Mirsad Hoxhiq dhe Argjend Bajrami.¹¹⁵

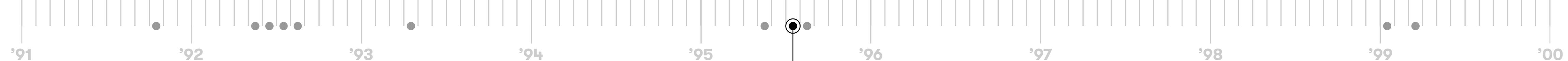
Pas miratimit të rezolutës së Parlamentit të Malit të Zi më 17 qershor, e cila dënon gjenocidin në Srebrenicë, ministri i Punëve të Brendshme të Serbisë, Aleksandar Vulin, më 18 qershor ka avokuar për ndalimin e hyrjes në Serbi për ata që votuan për rezolutë në Parlamentin e Malit të Zi.¹¹⁶ "Ata u

¹¹³ Po ashtu;

¹¹⁴ Përbledhja e aktgjykimit të shkallës së dytë kundër Ratko Mlladiçit, MRMKS, 8 qershor 2021: https://www.irmct.org/sites/default/files/case_documents/210608-sazetak-presude-mladic-13-56.pdf;

¹¹⁵ Mociioni për një rezolutë mbi gjenocidin e Srebrenicës, Parlamenti i Hapur, 9 qershor 2021: http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/akta_procedura/2021/1012-21.pdf;

¹¹⁶ Vulin: Kush ka votuar për Rezolutën në Srebrenicë, t'ju ndalohet hyrja në Serbi, N1, 18 qershor 2021 <https://rs.n1info.com/vesti/vulin-ko-je-glasao-za-rezoluciјu-u-srebrenici-zabraniti-mu-ulazak-u-srbiju/>;

11 korrik 1995

shlyen si serbë”, tha Vulin.¹¹⁷ Si rezultat i këtij njoftimi, policia kufitare serbe pengoi dhe ndaloi të paktën tre deputetë të Kuvendit të Malit të Zi gjatë vitit 2021. Anëtarja e Partisë Socialdemokrate opozitare, Draginja Vuksanoviq Stankoviq, u ndalua gjithashtu nga policia kufitare serbe dhe u kontrollua në aeroportin “Nikola Tesla” të Beogradit në fund të qershorit 2021.¹¹⁸ Në shtator, ish-ministrja malazeze Dragica Sekuliq u ndalua nga policia kufitare serbe për gjashtë tabletë bromozepan dhe kundër saj u ngrit kallëzim penal, i cili më vonë u hodh poshtë.¹¹⁹ Kryetari i Partisë Boshnjake (BS) dhe deputeti i Parlamentit të Malit të Zi, Ervin Ibrahimoviq, u ndalua dhe u kontrollua gjithashtu nga Policia Kufitare Serbe gjatë korrikut dhe mesit të tetorit 2021.¹²⁰ Partitë politike malazeze dhe Nisma e të Rinjëve për të Drejtat e Njeriut në Serbi dhe Mal të Zi protestuan kundër vënies së policisë kufitare serbe në shërbim të mohimit të gjenocidit.¹²¹

¹¹⁷ Po ashtu;

¹¹⁸ Draginja Vuksanoviq Stankoviq është kontrolluar në aeroportin e Beogradit, është mbajtur për më shumë se një orë, CDM, 30 qershor 2021: <https://www.cdm.me/politika/draginja-vuksanovic-stankovic-pretresana-na-beograds-kom-aerodromu-zadrzana-duze-od-sat/>;

¹¹⁹ Ish-ministren e Malit të Zi e ka arrestuar policia serbe për bromazepam, RSE, 7 shtator 2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/bivšu-ministarku-iz-crne-gore-zadržala-policija-iz-srbije-zbog-šest-tableta/31448531.html>;

¹²⁰ Ibrahimoviq arrestohet sërisht në kufirin serb, RTCG, 17 tetor 2021: <http://www rtcg.me/vijesti/politika/338304/ibrahimovic-ponovo-zadrzan-na-granici-srbije.html>;

¹²¹ Policia Kufitare Serbe në shërbim të mohimit të gjenocidit në Srebrenicë, YIHR Serbi, 8 shtator 2021: <https://www.yihr.rs/bhs/granicna-policija-srbije-u-sluzbi-negiranja-genocida-u-srebrenici/>;

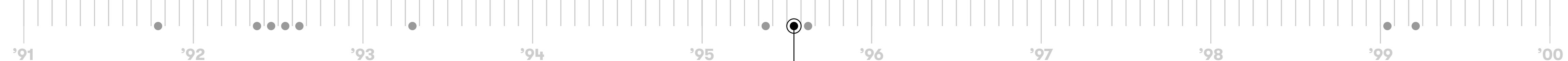
Për miratimin e “rezolutës malazeze” ka reaguar edhe presidenti i Serbisë, Aleksandar Vuçiç, i cili ka thënë se ajo është e drejtuar “kundër interesave jetike të popullit serb” dhe se nuk do të lejojë që rezoluta “të vëré shenjë kolektive” mbi çdo pjesëtar të popullit serb. Më 20 qershor, Vuçiç theksoi se “përderisa unë jam president, nuk do të ketë asnje rezolutë për Srebrenicën në Serbi”.¹²²

Gjithsej pesë ngjarje përkujtimore kushtuar viktimate u mbajtën në Beograd në javën e ditën që shënon gjenocidin në Srebrenicë. E para ishte një eksposítë e fotografit nga Sarajeva Midhat Poturoviq me titull “Shpirti i Srebrenicës”, e cila u eksposua në NGO Hub nga 3 deri më 13 korrik 2021.¹²³ Poturoviqit iu dha çmimi “Hrvoje Polan” për serinë e fotografive “Shpirti i Srebrenicës” të dhënë nga revista Grain, me mbështetjen e Nismës së të Rinjëve për të Drejtat e Njeriut në Serbi dhe OJQ-së gjermane Forumi ZFD në Beograd. Një duzinë huliganë, duke përfshirë anëtarë të lëvizjes “Leviathan”, i kanë kënduar Ratko Mlladiqit dhe Radovan Karaxhiqit, të dënuar për gjenocid, pranë galerisë ku u hap eksposita, me mesazhe “Srebrenica nuk është gjenocid” dhe përshëndetje naziste. Eksposita është siguruar nga policia gjatë hapjes, e cila nuk ka reaguar për festimin e kriminelëve të luftës.¹²⁴

¹²² Vuçiç: Derisa unë jam president i Serbisë, nuk do të ketë rezolutë për Srebrenicën, RFE, 20 qershor 2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/vucić-rezolucija-srebrenica-srbija/31317073.html>;

¹²³ Eksposita fotografike mbi gjenocidin “Shpirti i Srebrenicës” u hap në Beograd, RSE, 3 korrik 2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/izlozba-genocid-srebrenica-beograd/31339550.html>;

¹²⁴ Po ashtu;

11 korrik 1995

Më 10 korrik 2021, është prezantuar në të njëjtën hapësirë koleksioni “Gjenocidi në Srebrenicë: mos iu përsërit askujt” të botuar nga Forumi ZFD, Shoqata e Pavarur e Gazetarëve të Vojvodinës (NDNV) dhe Nisma e të Rinjëve për të Drejtat e Njeriut, ku kanë folur Ala Shkrbiq, redaktore e koleksionit, Nemanja Stjepanoviq në emër të Mekanizmit Ndërkombëtar Rezidual për Gjykatat Penale (MRMKS), Veran Matiq, Kryetar i Bordit Drejtues të Fondit B92 dhe Marina Fratucan, gazetare dhe moderatore e promovimit.¹²⁵

Gjithashtu, më 10 korrik, Gratë në të Zeza organizuan një qendrim dhe performancë në sheshin e Republikës me një kundër-mbledhje të disa dhjetëra huliganëve që pushtuan një zonë më të madhe të Sheshit të Republikës. Gjatë kohës së perfomancës s Grave në të Zeza, anëtarët e Leviathanit dhe Patrullave Popullore i kënduan Ratko Mlladiqit dhe Radovan Karaxhiqit dhe kanë kënduar “Srebrenica nuk është gjenocid”. Policia ka lejuar që këto grupe të mbajnë tubim pa marrë parasysh mesazhet e urrejtjes si dhe pengesat dhe fyerjet që i janë drejtuar Stasha Zajoviqit nga Gratë në të Zeza, derisa fliste para mediave të mbledhura. Gratë me të zeza shtrinë një pëlhirë të zezë, në fund të së cilës ishte vendosur një kurorë me lule të bardha dhe një gur me mbishkrimin 8372.¹²⁶ Të

¹²⁵ Promovimi i koleksionit “Mos i ndodht askujt: Gjenocidi në Srebrenicë dhe lufta kundër harresës”, YIHR Serbi, 10 korrik 2021: <https://www.yihr.rs/bhs/promocija-zbornika-nikome-se-ne-ponovilo-genocid-u-srebrenici-i-borba-protiv-zaborava/>;

¹²⁶ Performanca e Grave në të Zeza për Srebrenicën, djathhtistët duke i kënduar Ratko Mlladiqit, Danas, 10 korrik 2021: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/performans-zena-u-crnom-o-srebrenici-na-trgu-desnicari-skandiraju-ratku-mladicu/>

nesërmen, Gratë në të Zeza organizuan nisjen e aktivistëve nga Serbia në Potoçari.¹²⁷

Nisna e të rinjve për të drejtat e njeriut në Serbi organizoi ndezjen e qirinjve në mbrëmjen e 11 korrikut, në parkun ndërmjet Kryesisë dhe Kuvendit të qytetit të Beogradit. Në tubim janë mbledhur disa dhjetëra qytetarë të cilët janë rrrethuar nga një kordon policie. Menjëherë pas fillimit të tubimit, një grup prej dhjetë huliganësh, anëtarë të lëvizjes “Leviathan”, u mblodhën pas kordonit. Gjatë përkujtimit, ky grup bërtiti emrat e Ratko Mlladiqit dhe Radovan Karaxhiqit dhe brohoriti “Srebrenica nuk është gjenocid”. Gjithashtu, ky grup ka fyer në mënyrë seksiste pjesëmarrësit e përkujtimit dhe ka luajtur në altoparlantë këngë turbofolk fyeze nacionaliste, ndërsa qirinjtë janë ndezur në heshtje. Policia nuk ka reaguar me këtë rast.¹²⁸

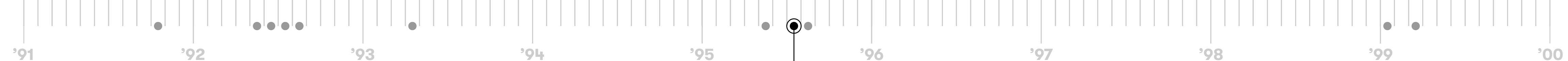
Shfaqja “Srebrenica: Kur ne të vrarit ngrihem” nga Zlatko Paković, në produksion të Komitetit të Helsinkit për të Drejtat e Njeriut në Serbi, është shfaqur mbrëmjen e 11 korrikut në Dorçol Platz në Beograd nën sigurinë e policisë.¹²⁹

Në Pazar të Ri 11 korriku shënohet si ditë zie, dhe në bazë

¹²⁷ Gratë me të zeza nga Serbia erdhën në Potoçari për të nderuar viktimat e gjenocidit, Klix.ba, 11.7.2021: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/zene-u-crnom-iz-srbije-dosle-su-u-potocare-da-odaju-podcast-zrtvama-genocida/210711065>;

¹²⁸ 400 qirinj të ndezur në Beograd në kujtim të viktimate të Srebrenicës, Danas, 11 korrik 2021: <https://www.danas.rs/vesti/beograd/u-beogradu-svece-povodom-godisnjice-genocida-u-srebrenici/>;

¹²⁹ Po ashtu;

11 korrik 1995

të vendimit të Kuvendit të Pazarit të Ri nga viti 2015 për shpalljen e 11 korrikut në territorin e qytetit "Ditë përkujtimore për viktimat e gjenocidit ndaj boshnjakëve në Srebrenicë". Ky vendim respektohet çdo vit dhe dita kalon në heshtje dhe nuk ka asnjë aktivitet muzikor në restorante dhe ambiente publike. Në Pazar të Ri në vitin 2018 u hap një pllato në qendër të qytetit, i cili mban emrin e kryetares së Shoqatës "Nënët e Srebrenicës", Hatixha Mehmedoviq.¹³⁰

Platonë më pas e hapën së bashku kryetari i komunës së Novi Pazarit, Nihat Bishevac dhe kryetarja e Shoqatës "Gratë e Srebrenicës", Hajra Qatiq. Pjesa qendrore e platosë është një shatërvan me lulen e Srebrenicës në mes, një simbol jozyrtar i kujtimit. Së fundmi, Këshilli i Qytetit të Pazarit të Ri mori vendim që me mjete buxhetore të mbështesë projektin e ndërtimit të një shtëpie pleqsh për nënët e Srebrenicës në Potoçari.¹³¹

Në mesin e politikanëve nga Serbia që ishin të pranishëm në përkujtimin qendoror në Potoçari më 11 korrik 2021, ishin edhe Çedomir Jovanoviq dhe Nenad Çanak. Kryetari i LDP-së joparlamentare, Çedomir Jovanoviq, ka dekluaruar se ka ardhur me turp sepse "nuk është bërë puna që është dashur të bëhet".¹³² Për Jovanoviqin, Srebrenica nuk është vetëm simbol

¹³⁰ Pazari i Ri: 11 korrik - Dita e Përkujtimit për viktimat e gjenocidit kundër boshnjakëve në Srebrenicë, RTV Novi Pazar, 10 korrik 2021: <https://rtvnp.rs/2021/07/10/novi-pazar-11-jul-dan-sjecanja-na-zrtve-genocida-nad-bosnjacima-u-srebrenici/108579/>;

¹³¹ Po ashtu;

¹³² Jovanoviq (LDP): Jam në Srebrenicë me ndjenjë turpi, Blic, 11 korrik 2021:

i gjenocidit, por edhe simbol i paqes. "Me gjithë këtë që ka ndodhur këtu dhe që ngjanë, Srebrenica ende ruan paqen më shumë se të gjitha ushtritë dhe topat tanë. Unë vij këtu për të blerë paqen për veten dhe njerëzit e mi. Për mendimin tim, Srebrenica është burimi i jetës - tha Jovanoviq.¹³³ Delegacioni i qytetit të Pazarit të Ri mori pjesë në funeralin në Qendrën Përkujtimore të Potoçarit në Srebrenicë dhe me atë rast u takua me kryetarin e SDA-së, Bakir Izetbegoviq.¹³⁴

Kryeministrja e Serbisë, Ana Brnabiq, ka dekluaruar më 11 korrik se nuk do të shkojë në Potoçari derisa ata që sulmuani kryeministrin e atëherëshëm Aleksandar Vuçiç qashtë vjet më parë, kur ai shkoi për të nderuar viktimat në emër të Serbisë, të mos sillen para drejtësisë.¹³⁵ "Është një krim i tmerrshëm dhe nuk e kam problem të shpreh keqardhje dhe nderim për viktimat, por derisa të gjithë ata që morën pjesë në sulmin ndaj presidentit, atëherë kryeministrit, të dalin para drejtësisë, kur ai shkoi për të nderuar viktimat, nuk shoh që ne zyrtarët e kemi vendin atje", tha Brnabiq.¹³⁶ Më 11 korrik, kryetari i Kuvendit të Serbisë, Ivica Daçiç, vlerësoi se "përkujtimi i përvjetorit të

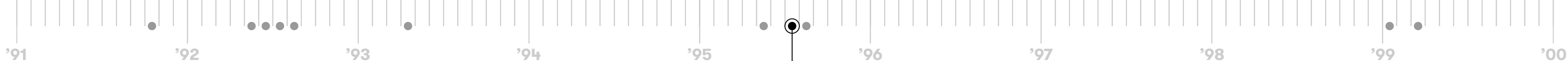
<https://www.blic.rs/vesti/politika/jovanovic-lpu-srebrenici-sam-sa-osecam-stida/mdgbcb1/>;

¹³³ Po ashtu;

¹³⁴ Delegacioni i qytetit të Novi Pazarit mori pjesë në funeralin në Srebrenicë, Sanxhak Danas, 11 korrik 2021: <https://www.sandzakdanas.rs/delegacija-grada-novog-pazara-prisustvovala-je-dzenazi-u-memorialnom-centru-potocari-u-srebrenici/>;

¹³⁵ Brnabiq: Nuk ka vend për ne në Srebrenicë derisa të mos mbajmë përgjegjësi për sulmin ndaj Vuçiçit, Danas, 11 korrik 2021: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/brnabic-nije-nam-mesto-u-srebrenici-dok-se-ne-odgovara-za-napad-na-vucica/>;

¹³⁶ Po ashtu;

11 korrik 1995

kimeve të Srebrenicës po përdoret për presion të vazhdueshëm ndaj Serbisë” dhe se ishte “një fushatë e orkestruar që synonte njollosjen, vulosjen e gjithë popullit serb”.¹³⁷

Partia Demokratike në deklaratën e saj të datës 11 korrik shprehej se “atë ditë bëhen 26 vjet nga gjenocidi në Srebrenicë kurse dje u shënuar përvjetori i gjenocidit në Bratunac dhe Podrinje”.¹³⁸ DS vuri në dukje se “përfaqësuesit e regjimit të Aleksandër Vuçiqit nuk kanë vend në përkujtimin në Potoçari, jo sepse nuk janë sqaruar detajet e të ashtuquajturit sulm ndaj presidentit gjashtë vjet më parë, siç pretendon kryeministrja Brnabiq, por pasi që jo vetëm që regjimi nuk është distancuar nga mizoritë e kryera në vitet nëntëdhjetë, por pasi që ka kontribuar në relativizimin e plotë të kimeve dhe vendimeve përmes veprimeve të tij”.

Mali i Zi

Në mes të qershorit, Parlamenti i Malit të Zi, me sugjerimin e Partisë Boshnjake dhe me mbështetjen e Partisë Demokratike të Socialistëve (DPS) në opozitë, miratoi një rezolutë për gjenocidin e Srebrenicës me 17 qershor.¹³⁹ Propozimi është

¹³⁷ Daçiq: Hipokrizia e të tjerëve - asnjë deklaratë që dënon krimet kundër sërbëve, N1, 11 korrik 2021: <https://rs.n1info.com/vesti/dacic-nema-deklaracija-za-zlocine-nad-srbima/>;

¹³⁸ Paqja dhe kujtimi i viktimate duhet të jetë në fokus, jo bashkëpunimi biznesor i politikanëve, DS, 11.7.2021: https://www.ds.org.rs/vest/mir-i-secanje-na-zrtvemora-bitu-fokusu-ne-biznis-saradnja-politicara?_lat=1;

¹³⁹ Dallimi midis tekstit të propozimit dhe rezolutës së miratuar, Veprimi për të Drejtat e Njeriut, Qershor 2021: <https://www.hraction.org/wp-content/uploads/2021/06/USVOJENA-REZOLUCIJA-O-GENOCIDU-U-SREBRENI>

dorëzuar më 25 dhjetor 2020. Dy javë përpara miratimit, pas një refuzimi të mëparshëm të projekt-rezolutës, nëntë OJQ malazeze i kërkuan parlamentit të miratojë rezolutën.¹⁴⁰ Me atë rezolutë, Parlamenti i Malit të Zi konfirmon se në Srebrenicë është kryer gjenocidi në korrik 1995, në të cilin u vranë më shumë se 8.000 civilë boshnjakë. Parlamenti i Malit të Zi, me Rezolutë, dënon deklaratat, veprimet dhe politikat që mohojnë apo vënë në dyshim gjenocidin në Srebrenicë dhe shpall 11 korrikun si Ditën e Përkujtimit të “viktimate të Srebrenicës”.¹⁴¹ Në prag të 11 korrikut, Aksioni për të Drejtat e Njeriut u bëri thirrje institucioneve shtetërore që të shpallin ditë përkujtimore për viktimat e gjenocidit në Srebrenicë, dhe jo për “viktimat e Srebrenicës” siç thuhet në tekstin e rezolutës.¹⁴²

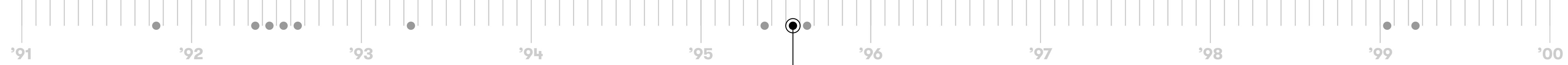
Pas shprehjes së “dyshimeve” për vendimin e Gjykatës së Hagës, i cili i cilësoi masakrat në Srebrenicë si gjenocid, Ministri i Drejtësisë, të Drejtave të Njeriut dhe të Pakicave, Vladimir Leposaviq, u shkarkua më 17 qershor. Për largimin e

CI-I-PREDLOG-REZOLUCIJE.pdf;

¹⁴⁰ 9 OJQ: PARLAMENTI I MALIT TË ZI DUHET TË MIRATOJË REZOLUTË PËR GJENOCIDIN NË SREBRENICË, 4.6.2021: <https://womensrightscenter.org/9-nvo-skupstina-crne-gore-treba-da-usvoji-rezoluciju-o-genocidu-u-srebrenici/>;

¹⁴¹ Kontrolli i fakteve: A e ‘stigmatizon’ Serbinë rezoluta malazeze për Srebrenicën?, BIRN, 21 qershor 2021: <https://balkaninsight.com/2021/06/21/provera-cinjenica-da-li-crnogorska-rezolucija-o-srebrenici-stigmatizuje-srbiju/?lang=sr>;

¹⁴² HRA apelon që 11 korriku të shpallet ditë përkujtimi për viktimat e gjenocidit të Srebrenicës, Veprimi për të Drejtat e Njeriut, 10 korrik 2021: <https://www.hraction.org/2021/07/10/povodom-26-godina-od-genocida-u-srebrenici-hra-apeluje-da-se-11-jul-proglasi-danom-sjecanja-na-viktimat-e-gjenocidit-në-srebrenicë/>

11 korrik 1995

tij votuan deputetët e opozitës dhe nga koalicioni Bardh e Zi, i cili është edhe pjesë e mazhorancës qeverisëse.¹⁴³

Më 11 korrik 2021, në Podgoricë u mbajt një përkujtim me titull “Me shpirtë për Srebrenicën”, organizuar nga Kuvendi Boshnjak dhe Këshilli Boshnjak në Mal të Zi në Mal të Zi me rastin e Ditës Europiane të Përkujtimit të Viktimave të Gjenocidit të Srebrenicës dhe Ditës së Përkujtimit të Viktimave Civile të Luftërave të zhvilluara në ish-Jugosllavi në periudhën 1991-2001.¹⁴⁴

Në Parkun Memorial në Pobrezhje delegacione të shumta dhe qytetarë të Podgoricës, duke vendosur lule, shprehën nderimin për viktimat e gjenocidit në Srebrenicë. Në shënimin e Ditës së Përkujtimit morën pjesë, ndër të tjera, Ministri i Brendshëm Sergej Sekuloviq, ambasadorja turke në Mal të Zi Songul Ozan, ambasadori palestinez në Mal të Zi Rabi Altanhuli, kryetari i komunës së Podgoricës Ivan Vukoviq, kryetari i Kuvendit të Kryeqytetit Gjorge Suhih, përfaqësues të partive politike, shoqërisë civile dhe qytetarë të shumtë.¹⁴⁵

¹⁴³ Në Serbi-Malin e Zi Srebrenica ende politikisht toksike, BIRN, 8.7.2021: <https://balkaninsight.com/2021/07/08/u-srbiji-i-crnoj-gori-srebrenica-je-jos-uvijek-politicci-toksicna/?lang=sr>;

¹⁴⁴ HRA apelon që 11 korriku të shpallet ditë përkujtimi për viktimat e gjenocidit të Srebrenicës, Veprimi për të Drejtat e Njeriut, 10 korrik 2021: <https://www.hraction.org/2021/07/10/povodom-26-godina-od-genocida-u-srebrenici-hra-apeluje-da-se-11-jul-proglasi-danom-sjecanja-na-viktimat-e-gjenocidit-në-srebrenicë/>;

¹⁴⁵ Programi “Me shpirt për Srebrenicën” u mbajt në Parkun Memorial në Pobrezhje, Portali Analitika, 11 korrik 2021: <https://www.portalanalitika.me/clanak/u-spomen-parku-na-pobrezu-odrzan-program-dusom-za-srebrenicu>;

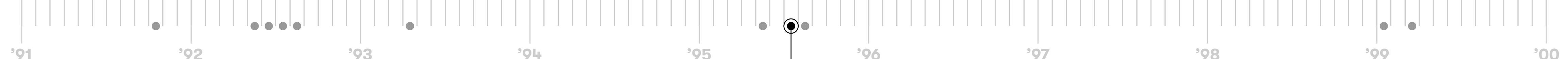
Kosova

Më 7 korrik, Kuvendi i Kosovës miratoi një rezolutë për Srebrenicën që dënon gjenocidin e regjimit serb në Srebrenicë kundër pjesëtarëve të popullit boshnjak, duke konfirmuar masakrën e më shumë se 8.000 burrave dhe djemve boshnjakë dhe duke dënuar ashpër mohimin e gjenocidit. Rezoluta parasheh 11 korrikun në Kosovë si Ditë përkujtimore për gjenocidin e Srebrenicës. Rezolutën para deputetëve e ka prezantuar Bahrim Shabani nga koalicioni VAKAT, i cili përfaqëson komunitetin boshnjak në Kosovë. Deputetët e Listës Serbe, e vetmja parti serbe e Kosovës e përfaqësuar në institucionet qendrore të Kosovës dhe të mbështetur nga Beograd zyrtar, u larguan nga salla para prezantimit të Rezolutës së Srebrenicës.¹⁴⁶

Lista Serbe deklaroi se deputetët në Kuvendin e Kosovës nga radhët e asaj partie “duke lënë në mënyrë demonstrative seancën e Kuvendit, refuzuan t'i jasin legjitimit synimit të institucioneve të Kosovës për t'i vënë etiketën e gjenocidit popullit serb”. “Rezoluta në mënyrë të njëanshme, pa asnjë bazë, sulmon popullin serb, shtetin serb, kërcënion marrëdhëni të ndëretnikë dhe nuk thotë asnjë fjalë për vuajtjet kriminale të serbëve, qoftë në Bosnje dhe Hercegovinë, Kroaci apo Kosovë”, thonë nga Lista Serbe.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Kuvendi i Kosovës miraton Rezolutën që dënon gjenocidin e Srebrenicës, RFE, 7.7.2021: <https://www.slobodnaevropa.org/a/kosovo-rezolucija-genocid-srebrenica/31345441.html>;

¹⁴⁷ Po ashtu;

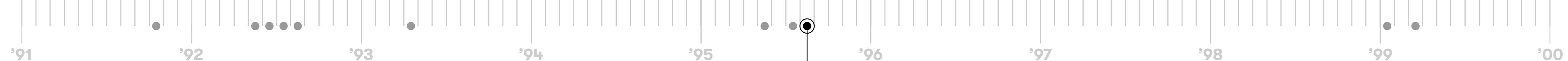

11 korrik 1995

Kryeministri i Kosovës, Albin Kurti, ka thënë se miratimi i Rezolutës për Srebrenicën ishte një “lëvizje fisnike dhe korrekte”, sepse ishte masakra më e madhe në Evropë që nga përfundimi i Luftës së Dytë Botërore. Ai theksoi se gjenocidi ndaj një kombi duhet të dënohet, që të mos përsëritet në të ardhmen. Kurti përsëriti se Kosova po përgatit një proces gjyqësor për gjenocid ndaj Serbisë.¹⁴⁸ Në shënimin e 26-vjetorit të gjenocidit të Srebrenicës në Potoçari sot mori pjesë edhe delegacioni shtetëror i Kosovës, i kryesuar nga zëvendëskryeministrja Emilia Rexhepi, përndryshe kryetare e partisë boshnjake, Partia e Re Demokratike. Në delegacionin kosovar ishin edhe ministri i Mbrojtjes Armend Mehaj dhe ai i Administrimit të Pushtetit Lokal, Elbert Krasniqi.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Po ashtu;

¹⁴⁹ Në përkujtimoren në Potoçari mori pjesë edhe delegacioni shtetëror i Kosovës, Anadoly Agency, 11 korrik 2021: <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/komemoraciji-u-potoçarima-prisustvovala-i-državna-delegacija-kosova/2301205>;

4 gusht 1995

Shënim i përvjetorit të “Stuhisë”

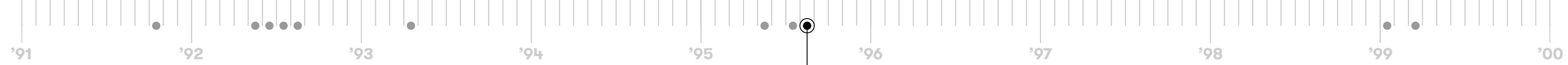
Përkujtimet shtetërore të Operacionit Stuhia, që u mbajten në vitin 2015, kalojnë edhe nëpër Serbi, në vendet ku jetojnë shumë refugjatë nga Krajina. Deri në vitin 2015, “Stuhia” u shënuar vetëm me një përkujtimore në kishën e Shën Markut, e cila organizohej nga Shoqata e Familjeve “Lotët”, në prani të disa zyrtarëve të shtetit. Ish-presidenti i Serbisë Boris Tadić ka dhënë deklarata të shkurtra në të cilat ka kërkuar falje publike nga Kroacia dhe hetim përfatim e personave të zhdukur. Vojislav Koshtunica mbrojti publikisht tezën se “Stuhia” është spastrimi më i madh etnik në Europë që nga Lufta e Dytë Botërore. Në përkujtime u shfaq edhe Partia Radikale Serbe. Pas ceremonisë përkujtimore për viktimat kanë pasuar shëtitja në formë proteste dhe vendosja e luleve në pllakën përkujtimore të viktimate serbe të luftërave të viteve 1990 në parkun Tashmajdan.¹⁵⁰

¹⁵⁰ PAJTIMI DHE POLITIKAT ZYRTARE TË KUJTIMIT: SHËNIMI I FITORES DHE PËRKUJTIMI I VIKTIMAVE TË AKSIONIT USHTARAKO-POLICOR “STUHIA” NË KROACI DHE SERBI, RECOM - Rrjeti i Pajtimit, tetor 2020, Jelena Gjureinoviq, f. 12: <https://www.recom.link/wp-content/uploads/2020/10/Obelezavanje-pobede-i-komemoracija-zrtava-Ouje.pdf>;

Institucionet shtetërore të Serbisë kanë nisur zyrtarisht shënimin e përvjetorëve të “Stuhisë” në vitin 2015, së bashku me Republikën Srpska. Atë vit u vendos Dita e Përkujtimit të të gjitha viktimate dhe të dëbuarve serbë, e cila shënohet më 5 gusht si ditë zie. Në të njëjtin vit, u mbajt përkujtimi i parë zyrtar në shkallë të gjerë, i cili filloj me një takim simbolik midis Milorad Dodik dhe Aleksandar Vuçiq në mes të urës në Raçë. Në këtë vend në vitin 2020 u zbulua një pllakë përkujtimore, si dhe është planifikuar zhvillimi i parkut përkujtimor afér Raçës së Sremit.¹⁵¹

Manifestimi qendror me rastin e Ditës së Përkujtimit të të gjithë serbëve të vrarë dhe të dëbuar në aksionin ushtarak “Stuhia” në vitin 1995, më 4 gusht 2021 u mbajt në vendbanimin e Zemunit, Busije. Në fillim të përkujtimit, ceremonia mortore për viktimat u mbajt nga Patriarku Porfiriije. Patriarku tha se Zoti nuk llogarit se viktimat e kujt janë më të shumta, të kujt janë më të pakta, dhe theksoi se para Zotit të gjitha viktimat janë të njëjtë, edhe nëse quhen Jovan, Jozo apo Jusuf. “Ne kujtojmë viktimat e të afërmve tanë, por nuk kemi inat, hakmarrja dhe urrejtja i pakësojnë ata që janë të fiksuar pas tyre”, tha patriarku. Veprimitaria konsistoi gjithashtu në leximin e informacionit përgjashtë të mbijetuarit e kampit të NDH-së (Jelena Buhaç Radojiçiq, Slavko Milanoviq, Smila Tishma, Milinko Çekiq, Gojko Ronçeviq, Luban Jednak), ndërsa pesë prej tyre qëndruan në skenë pa fjalë. Para fjalës së politikanëve është realizuar një shfaqje në të cilën aktorët, mes tyre edhe fëmijë me lodra, kanë rënë derisa dëgjoheshin

¹⁵¹ Po ashtu, f. 12:

4 gusht 1995

të shtënati dhe fjalimi i Franjo Tugjmanit nga i ashtuquajturi Transkripti i Brionëve ku paralajmërohet Operacioni "Stuhia" me fjalët "duhet dhënë një goditje e tillë që serbët të zhduken".¹⁵² Një skenar të ngjashëm për shfaqjen e vitit 2020, që u zhvillua në urën afér Raçës së Sremit, së bashku me njerëz që pretendonin se ishin refugjatë me traktorë, ishte shkruar nga Dragoslav Bokan, ish-udhëheqës i njësisë paraushtarake "Shqiponjat e Bardha" dhe nxitës i luftës.¹⁵³

Anëtari serb i presidencës së Bosnjës dhe Hercegovinës, Milorad Dodik, theksoi se "ishte një vuajtje e përmasave biblike dhe se zonat ku jetonin serbët janë tani të shkreta".¹⁵⁴ Presidenti Aleksandar Vuçiç u tha të mbledhurve "të tregojmë se sa shumë e duam popullin tonë dhe se si nuk do të harrojmë tërë atë që e ka kaluar populli ynë i Krajinës". Vuçiç theksoi se i vinte "turp nga ajo Serbi, e cila kishte turp për refugjatët e saj nga Krajina, e cila mbylli rrugët dhe shtegjet e saj që të mos i shihnin serbët e tjerë, sikur duhet të turpërohem nga lotët tanë".¹⁵⁵

¹⁵² Duke kujtar viktimat e "Stuhisë" – nuk ka falje në harresë për veten dhe të tjerët, RTS Youtube, 4.8.2021: https://www.youtube.com/watch?v=uc3tzr2I_eM;

¹⁵³ PAJTIMI DHE POLITIKAT ZYRTARE TË KUJTIMIT: SHËNIMI I FITORES DHE PËRKUJTIMI I VIKTIMAVE TË AKSIONIT USHTARAKO-POLICOR "STUHIA" NË KROACI DHE SERBI, RECOM - Rrjeti i Pajtimit, tetor 2020, Jelena Gjureinoviq, f. 13: <https://www.recom.link/wp-content/uploads/2020/10/Obelezavanje-pobede-i-komemoracija-zrtava-Ouje.pdf>;

¹⁵⁴ Duke kujtar viktimat e "Stuhisë" – nuk ka falje në harresë për veten dhe të tjerët, RTS, 4.8.2021: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/4469816/dan-secanja-srbi-hrvatska-oluja-busije.html>;

¹⁵⁵ Duke kujtar viktimat e "Stuhisë" – nuk ka falje në harresë për veten dhe të tjerët, RTS, 4.8.2021: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/4469816/dan-secanja-srbi-hrvatska-oluja-busije.html>;

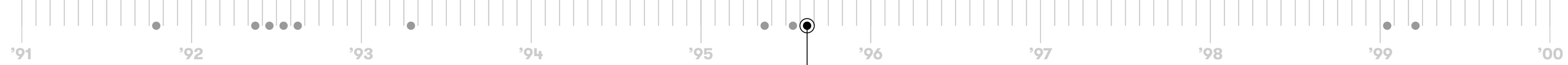
Në të njëjtën ditë në kishën e Shën Markut në Beograd, shoqata "Koordinimi i Shoqatës së Refugjatëve dhe Personave të Zhvendosur në Serbi" dhe "Zavicaj" organizuan ceremoni përkujtimore për viktimat, ndërsa pas ceremonisë përkujtimore vendosën kurorë lulesh te monumenti në parkun Tashmajdan.¹⁵⁶ Më 2 gusht 2021, këto shoqata kërkuan nga Kisha Ortodokse Serbe (KOS) që ta shpallë 4 gushtin shkronjë të kuqe në kalendarin e KOS-it. Gjithashtu, kryetari i Koordinimit të Shoqatave të Refugjatëve dhe Personave të Zhvendosur në Serbi, Milan Zhutiq kritikoi Boris Millosheviqin dhe Milorad Pupovcin për pjesëmarrjen në shënimin e Operacionit Stuhia 2020 dhe me atë rast u bëri thirrje përfaqësuesve të tjerë të serbëve nga Zagrebi dhe Mali i Zi që të mos shkojnë në këtë ngjarje këtë vit. .¹⁵⁷

Shoqata e familjeve të të zhdukurve dhe të vrarëve "Lotët" tradicionalisht ka organizuar ceremoni përkujtimore në kishën e Shën Markut më 5 gusht në Beograd.¹⁵⁸ Pas shërbimit përkujtimor, një grup njerëzish, shumica e të cilëve kanë qenë 10 ose 15 vjeç në vitin 1995, zhvilluan një pankartë ku shkruhej: "Krim që zgjat", kurse familjet e serbëve të zhdukur dhe të vrarë nga shoqata "Lotët" më pas vendosën kurora

¹⁵⁶ Beograd, Shoqatat Koordinimi dhe Atdheut në shërbimin përkujtimor për serbët e vrarë në operacionin kroat Stuhia, 24 Sata/YouTube, 4 Prill 2021: <https://www.youtube.com/watch?v=NorT3yWoIcM>;

¹⁵⁷ KËRKOJNË GERMË TË KUQE PËR VIKTIMAT E "STUHISË": Shoqata e Refugjatëve nga Kroacia ja ka dorëzuar iniciativën Kishës Ortodokse Serbe, Veçernje Novosti, 2 gusht 2021: <https://www.novosti.rs/drustvo/vesti/1023115/traze-crveno-slovo-zrtve-oluje-udruzenje-izbeglih-hrvatske-podneli-inicijativu-spc>;

¹⁵⁸ Do të shërbehet më 5 gusht për të vrarët në Kroaci, operacioni ushtarak Stuhia, Shoqata "Lotët", 4 gusht 2021: <http://www.afmpkr.org.rs/?q=node/211>;

4 gusht 1995

dhe lule te monumenti në parkun Tashmajdan ndërsa nga altoparlanti u lexuan emrat e të vdekurve në "Stuhia".¹⁵⁹ E njëjta shoqatë organizoi një konferencë për media më 5 gusht me titull "Stuhia – krim i pandëshkuar", në të cilën u diskutua për problemin e të zhdukurve, i cili vazhdon të rëndoje familjet e viktimate.

Me rastin e 26-vjetorit të operacionit kroat Stuhia, Koordinimi i Shoqatave Serbe të të Zhdukurve dhe të Vrarëve nga ish-Jugosllavia vlerësoi se aksioni ishte një "projekt shtetëror i autoriteteve të atëhershme kroate me qëllim të persekutimit të përhershëm të serbëve".¹⁶⁰ Komisariati për Refugjatë dhe Migrim vlerësoi se "Stuhia" është një nga "ditët më të vështira dhe më të trishta për popullin serb" dhe ditë zie për të vdekurit, si dhe për 770 persona të tjerë, varret e të cilëve ende nuk dihen.¹⁶¹

Me rastin e përvjetorit të "Stuhisë", Qendra për Dokumentim dhe Informim Veritas rikujtoi se "gjykatat në Kroaci kanë dënuar vetëm një person për krime në atë aksion, dhe atë një shqiptar, ndërsa në BeH një pjesëtar i Korpusit të 5-të të Ushtrisë së BeH-së ishte i dënuar për krime lufte kundër katër pjesëtarëve të Ushtrisë serbe të Krajinës". Veritas vlerësoi

¹⁵⁹ Familjarët kujtonë viktimat e "Stuhinës", kërkojnë zbardhjen përfundimisht të fatit të të zhdukurve, H1, 5.8.2021: <https://rs.n1info.com/vesti/porodice-se-se-caju-zrtava-oluje-traze-da-se-konacno-rasvetli-sudbina-nestalih/>;

¹⁶⁰ Shënohet përvjetori i persekutimit të serbëve nga Kroacia në Operacionin Stuhia, N1, 4 gusht 2021: <https://rs.n1info.com/vesti/obelezava-se-godisnjica-progona-srba-iz-hrvatske-u-akciji-oluja/>;

¹⁶¹ Po ashtu;

gjithashtu se shënimi i përvjetorit të Stuhisë në Kroaci "kthehet nga viti në vit në glorifikim të lëvizjes ustashe dhe në shpërthime urrejtjeje ndaj serbëve".¹⁶²

Në një deklaratë të lëshuar më 5 gusht, Fondi për të Drejtën Humanitare theksoi se "një nga problemet me të cilat përballen viktimat e Stuhisë është fakti se institucionet serbe nuk i njojin ata si viktima civile të luftës".¹⁶³ FDH sqaron se "si në kornizën ligjore të mëparshme ashtu edhe në atë aktuale, kjo kategori viktimash nuk mund ta marr këtë status sepse lëndimet e tyre nuk kanë ndodhur në territorin e Serbisë por në Kroaci".¹⁶⁴ Në vitin 2019, FDH prezantoi para publikut Dosjen "Mobilizimi i Detyrueshëm i Refugjatëve", në të cilin kishte dhënë dëshmi për mobilizimin e detyruar të refugjatëve të kryer nga policia pas mbërritjes së refugjatëve në Serbi pas operacioneve "Vetëtima" dhe "Stuhia" në verë të vitit 1995. Deri më sot, në territorin e Serbisë nuk ka përkujtimore dhe monumente kushtuar personave të mobilizuar me forcë, veçanërisht refugjatëve nga BeH dhe Kroacia.¹⁶⁵

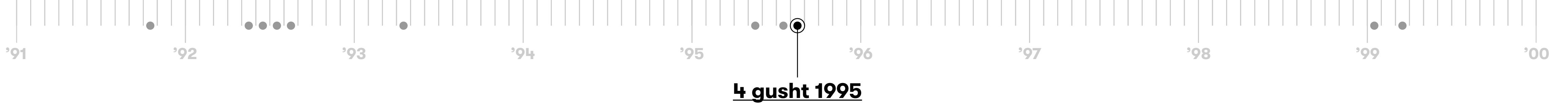
Kryetari i Asociacionit të Serbëve nga rajoni dhe deputeti i SNS-së Miodrag Linta vlerësoi se operacioni "Stuhia" është krimi më i madh i luftës në Europë që nga përfundimi i Luftës

¹⁶² Po ashtu;

¹⁶³ Operacioni Stuhia - 26 vjet pa drejtësi për viktimat, FDH, 5/5/2021: <http://www.hlc-rdc.org/?p=38098>;

¹⁶⁴ Po ashtu;

¹⁶⁵ Dosja: Mobilizimi i detyruar i refugjatëve, FDH, 13.11.2019: <http://www.hlc-rdc.org/?p=37035>;

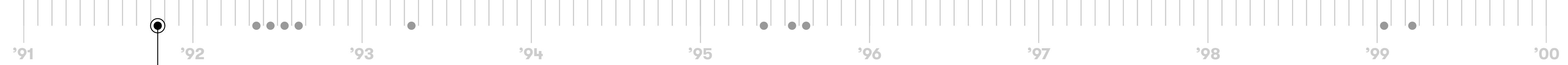
së Dytë Botërore dhe vetëm akti përfundimtar i spastrimit etnik të popullit serb nga Kroacia e sotme".¹⁶⁶ Ai tha, ndër të tjera, se Kroacia refuzon të paguajë pensionet e prapambetura, kursimet në dinarë dhe valutë të huaj dhe kompensimin për pronën e shkatërruar. "Pa zgjidhjen e çështjes së pronës, të trashëgimisë, statusit dhe të drejtat e tjera të serbëve të dëbuar dhe qytetarëve të tjerë të dëmtuar, nuk është e mundur të flitet për paqe të qëndrueshme dhe pajtim midis Kroacisë dhe Serbisë", ka thënë Linta.¹⁶⁷

Në mes të majit 2021, Marko Stojçiq, urbanisti kryesor i qytetit në Beograd, tha se një park memorial dedikuar për serbët e vrarë në konfliktet në territorin e ish-Jugosllavisë në vitet nëntëdhjetë do të ndërtohet në territorin e komunës së Zemunit, në Busije - pikërisht vendin ku u mbajt manifestimi qendror kushtuar viktimate të "Stuhisë". "Kur të gjejmë një lokacion adekuat, do të shpallim konkurs për të filluar realizimin e projektit me të cilin do të ja kthejmë borxhin të gjitha viktimate", tha Stojçiq për Veçernje novosti në atë kohë.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Linta për RTS: Stuhia është krimi më i madh i luftës në Europë që nga fundi i Luftës së Dytë Botërore, 4 gusht 2021: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/4468823/oluja-miodrag-linta.html>;

¹⁶⁷ Po ashtu;

¹⁶⁸ Memorial për viktimat serbe në Zemun: Po kërkohet një lokacion për ndërtimin e një kompleksi memorial kushtuar viktimate të luftërave të viteve 1990, Veçernje Novosti, 15 maj 2021: <https://www.novosti.rs/beograd/vesti/997172/memorial-srpskim-zrtvama-zemunu-trazi-lokacija-izgradnju-spomenickog-kompleksa-posvecenog-stradalima-ratovima-devedesetih>;

3 tetor 1991

Përkujtim i viktimate të kampit të Morinjit

Kampi Morinj (Qendra e Grumbullimit të Morinjit) afër Kotorrit, ku u mbajtën rreth 270 kroatë nga tatori 1991 deri në gusht 1992, përfshirë civilë dhe ushtarë nga fushëbeteja e Dubrovnikut. Për këtë krim dhe trajtim çnjerëzor të të burgosurve, disa persona janë dënuar para gjykatave malazeze, pjesëtarë të ushtrisë, kurse Mali i Zi deri më tanë kanë marrë 154 vendime për kompensimin e viktimate të kampit.¹⁶⁹ Pavarësisht përfundimit të procesit penal dhe dëmshpërblimeve, disa organizata joqeveritare nga Mali i Zi besojnë se drejtësia nuk është vënë në këtë mënyrë apo se shoqëria malazeze nuk është përballur me këtë krim.¹⁷⁰ Nuk ka përkujtimore zyrtare për këtë krim dhe organizata nga

¹⁶⁹ Gjykimet për krimet e luftës në Mal të Zi (2009-2015), Bogdan Ivanisheviq, Tea Gorjanc, Veprimi për të Drejtat e Njeriut, 2016, f. 27: <http://www.hraction.org/wp-content/uploads/2017/05/Sudjenja-za-ratne-zlocine-u-Crnoj-Gori-2009-2015-1.pdf>;

¹⁷⁰ Iniciativa për ngritjen e një memoriali për të burgosurit e luftës nga Kroacia në qendrën grumbulluese Morinj, ANIMA Kotor, 9 nëntor 2019: <http://www.animakotor.org/index.php/634-inicijativa-za-podizanje-spomen-obiljezja-ratnim-zatvorenicimaiz-hrvatske-u-sabirnom-centru-u-morinju>;

Kotorri, Qendra për Edukimin e Grave dhe Paqes ANIMA, ka nisur një iniciativë për ngritjen e një memoriali në këtë lokacion.¹⁷¹ Kjo organizatë është e vetmja që ka mbajtur rregullisht përkujtimore për viktimat në ditën e formimit të kampit, 3 tetor, me aksione të ndryshme rrugore në qendër të Kotorrit.¹⁷² Me atë rast, përfaqësuesit e kësaj organizate përsërisin kërkesën e tyre për të shënuar këtë vend dhe thonë: "Shteti dhe Komuna e Kotorrit duhet të bëjnë më shumë dhe ta bëjnë të dukshëm kampin e Morinjit, ta shënojnë këtë skenë të krimit dhe t'u bëjnë homazhe viktimate për të ditur se çfarë ka ndodhur në Kotorr gjatë luftës. Nëse heshtim për ekzistencën dhe funksionimin e turpshëm të Kampit të Morinjit, nuk mund të flasim për drejtësi dhe bashkëjetesë paqësore në Mal të Zi. As për paqe në Kotorr dhe Gjirin e Kotorrit".¹⁷³

Më 3 tetor 2021, Ministrat e Punëve të Jashtme të Kroacisë dhe Malit të Zi, Gordan Grliq Radman dhe Gjordje Raduloviq, vizituan së bashku vendin e kampit të Ushtrisë Popullore Jugosllave (JNA), ku 30 vjet më parë u torturuan rreth 270 të burgosur nga fusha e betejës së Dubrovnikut, nga tatori 1991 deri në gusht 1992. Tani për tanë ky është gjesti i parë pozitiv i përfaqësuesve të Qeverisë së Malit të Zi për kampin e Morinjit, edhe pse krahas këtij akti, tri organizata të shoqërisë civile kërkuau përkujtim të përhershëm të vendit të krimit.¹⁷⁴

¹⁷¹ Po ashtu;

¹⁷² <https://radiojadran.com/u-kotoru-akcija-za-spomen-zrtvama-logora-morinj>;

¹⁷³ Bëjeni të dukshëm kampin e Morinjit, ANIMA: <https://www.bokanews.me/featured/anima-logor-morinj-uciniti-vidljivim-obiljeziti-mjesto-zlocina-odati-pocastzrtvama>;

¹⁷⁴ 3 Kërkojnë memorializimin e përhershëm të vendit ku ndodhej kampi i Morinjit,

Dokumentari “Lufta për paqe” ishte veçanërisht i rëndësishëm për informimin e publikut malazez, në të cilin në xhirimet e fundit shfaqen edhe pamjet nga Morinji, me dëshmitë e ish të burgosurve, autorit Koça Pavloviq dhe produksionit të pavarur “OBALA”, (2003/2004). Shoqata e të burgosurve kroatë realizoi gjithashtu filmat dokumentar Hapi Derën (2006), Kampi Morinj (2008 në bashkëpunim me NTV Montena), si dhe mori pjesë në përgatitjet e filmit “Lufta për Dubrovnik” të Snezhana Rakonjac (2010, Morinja trajtohet në episodin e pestë, “Lufta e ndyrë”). Shoqëria mblodhi gjithashtu një bollëk materialesh arkivore. Edhe krimet u dokumentuan mirë në procese, falë dëshmive të ish-të arrestuarve, rreth 70 prej të cilëve iu përgjigjën gjykimit. Si pjesë e projektit “Kujtimet personale të luftërave dhe formave të tjera të dhunës politike nga viti 1941 deri më sot”, Documenta nga Zagrebi ka regjistruar disa dëshmi të të burgosurve në Morinj dhe Bileqa.¹⁷⁵

Në fund të vitit 2020, shkrimtari malazez Ognjen Spahiq botoi librin “Nën të dy diellat”, i cili flet për problemin e ballafaqimit me kapitullin e së kaluarës malazeze përmes syve të kolonel Branimir Bata Lonçarit, i cili ndërthur traumat personale, familjare dhe refuzimin e tij për të marrë pjesë në abuzimin e të burgosurve në Morinj.¹⁷⁶

RTCG, 5.10.2021: <http://www rtcg me/vijesti/drustvo/336902/zahtijevaju-trajnu-memorijalzivanje-mjesta-na-kom-se-nalazio-logormorinj.html>;

¹⁷⁵ Krimet e luftës në Mal të Zi, Libri i Kujtesës, YIHR Mali i Zi, 2021, f. 83: <https://www.yihr.me/wp-content/uploads/2021/07/YIHR-IDC-Memory-book-Ratni-zlocini.pdf>;

¹⁷⁶ Po ashtu, f. 84:

Karakteristikat e përkujtimeve

Një analizë përbledhëse e dhjetë rasteve të praktikave të ndryshme përkujtimore tregon se tiparet e mëposhtme të përkujtimeve dominojnë kur kuadri ideologjik nationalist është më i pranishëm:

Etnocentrizmi

Shembujt e praktikave gjithëpërfshirëse përkujtimore në nivel zyrtar përkujtimor janë të rralla pothuajse në të katër vendet. Progresi i vetëm është i dukshëm në Mal të Zi, në formën e përkujtimit të përbashkët të kampit Morinj nga ministrat e jashtëm të Kroacisë dhe Malit të Zi.

Militarizimi

Kjo veçori është më e dukshme në shembullin e kujtimit të bombardimeve të NATO-s dhe marginalizimit të viktimave civile të bombardimeve, por edhe glorifikimit të vdekjes gjatë shërbimit ushtarak.

Viktimat si heronj

Forma më e zakonshme e përkujtimit ku viktimat shihen si njerëz që vdiqën me vullnetin e tyre të lirë dhe dhanë jetën e tyre për atdheun.

Margjinalizimi

Nuk flitet për këto krime në shoqëri

Mohimi

Mohimi i krimit përdoret edhe në përkujtim të viktimave apo të luftëtarëve të “komunitetit tonë”

yahr.org

